SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, František Kočiš, Rudolf Krajčovič, Ema Krošláková, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Ivor Ripka, František Ruščák

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

F. Kočiš, Časopis Slovenská reč vstupuje do 60. ročníka ... 3
J. Bosák, Nejubilejné úvahy nad jaykovedným dielom Jozefa Škultétyho ... 9
J. Dolník, Teória jazykovej prirodzenosti ... 18
L. Dvonč, Názvy politických strán a hnutí a ich skratky ... 26
I. E. Kutlík, Július Ladziansky-Ledényi a jeho Nomina anatomica ... 32

DISKUSIE

Š. Ondruš, Slovenské *Voderady*, východoslovanské *Oderady* a etymológia slova *vôdor* ... 50

SPRÁVY A RECENZIE

Profesor Ján Horecký 75-ročný. K. Buzássyová ... 55
Pavol Kušnír šesťdesiatročný. M. Majtán ... 57
Súpis prác Pavla Kušníra za roky 1968—1994. L. Dvonč ... 58
Cudzojazyčný slovník M. Janotu. D. M. Janota — K. Palskovič ... 60

ROZLIČNOSTI

Malatiny, Malatiná a *Malanta* sú čisto slovenské miestne názvy. V. Uhlár ... 63

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 60-1995

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 60—1995
ČÍSLO 1

František Kočiš

ČASOPIS **SLOVENSKÁ REČ** VSTUPUJE DO 60. ROČNÍKA

1. Prešlo desať rokov od pomerne skromne osláveného polstoročia časopisu v r. 1985. To, čo sa pri 50. výročí osobitne vynímalo, bol *Autorský register* Slovenská reč, *1*, 1932/1933—*50*, 1985, zostavený A. Oravcovou, výkonnou redaktorkou časopisu. Treba pripomenúť, že tento register veľkodušne vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania v Martine ako prílohu k 3. číslu Slovenskej reči (SR) 1985. Toto výročie SR sa pripomenulo (pravda, nie priamo) rozsiahlou štúdiou kolektívu autorov *Štyridsať rokov rozvoja slovenskej jazykovedy* (SR, *50*, 1985, s. 129—167), ktorá priniesla komplexný pohľad na výsledky základného jazykovedného výskumu na Slovensku od r. 1945. Napokon si pri tejto príležitosti osobitnú pozornosť zaslúžia tieto jubilejné štúdie: Š. Peciar, *Obraz základného výskumu slovenčiny v časopise Slovenská reč* (SR, *50*, 1985, s. 65—74); E. Jóna, *Zo spomienok hlavného redaktora Slovenskej reči* (SR, *51*, 1986, s. 65—72; SR, *51*, 1986, s. 281—287; SR, *52*, 1987, s. 87—91); J. Doruľa, *Slavistická problematika v časopise Slovenská reč* (SR, *50*, 1985, s. 205—211); V. Uhlár, *Slovenská reč — veľká škola slovenčiny a spisovného jazyka* (SR, *50*, 1985, s. 198—205).

2. Redakčná rada SR na začiatku 50. ročníka pracovala v tomto zložení: J. Bosák, F. Buffa, L. Dvonč, J. Findra, J. Furdík, E. Jóna, J. Kačala, F. Kočiš, J. Mistrík, J. Mlacek, A. Oravcová, Š. Peciar, J. Ružička. Hlavným redaktorom bol F. Kočiš, výkonnou redaktorkou A. Oravcová. Už v roku 1986 pribudli do nej dvaja noví členovia: J. Dolník a M. Majtán. V roku 1989 rady jazykovedcov i redakčnú radu navždy opustili Š. Peciar a J. Ružička. Väčšia zmena v zložení redakčnej rady nastala v r. 1992, keď v nej prestali pôsobiť J. Bosák, J. Kačala a J. Mistrík a pribudli do nej R. Krajčovič, E. Krošláková a F. Ruščák. V minulom roku (1994) sa členom redakcie stal opäť J. Bosák a pribudol I. Ripka. Na práci re-

dakčnej rady sa v ostatnom čase, žiaľ, nezúčastňuje E. Jóna, jeden z vekovo i pracovne najstarších tvorcov Slovenskej reči ako autor i jej hlavný redaktor (poznamenávame, že E. Jóna sa vo februári tohto roku dožíva 86 rokov; želáme mu veľa zdravia).

Pri uvádzaní týchto potrebných orientačných údajov, týkajúcich sa zloženia redakčnej rady SR v poslednom desaťročí, pokladáme za potrebné pristaviť sa pri jednej nie bezvýznamnej epizóde, ktorá charakterizuje nasledujúce dva roky po r. 1989. V jubilejnom úvodníku *Polstoročie časopisu Slovenská reč* (SR, *50*, 1985, s. 3) sme uviedli aj údaje o rokoch, keď časopis nevychádzal. Bol to rok 1939, keď SR nevychádzala pre internú redakčnú krízu, a ešte roky 1945—1946. Pád totalitnej moci na konci r. 1989 nespôsobil v nasledujúcom roku 1990 prerušenie redakčnej práce, ale na pamäť treba uviesť, že 1. 2. 1991 ma na návrh vtedajšieho riaditeľa JÚĽŠ SAV z funkcie hlavného redaktora SR odvolalo Predsedníctvo SAV a za hlavného redaktora SR vymenovalo pracovníčku JÚĽŠ SAV A. Ferenčíkovú (tiež na návrh vtedajšieho riaditeľa ústavu). A. Ferenčíková však toto vymenovanie odmietla. Na odporúčanie redakčnej rady som časopis viedol až do času, keď ma vo funkcii hlavného redaktora SR znova potvrdil nový riaditeľ ústavu J. Doruľa.

Do 60. ročníka vstupuje redakčná rada SR v tomto zložení: J. Bosák, F. Buffa, J. Dolník, L. Dvonč, J. Findra, J. Furdík, E. Jóna, F. Kočiš, R. Krajčovič, E. Krošláková, M. Majtán, J. Mlacek, A. Oravcová, I. Ripka, F. Ruščák. Treba vysloviť poďakovanie všetkým členom redakčnej rady, že najmä v druhej časti decénia i za sťažených podmienok (časových, no najmä finančných pre tých, ktorí cestujú do Bratislavy zvonka) vykonávali svoje redakčné povinnosti a že najmä v nepokojných pomeroch 1990—1991 triezvo a rozvážne riešili pracovné i spoločenské problémy redakčnej rady Slovenskej reči.

3. Keď hovoríme o pracovných a administratívnych stránkach redakčnej prípravy nášho časopisu, treba vari znova aj na tomto mieste uviesť, že časopis vinou neujasnených distribučných vzťahov medzi SAV a PNS stratil vysoké percento svojich predplatiteľov. Situácia sa v tomto smere síce zlepšuje, ale na pôvodný počet predplatiteľov budeme musieť ešte nejaký čas počkať. Slovenská reč sa bude domáhať svojej pôvodnej funkcie výskumného, ale aj normatívneho a kodifikačného časopisu na pracovných stoloch nových redakcií novín a časopisov, doterajších i nových súkromných vydavateľstiev, medzi pracovníkmi rozhlasu a televízie, ale aj na stoloch pracovníkov štátnej správy a samosprávnych úradov, pracovníkov kultúry a osvety atď., kde sa denne tvorí množstvo úradných textov. Vieme, že ich jazyková stránka má často slabú úroveň, niekedy až nedôstojnú. Znova tu apelujeme aj na školstvo ako celok v tom zmysle, že do rúk každého učiteľa slovenčiny patrí jazykovedný časopis — máme ich štvoro: Jazykovedný časopis, Slovenskú reč, Kultúru slova, Slavica Slovaca. Patrí to k jeho odbornému profilu a každodennému vzdelávaniu, ako aj k úrovni jeho celkovej všeobecnej kultúry.

Z besied s učiteľmi slovenčiny, napr. na základných školách, sme získali poznatky, že učitelia slovenčiny veľmi málo študujú odbornú literatúru, jazykové príručky, niektorí ich dokonca odmietajú. Ak to nebudú oni, kto potom bude objektívne a zodpovedne odovzdávať vedomosti a poznatky o národnom jazyku, o jeho spisovnej forme v písaných i hovorených textoch? Ich povinnosťou je a bude najmä v súčasných neželateľných pomeroch vychovávať novú generáciu odborníkov v jazykovede a osobitne v oblasti výskumu slovenského jazyka. Túto povinnosť si musia dennodenne uvedomovať, keď predstupujú pred svojich žiakov, študentov, poslucháčov... Bez ich každodennej výchovno-vzdelávacej práce nie sú mysliteľné nijaké perspektívy do budúcnosti, keď ide o ďalší rozvoj slovenského spisovného jazyka v jeho záväznej a jedinečnej verejnokomunikatívnej funkcii i v jeho reprezentatívnej funkcii. Bol by som nerád, keby sa tieto konštatovania chápali zo strany učiteľov slovenského jazyka ako obligátne pia desideria čiže zbožné želania pri jubilejnej príležitosti. Ide o historickú kontinuitu slovenského jazyka a pragmatickú stránku jazykovedného výskumu na Slovensku a jeho aplikáciu v kultúrnej verejnosti.

4. Hoci hovoríme o úctyhodnom trvaní nášho časopisu a o jeho jubileu, nemožno zamlčať ďalšiu nepriaznivú okolnosť jeho vydávania: už od r. 1991 sa za uverejnené štúdie a články nevyplácajú honoráre. Edičná rada SAV už dávnejšie nedostáva na honorárovú položku preliminára nijaké finančné sumy (podotýkame, že rovnako sa nehonorujú ani ostatné akademické časopisy). Starší autori, ktorí často píšu do časopisu, sa s tým skoro vyrovnali (pravda, tiež nie všetci), lebo na písanie štúdií a článkov do SR mali a majú aj dnes svoju motiváciu, menej pokojne sa s tým vyrovnávajú mladší autori, pre ktorých aj honoráre sú očakávaným vkladom do rodinného alebo osobného rozpočtu. Konštatujeme to preto, že autorské právo nebolo u nás zrušené ani upravené, a tak nemôžu byť zrušené ani honoráre. O tom nevyšla nijaká oficiálna smernica Edičnej rady SAV. Za týchto okolností sa aj stránky jazykovedných časopisov zapĺňajú len s veľkými ťažkosťami (pravda, nevplývajú na to iba chýbajúce autorské honoráre, rapídne sa zmenšuje aj počet prispievateľov alebo lepšie povedané v súčasnosti nepribúdajú noví autori).

Keď ide o konkrétne vydávanie časopisu, všetky tlačové podklady sa teraz pripravujú v Jazykovednom ústave pomocou počítačov, pričom autori majú dodať svoje štúdie už na disketách. Splnenie tejto povinnosti nie je pre niektorých mimoústavných autorov ľahkou ani lacnou vecou, lebo nie každý autor má doma počítač alebo vie na ňom písať.

5. Keď sme už načali otázku prispievateľov do nášho časopisu, s uspokojením môžeme konštatovať, že za posledných desať rokov sa ich počet predsa len rozrástol, rozšíril. Pribudlo dosť nových a mladých autorov. Medzi autormi sa v uplynulom desaťročí objavilo okolo tridsiatky nových mien, mladých autorov z JÚĽŠ SAV i z filozofických a pedagogických fakúlt (viacerí z nich už s vedeckými a pe-

dagogickými hodnosťami). Pokladáme za užitočné a vari aj za spoločenské aspoň na informáciu uviesť ich mená a zároveň vysloviť nádej, že slovenská jazykoveda bude v nich aj v tých, ktorých do jazykovedného výskumu budú ako pedagógovia privádzať, a dajbože, aby ich aj priviedli, veľkú oporu: D. Slančová, J. Kesselová, Ľ. Valeková, M. Sokolová, J. Rusnák, J. Trnková-Vertaľová, P. Odaloš, V. Patráš, J. Klincková, J. Glovňa, J. Vaňko, Ľ. Kralčák, J. Dolník, E. Tibenská, L. Trup, M. Dobríková, J. Lazar, J. Štefánik, M. Ferenčík, J. Pavlovič, J. Šikra, P. Ďurčo, E. Pícha, M. Smatana, T. Lalíková, I. Hrubaničová, M. Nábělková, A. Jarošová, M. Šimková, Ľ. Králik. Viacerí z nich zaujali už dôležité či významné miesta v slovenskej jazykovede a získali aj meno za hranicami, niektorí z jazykovednej práce odišli (veríme, že iba na čas) a niektorí sa ešte len púšťajú na vlastné krídla (želáme im, aby vytrvali).

6. Na podrobnú analýzu obsahovej stránky časopisu od 50. jubilejného ročníka nieto miesta ani času, a tak len úchytkom spomenieme niektoré štúdie a články, resp. niektoré čísla SR alebo len ročníky, ktoré boli nosné z obsahovej stránky časopisu, mohli byť zaujímavé, resp. inšpiratívne alebo ktoré informovali o závažných udalostiach v jazykovednej obci.

Obsah čísel 50. ročníka bol takpovediac bilančný. Dôležitý a najmä pre zahraničie veľmi informatívny bol už spomínaný rozsiahly prehľadový článok *Štyridsať rokov rozvoja slovenskej jazykovedy*. Dobre ho doplnili štúdie a články Š. Peciara, V. Uhlára a J. Doruľu a napokon aj reminiscencie E. Jónu. O prílohe k 3. číslu 1985 sme už hovorili — bol to *Autorský register* Slovenskej reči, ktorý predplatitelia časopisu dostali zadarmo. Čísla 51. a sčasti aj 52. ročníka priniesli memoárové články E. Jónu, dlhoročného hlavného redaktora časopisu a rovnako aj pracovníka Matice slovenskej a kultúrneho dejateľa v Martine a potom v Bratislave. V tomto ročníku doznievala aj diskusia o teórii spisovného jazyka. Osobitne treba uviesť, že 4. číslo tohto ročníka bolo venované problematike dejín slovenského jazyka. Autormi štúdií boli renomovaní historici slovenského jazyka. V tomto ročníku priniesla Slovenská reč smutnú správu o úmrtí J. Oravca, jedného z pravidelných prispievateľov do časopisu najmä štúdiami zo skladby slovenského jazyka, význačného jazykovedca a pedagóga.

52. ročník 1987 priniesol preklad štúdie B. Techtmeierovej a kol. *Tézy o jazykovej kultúre*. Článok týchto berlínskych jazykovedcov mal pomerne veľký vplyv na ďalšie rozvíjanie teórie jazykovej kultúry v slovenskej jazykovej situácii a ponúkol mnohé teoretické popudy na úvahy najmä o jazykovom vedomí. V tomto ročníku doznievala aj diskusia o obsahu a forme syntagmy, na tejto diskusii sa zúčastnili piati jazykovedci. Osobitnú zmienku si zaslúžia autori štylistických štúdií (J. Findra, D. Slančová, J. Rybák, M. Patáková, E. Bajzíková). Škoda, že táto tematika veľmi citeľne chýba vo všetkých ostatných ročníkoch tohto decénia.

V 53. ročníku 1988 bolo osobitné číslo Slovenskej reči venované 14. medzinárodnému lingvistickému kongresu v Berlíne. Štúdie tohto čísla boli orientované

všeobecnolingvisticky a sociolingvisticky. Slovenská reč bola jedným z mála jazykovedných časopisov, ktoré sa týmto spôsobom prihlásili k tomuto zhromaždeniu jazykovedcov z celého sveta. Ako vieme, tento počin nášho časopisu vysoko ocenili organizátori kongresu.

V roku 1989, teda v 54. ročníku SR, sa jazykovedná obec navždy rozlúčila s jazykovedcami, ktorí boli priam bytostne spojení s týmto časopisom. 24. 1. 1989 zomrel Š. Peciar, dlhoročný hlavný redaktor s precíznym a dôsledným redaktorským perom a autor mnohých štúdií a článkov aj v SR; 20. marca 1989 sa odobral na večnosť J. Ružička, jedna z najvýraznejších postáv slovenskej jazykovedy. Slovenská reč bola jeho časopisom, písaval doň s neobyčajnou vedeckou vervou a ako riaditeľ ústavu priam úzkostlivo strážil jeho čisté poslanie, vpísané priamo do názvu: Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Pri tomto jubilejnom spomínaní sa treba obidvom jazykovedcom znova poďakovať za všetko, čo pre časopis urobili. Ich príklon k rodnému jazyku ako k objektu vedeckého výskumu, ale aj ako k národnej reči Slovákov musí nás všetkých, ktorí pokračujeme v ich úctyhodnom jazykovednom diele, vážne zaväzovať a v mnohých smeroch aj inšpirovať.

55. ročník sa aspoň sčasti nesie v znamení 240. výročia narodenia J. Fándlyho a napokon aj celého bernolákovského hnutia (najmä jeho 5. a 6. číslo). K štúdiám z dejín slovenského jazyka a z oblasti slovenských nárečí sa organicky zaraďujú aj dve etymologické štúdie Š. Ondruša. Objavujú sa však aj nové témy najmä z oblasti sociolingvistického výskumu. Viac štúdií zo sociolingvistiky obsahuje 56. ročník, ich autormi sú pracovníci JÚĽŠ SAV, ktorí v tom čase utvorili pomerne silnú skupinu tvorivých pracovníkov. Ich štúdie a články pokračujú aj v nasledujúcich ročníkoch.

Čísla 56. ročníka SR boli ako posledné vytlačené v Martine, to značí, že 56 rokov sa Slovenská reč tlačila v martinských tlačiarňach. Škoda, že táto tradícia sa nezachovala dodnes. Bolo by to na česť našej slovenskej jazykovede, ale aj martinským tlačiarom, ktorí z úcty k tradícii si Slovenskú reč ešte ponechali, keď sa už takmer všetky časopisy SAV začali tlačiť v Bratislave, resp. v iných tlačiarňach.

V 57. ročníku, to značí v r. 1992, sa uverejnili prvé štúdie a články, ktoré nemohli vyjsť v minulých rokoch. Sú tu už dva diskusné články s nábožensko-pravopisnou tematikou o prídavnom mene *boží* — *Boží*, píše sa o jazykovednom odkaze Henricha Bartka; avšak už v 3. čísle 56. ročníka bola správa (oneskorená) o 75. narodeninách doc. Dr. Jána Holého, CSc., prednášateľa slovenčiny na PF v Nitre, dlhoročného člena redakčnej rady nášho časopisu, ktorý po r. 1968 musel odísť z katedry pre otvorený postoj proti okupácii ČSSR a ktorý mal aj zákaz publikovať v jazykovedných časopisoch a rovnako sa nesmelo o ňom písať ani ho citovať. (Pravda, vyskytol sa aj opačný prípad, keď už po r. 1990 Jazykovedný časopis odmietol uverejniť príspevok o tom, ako sa kultivovala marxistická jazyko-

veda v Jazykovednom časopise, resp. v zborníkoch, obsahujúcich materiály z konferencií o marxistickej jazykovede z pera jazykovedcov komunistov, ktorí vedecky zdôvodňovali a vykladali princípy tejto jazykovedy.) V 2. čísle sa J. Furdík zamýšľa nad jazykovedným dielom E. Paulinyho pri jeho nedožitej osemdesiatke, pričom sa hlboko dotýka aj citlivých miest vo výskume slovenského jazyka v nedávnej minulosti i v ľudských a vedeckých vzťahoch popredných slovenských jazykovedcov. Je to zrejme signál na ďalšie hodnotenie slovenskej jazykovedy z aspektu, ktorý sa doteraz nepokladal vari ani za potrebný. Medzitým sa takéto retrospektívne hodnotenia už konali (týkali sa práve E. Paulinyho a J. Stanislava pri jeho nedožitej deväťdesiatke).

Touto myšlienkou môžeme nadviazať na ďalší ročník, lebo už v 1. čísle 58. ročníka sme čítali ďalšiu smutnú správu o úmrtí prof. Ľ. Nováka. Dve rozlúčkové reči — dva výkričníky, ako sa nemá zaobchádzať s géniami národa a ako bolestne možno zablúdiť pre plytké videnie minulosti a bez jasných horizontov do budúcnosti. 4. číslo je venované XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave, rovnako aj niektoré iné články tohto ročníka a napokon aj ďalšieho a nateraz posledného ročníka pred jubilejným 60. ročníkom, do ktorého sme vstúpili (porov. J. Mlacek, *Slovenská a slovanská frazeológia pred XI. slavistickým zjazdom a po ňom*). Hodno ešte spomenúť, že v 58. ročníku sa uverejnili dva články s jazykovým hodnotením prózy dvoch slovenských exilových spisovateľov — J. Okáľa a P. Hrtusa Jurinu.

59. ročník má bežný výskumný profil. Dominujú v ňom autori, ktorých možno označiť za kmeňových prispievateľov počas celých desiatich rokov (L. Dvonč, J. Jacko, F. Buffa, I. Ripka, J. Bosák, Š. Ondruš, V. Uhlár, M. Majtán, J. Dolník, J. Šikra, Š. Švagrovský, J. Mlacek, K. Palkovič, F. Kočiš). Mimoriadne treba hodnotiť štúdie J. Dolníka, ktorý priniesol do SR nové aspekty z hľadiska sémantiky slovnej zásoby, novšie aj do morfológie, príspevky K. Palkoviča, ktorý popri nárečových štúdiách otvoril veľmi záslužnú a ľudsky preteplenú sériu životopisno-autorských škíc viacerých postáv v našej staršej i súčasnej jazykovede i jazykovedcov neslovakistov. Z mladších či začínajúcich autorov sa veľmi sľubne presadzuje najmä Ľ. Králik.

7. Na záver tohto vstupu do 60. ročníka SR s niekoľkými retrospektívnymi myšlienkami by sme sa chceli našim čitateľom ospravedlniť za jazykové chyby, ktoré nám zostali v jednotlivých číslach najmä posledných ročníkov. Ďakujeme za zhovievavosť.

Slovenskej reči ako časopisu aj ako národnému jazyku do ďalšieho decénia zaželajme plný rozkvet a priazeň všetkých jej prispievateľov, čitateľov a pestovateľov.

Ján Bosák

NEJUBILEJNÉ ÚVAHY NAD JAZYKOVEDNÝM DIELOM JOZEFA ŠKULTÉTYHO

Ťažko by sme v našich dejinách našli dejateľa, ktorého na životnú dráhu začali pripravovať Štúrovi žiaci (na gymnáziu v Revúcej), ktorý ako dvadsať—dvadsaťpäťročný mohol ešte stretnúť Janka Kráľa, Andreja Sládkoviča či Jána Bottu, ktorý po dlhoročnej spolupráci prežil napokon svojich druhov Vajanského, Hviezdoslava, Kukučína, Šoltésovú, J. Vlčka a svoju životnú púť skončil až necelý mesiac pred februárom 1948. A už vonkoncom by sme medzi našimi dejateľmi nenašli osobnosť s takou šírkou záujmov a aktivít, akými dve storočia premostil Jozef Škultéty (25. novembra 1853—19. januára 1948). Napriek tomuto osobnostnému monumentalizmu sa dielo J. Škultétyho doteraz zhodnotilo skôr prehľadne než všestranne a po r. 1948 sa o ňom viac verejne mlčalo ako hovorilo.[1] Preto vydávanie jeho diela (vrátane korešpondencie), v rámci ktorého ako 7. zväzok vyšli aj Škultétyho práce z oblasti jazykovedy, možno pokladať za splatenie dlhu voči tejto osobnosti našich novodobých dejín.[2]

Vari aj táto absencia jeho diela v súčasnosti a odstup od neho udržiavajú zafixovanú predstavu „baťkovského" kultu. Sám J. Škultéty toto oslovenie rovnako

[1] Z príležitosti sedemdesiatky J. Škultétyho vydal doteraz najpodrobnejšiu (no zároveň aj dosť tendenčnú) monografiu A. Pražák (Jozef Škultéty. Sborník Filosofické fakulty UK. Roč. 2, č. 18. Bratislava 1924. 126 s.). — Na osemdesiatku pripravil všeobecnejšie orientovanú monografiu A. Mráz (Jozef Škultéty. Martin, Matica slovenská 1933. 181 s.). — V tom istom roku vyšiel aj rozsiahly Sborník na počesť Jozefa Škultétyho (Martin, Matica slovenská 1933. 688 s.). — Dvadsaťročné mlčanie po smrti J. Škultétyho „prerušila" vedecká konferencia Ústavu slovenskej literatúry SAV a Literárneho archívu Matice slovenskej v dňoch 23. a 24. mája 1968 v Turčianskych Tepliciach, z ktorej vyšiel zborník Jozef Škultéty (1853—1948), doteraz najfundovanejšie dielo o J. Škultétym. — Ďalšie práce o J. Škultétym publikovali N. Steller, J. V. Ormis a i., novšie M. Kocák, ktorý pripravil na vydanie aj Škultétyho Dejiny slovenskej literatúry (1968), ako aj monografiu zobrazujúcu život a dielo J. Škultétyho formou dokumentov (Jozef Škultéty. Pri prameňoch pravdy. Martin, Osveta 1983. 232 s.). — Dvojzväzkový výber z článkov J. Škultétyho vyšiel v Tatrane: Plody pravdy národnej (1972), Vôňa domoviny (1973).

[2] Dielo J. Škultétyho začalo vychádzať v Matici slovenskej r. 1984, doteraz vyšlo 6 zväzkov: 1. próza, 2.—5. literárnohistorické a literárnokritické práce, 7. jazykoveda. V 6. zväzku majú byť historické práce a vo 8. zväzku práce novinárskeho charakteru. — Vydávaniu diela predchádzalo publikovanie korešpondencie J. Škultétyho (Listy 1. 1871—1910. Listy 2. 1910—1941. Martin 1982, 1983); na vydanie ich pripravil M. Kocák. — Pravda, korešpondencia J. Škultétyho bola prístupná aj v skorších vydaniach: Korešpondencia P. O. Hviezdoslava so Svetozárom Hurbanom Vajanským a Jozefom Škultétym (1962), Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho (1963), Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského (1967 — 1978); Škultétyho korešpondencia s ruskými autormi (1964, 1965).

nemal rád, ako priam odporné mu boli osobné chvály a zaliečania.[3] Pre vedeckých pracovníkov, skúmajúcich jeho dielc, rozhodne nikdy nebol „baťkom", ale živým človekom, ktorý držal prst — či skôr pero — na živom pulze svojich čias. Z dnešného pohľadu by bolo tiež zjednodušujúce vidieť v J. Škultétym len „strážcu" či „konzervátora" tradícií. Svoju mravnú silu a istotu čerpal z viery v samostatný slovenský národ a jeho jazyk a túto tradíciu dokladal vecnou a triezvou argumentáciou, overenými faktmi.

Ťažko by sa tiež hľadala zhoda v tom, aká vlastne bola „hlavná profesia" J. Škultétyho. V duchu štúrovských ideálov začínal beletriou (napísal okolo 40 krátkych próz), prekladal najvýznamnejšie diela z ruskej literatúry (Tolstoj, Turgenev, Gogoľ a mnohí ďalší autori), štyridsať rokov redigoval Národné noviny (1881—1921) a vyše štvrťstoročia Slovenské pohľady (1890—1916), sprístupňoval literárne hodnoty súčasníkom vydávaním diel štúrovských spisovateľov (Sládkoviča, Bottu) i svojich generačných druhov (Hviezdoslava, Kukučína a i.), organizoval národný život (pri zbierkach na Národný dom v Martine prešiel 7 stolíc, stál pri zrode Slovenskej muzeálnej spoločnosti, pracoval v Knihtlačiarskom účastinárskom spolku a viedol Kníhkupecko-nakladateľský spolok), r. 1919 sa spolu s J. Vlčkom stal doživotným správcom Matice slovenskej, r. 1921 bol vymenovaný za profesora slovenskej literatúry na Univerzite Komenského v Bratislave a dostalo sa mu viacerých verejných pôct a ocenení.

A v týchto mnohých, ťažko už len zrátateľných povolaniach prevažoval viac Škultéty kritik, literát, historik či jazykovedec? „Jazykospyt" kladie na prvé miesto Š. Krčméry (1923), literárnokritickú činnosť A. Šimkovič (1970), dominantný historický záujem J. Marták (1948) — a našli by sa aj ďalšie hierarchie a kombinácie.

Kľúč by sme azda mohli hľadať v osobnom vyznaní J. Škultétyho krátko pred jeho sedemdesiatkou v často citovanom liste rektorovi univerzity J. Hanušovi zo dňa 14. 11. 1923: „...v svojom živote ja — lebo nás málo bolo — nemohol som sa venovať ničomu odbornému ani len na týždeň. Jestli by ma čo dnes bolo pripútalo, zajtra už volala povinnosť k inému... Pri takomto živote, i keby i mal náležitú prípravu — kto môže dokázať niečo v odbornej literatúre, vo vede? Náš život bol taký, že sme málokedy vedeli, čo bude s nami zajtra. Povinnosti národné alebo osudy slovenské stavali človeka v jeden deň pre takú, v druhý deň pre inú úlohu. Pripútaný redakčným stolíkom slovenským o slovenskej reči alebo literatúre písaval som, keď bolo treba brániť slovenské stanovisko, odrážať nápady, pošlé jedným zo zlomyseľnosti, u iných z omylu. U mňa veda bola len prostriedkom, preto čo som ja mohol v nej dokázať?" (Listy 2, s. 81).

[3] A. Mráz (1967, s. 107) vo svojich spomienkach píše: „Neviem, ako sa toto maznavé ukrajinské oslovenie dostalo k nám. Škultéty nemal rád, keď ho tak oslovovali."

Keď sa J. Škultéty rozhodol čeliť odnárodňovaciemu zápasu spoza písacieho stola — nie však dáko kabinetne, veď bol aj šesť ráz väznený a raz sa dokonca „dueloval" — stala sa mu hlavnou zbraňou redakčná a vedecká činnosť. Za najdôležitejšiu zložku národného života J. Škultéty pokladal literatúru („Čo dokáže sa v literatúre, to nevezme nám nikto, a to nás raz pozdvihne" — píše v liste Jankovi Jesenskému 20. 6. 1904; Listy 1, s. 216) a samostatný literárny (spisovný) jazyk ako najpresvedčivejší výraz národnej ideológie, založenej na myšlienke samobytnosti Slovákov.[4] Kým v Národných novinách viedol predovšetkým politický zápas, v Slovenských pohľadoch urobil životne dôležité rozhodnutie najmä pre ďalší vývin vedy na Slovensku, keď popri uverejňovaní beletrie a poézie venoval veľký priestor vedeckým prácam z oblasti histórie, národopisu a archeológie. Od 3. čísla r. 1891 zaviedol v nich aj stálu rubriku venovanú slovenskému jazyku. Slovenské pohľady počas jeho redigovania a vydávania (1890—1916) sa stali hlavným médiom pri formovaní jazykovej praxe v martinskom centre. Spojením sféry krásnej literatúry a sféry vedeckej (náukovej) tvorby v publikačnej komunikačnej sfére mohol J. Škultéty účinne ovplyvňovať jazykovú prax a postupne utvárať osobitý úzus.

Z naznačeného prirodzene vychádza, že aj v knižnom výbere z jazykovedného diela J. Škultétyho[5] sú najviac zastúpené príspevky zo Slovenských pohľadov. Zostavovateľ a editor J. Chovan výber rozdelil do štyroch tematických častí: I. Spisovná slovenčina (Teoretické a praktické otázky jazyka), II. Lexikálne a slovotvorné otázky slovenčiny, III. K vonkajším a vnútorným dejinám slovenčiny, IV. Príspevky slavistické a všeobecne jazykové.[6] Časovo jazykovedné príspevky J. Škultétyho siahajú od obdobia Veľkej Moravy až po súčasnosť — 40. roky 20. storočia. Veľká časť príspevkov je z oblasti toponymie; J. Škultéty v týchto menách videl najvlastnejší národný majetok. Z hľadiska dnešného výkladu našich najstarších dejín nie sú ani také dôležité konkrétne zistenia J. Škultétyho (napr. že pôvod Slovanov nekládol do Panónie, ale na sever od Karpát, že predpokladal väčšie slovenské osídlenie Veľkej Moravy, než sa vtedy bežne prijímalo a pod. — porov. aj Jóna, 1970), ale to, že svoje výklady opieral o rozbor historického mate-

[4] Porov. často uvádzaný citát z r. 1903 (s. 223): „Kto nie je slepý, vidí, v čom sme my Slováci. Pochopí, že bez slovenčiny by sme boli ako rozviazaný snop." — Tento citát rozšíril J. Ružička (1967, s. 21): „Spisovný jazyk je kultivovaná celospoločenská forma národného jazyka, preto spisovný jazyk je naším celonárodným spojivom (Bez s p i s o v n e j [!] slovenčiny by sme boli ako rozviazaný snop . — J. Škultéty)."

[5] Jozef Škultéty. Dielo. 7. Jazykoveda. Zostavil a edične pripravil Juraj Chovan. Martin, Matica slovenská 1992. 456 s.

[6] Najkompaktnejšie z tohto usporiadania vychádza III. časť (J. Škultéty tu bráni slovenčinu a jej dvoch hlavných predstaviteľov M. Hattalu a S. Cambla) a IV. časť (slavistika). Inak sa príspevky J. Škultétyho dajú dosť ťažko zoskupiť, lebo sa v nich prestupujú viaceré témy. Z nášho pohľadu by bolo stačilo aj chronologické usporiadanie.

riálu a o zistenia slovanskej filológie. Sústavne sledoval výsledky súdobej slavistiky (F. Pastrnek, J. Polívka, L. Niederle, O. Asbóth, J. Melich a i.), prinášal zasvätené recenzie tých prác ruských jazykovedcov, ktorí pokladali slovenčinu za samostatný jazyk (T. Florinskij), nadchýnal sa výkladovým slovníkom V. Daľa a dával ho za príklad na zostavenie podobného slovníka slovenčiny. Najväčšou autoritou mu však bol V. Jagič a jeho Archiv für slavische Philologie, na ktorý sa často odvolával. Žánrovo sú to zväčša polemiky, portréty osobností majú skôr encyklopedický charakter, recenzie sú postavené faktograficko-konfrontačne. Nenájdeme v nich nijaké drobenie či rozdrobovanie problémov, naopak, J. Škultéty ich rieši na malom priestore, mnohé z nich len exponuje, čím dosahuje ešte väčší účinok.

Zrejme aj vďaka Škultétyho tolerantnej povahe (pokiaľ len nešlo o národnú vec!) sa mohlo stať, že po vyjdení Camblových Príspevkov k dejinám jazyka slovenského (1887), v ktorých autor ostro útočil proti spisovateľom a novinárom prijímajúcim zbytočné slová a väzby z ruštiny, a teda proti martinskému centru, J. Škultéty chytil do rúk pero a napísal svoju prvú „filologickú" recenziu (porov. Bartek, 1932—1933).[7] Prácu pochválil aj s ňou polemizoval, ale len tak, aby neodradil nádejného jazykovedca. Ešte aj pri recenzovaní druhej Camblovej monografie Slovenský pravopis (1990) J. Škultéty skromne vyhlásil, že sa necíti filológom[8], hoci tu vôbec nešlo o „obyčajnú" recenziu, ale o vedeckú oponentúru diela, o konfrontáciu vlastných postojov k vývinu slovenčiny s autorovými, ako aj o hľadanie riešenia konkrétnych pravopisných problémov pri „strete" prevládajúcej hattalovskej etymologizácie so živým pisateľovým (aj posudzovateľovým) úzom. Prejavy týchto dvoch protikladných tenedencií uvádzal potom J. Škultéty „do súladu" vo svojej redakčnej praxi i vo vlastnej vedeckej tvorbe.

S odstupom času možno povedať, že toto ich stretnutie bolo šťastím pre ďalší vývin spisovnej slovenčiny. Nielen preto, že so S. Camblom potom dlhé roky spolupracovali (dokonca v prvých číslach Slovenských pohľadov J. Škultéty podpisoval svojím menom prvé Camblove príspevky, aby ako vládny úradník v Pešti nemal „problémy"), že S. Cambel z Pešti posielal svoje príspevky na „odobrenie" — konfrontáciu vlastného idiolektu s formujúcim sa úzom — do Martina, tu dal vytlačiť aj svoju Rukoväť spisovnej reči slovenskej (1902), ktorú potom po jeho smrti dvakrát vydal aj s úpravami J. Škultéty (1915, resp. 1919). Takto sa dvaja

[7] Táto recenzia vo výbere chýba. Editor uvádza, že ide o „relatívne úplnú zostavu Škultétyho jazykovedných príspevkov" (s. 416).

[8] „Ja nie som filológom, všímam si podľa možností rezultátov slovanskej filológie len z potreby, ako milovník svojho opusteného a prenasledovaného jazyka: u mňa majú zmysel aj také neodborné dôvody" (1891 — s. 14).

P o z n á m k a . Pri citovaní najprv uvádzame rok publikovania, na druhom mieste príslušnú stranu z výberu jazykovedných prác J. Škultétyho.

geograficky vzdialení vrstovníci stali hlavnými „hýbateľmi" slovenčiny prakticky až po tridsiate roky.

Hoci sa J. Škultéty podľa vlastného vyjadrenia nepokladal za filológa, jeho príspevky sa metodologicky nevymykajú z vtedajšieho mladogramatického prúdu, pozitivistického historizovania a etymologizovania. Najväčšou domácou autoritou bol pre neho M. Hattala; jeho kodifikáciu obdivoval („Hattala bol požehnaním pre náš literárny jazyk..." 1891 — s. 12; „bez jeho gramatických diel nebolo by slovenského spisovného jazyka..." 1903 — s. 248) aj bránil, keď proti nemu r. 1902 — pri osemdesiatke — dešperátne vystúpil český literárny historik J. Jakubec, ktorý svojho voľakedajšieho učiteľa charakterizoval ako povýšenca, jeho gramatika (Grammatica linguae slovenicae, 1850) mu bola len „spiskom", ktorým M. Hattala neoprávnene kodifikoval „kolísavé pokusy" štúrovcov v súvislosti s ich úsilím povýšiť „stredoslovenské nárečie" na slovenský spisovný jazyk (porov. aj Eis, 1970). Tu J. Škultéty prejavil nielen silu svojho charakteru, ale aj zmysel pre posudzovanie významu osobnosti v konkrétnej historickej (i jazykovej) situácii. Dobre aj on vedel, že M. Hattala bol človek škriepny a hašterivý, že „Hattalove gramatické diela všetky mali za cieľ zbližovanie slovenčiny s češtinou" (1903 — s. 248), no napriek tomu pri takomto „výpade" vedel objektívne posúdiť jeho prínos: „Taktiež sa nezmenšuje Hattalova zásluha ani len tým, že u nás v mnohom vlastne nikto nepísal tak, ako on učil. To je povaha vývinu. Najmä pri našich nepriaznivých podmienkach ako by bolo možné priame postupovanie k cieľu?" (1902 — s. 217).

J. Škultéty pokladal M. Hattalu za prvého jazykovedca po Ľ. Štúrovi a S. Cambla zasa za najerudovanejšieho filológa po M. Hattalovi. Svojím chápavým postojom tak k Hattalovmu etymologizovaniu, ako aj k Camblovmu preferovaniu živej reči dokázal tieto dve protikladné tendencie, uplatňujúce sa pri kodifikácii slovenčiny, doviesť vo svojej redakčnej praxi aj vo vedeckej tvorbe k dialektickej symbióze: „Nakoľko sa v živom jazyku vyskytujú rôznosti, práve literatúra je povolaná vyrovnávať ich. Treba len zistiť, čo prevláda v živom jazyku, a to priviesť do súladu so zásadami, od ktorých nemožno upustiť!" (1891 — s. 17). Boli to teda oveľa hlbšie prúdy ako len „habkanie medzi etymológiou a fonetikou" (1891 — s. 18).

Už v citovanom liste J. Hanušovi zo 14. septembra 1923 J. Škultéty vidí svoje poslanie a zmysel života „v bránení slovenského stanoviska". Najskôr to boli jeho polemiky proti skresľovaniu, omylom alebo zneužívaniu samobytnosti slovenského národa a jeho reči zo strany maďarských vedcov, v ktorých J. Škultéty argumentoval vecne a triezvo, nepreberal ich praktiky.[9] Viac času aj priestoru ako po-

[9] Samuelovi Medveckému 16. mája 1891 píše: „Ako vo vede vôbec, tak v podvracaní tendenčnej historiografie je potrebný tichý, vážny tón. Krikom a nadávkami nič nedokážeme'" (Listy 1, s. 68—69).

lemikám s maďarskými šovinistami mu však zabrali polemiky s hlasistami na prelome storočí a potom s niektorými českými predstaviteľmi, ktoré intenzívne pokračovali aj po vzniku republiky r. 1918.[10]

Česko-slovenská otázka sa totiž stala zložitejšou po prevrate r. 1918 než pred ním, pretože nový štát nesplnil očakávané nádeje. Tu zasa J. Škultétymu prichodilo dokazovať, že jazyk je najviditeľnejším symbolom a atribútom národa, že základ slovenskej národnej špecifickosti tvorí literatúra a jej jazyk, že to nie sú nijaké „regionálne" alebo „krajinské" zvláštnosti, že Štúrova kodifikácia spisovnej slovenčiny nebola ani „politicum hungaricum" (koncepcia tzv. československého národa vlastne potvrdzovala vládnu maďarskú teóriu o neexistencii slovenského národa), ani „neoprávnené povýšenie stredoslovenského nárečia na slovenský spisovný jazyk", ale výsledok objektívneho historického vývinu samostatného a svojbytného slovenského národa.

Táto napätá situácia, keď sa „vedecky" dokazovala existencia jedného československého národa a jedného československého jazyka a pre Škultétyho činnosť sa nachádzali len atribúty, ako tradicionalizmus, konzervativizmus, provincionalizmus a separatizmus,[11] musela zákonite vyvolať odpor. Uzlovým bodom sa stala príprava a vydanie prvých Pravidiel slovenského pravopisu r. 1931, v ktorých sa pod vedením V. Vážneho kodifikovala vtedajšia rozkolísaná norma, vedome približujúca slovenčinu k češtine. Namiesto toho, aby chystané Pravidlá ustálili a „vyrovnali" rozkolísanú jazykovú prax, programovo ju „vychýlili" na jednu stranu. J. Škultéty radil pri zostavovaní Pravidiel vychádzať z vlastných zákonitostí slovenského jazyka a nesúhlasil s viacerými predkladanými návrhmi, bránil sa proti zbytočným a nepodloženým prevzatiam z češtiny.[12] Slovenská verejnosť tieto Pravidlá neprijala: na valnom zhromaždení Matice slovenskej 12. mája 1932 bol predložený návrh 128 slovenských spisovateľov, redaktorov, publicistov a prekladateľov, v ktorom žiadali revíziu Pravidiel a ich urýchlené (opravené) vydanie (podrobnejšie o Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931 Matica slovenská v našich dejinách, 1963; Matejčík, 1970; Jóna, 1976 a i.). V septembri 1932 začal potom vychádzať „mesačník pre záujmy spisovného jazyka" — Slovenská reč.

---

[10] Svoje najrozsiahlejšie práce (knižné) napísal J. Škultéty až po prevrate; bola to reakcia najmä na známu publikáciu M. Hodžu Československý rozkol (1920), Bélu Iványiho a na tých, čo jednostranne alebo falošne interpretovali minulosť aj prítomnosť Slovákov. Sú to publikácie Stodvadsaťpäť rokov zo slovenského života 1790—1914 (1920), Nehaňte ľud môj. Črty zo slovenského života (1928), O bývalom Hornom Uhorsku (1929), Ešte raz o bývalom Hornom Uhorsku (1931).

[11] Zbierkou takýchto insinuácií je rozprava A. Pražáka Slovenská svojskost (Bratislava 1926).

[12] Porov. list V. Vážnemu z 15. novembra 1930: „V inom treba hľadať zbližovanie s češtinou, nie vo veciach, ktorými slovenčina pozbavuje sa charakteristických svojich známok... Hrýzlo ma pomyslenie, že Vy dali ste sa nakloniť k takému protislovenskému stanovisku nejakým bratislavským vlivom" (Listy 2, s. 134—135). — Alebo z apríla 1931: „Najhoršia stránka veci je, že spisovná reč slovenská takto robí sa smiešnou. Lebo, ako, keď postupne mala by byť pozbavená svojich charakteristických vlastností, stránok, tak je ona potom nepotrebná, ozaj smiešna" (Listy 2, s. 142).

Ako sa nám javí J. Škultéty dnes po vydaní jeho prác z oblasti jazykovedy? Tvrdiť, že Škultétymu bola slovenčina iba „citová záležitosť" (A. Pražák), je povrchné a zjednodušujúce. Naopak. J. Škultéty začínal pôsobiť v pomeroch, keď slovenská otázka nadobudla nové rozmery a bolo ju treba presadiť do novej reality každodenného zápasu o národnú existenciu, predchádzajúci — viac emocionálny — prístup štúrovcov nahradiť novou racionalitou (Šimkovič, 1970). Ak jediným spôsobom na prežitie národa bolo udržiavanie a formovanie národného povedomia prostredníctvom literatúry, vedy a jazyka, nebola to „citová záležitosť", ale existenčná otázka.

Bol naozaj J. Škultéty taký konzervatívny, ako sa to traduje? Keby sme vychádzali len z jeho niektorých príspevkov, napr. z článku *Dajme my tomu pokoj!*, uverejnenom v prvom ročníku Slovenskej reči, boli by sme náchylní tomu uveriť. J. Škultéty sa v ňom totiž jednoznačne stavia proti odstráneniu písania ypsilonu v množnom čísle *l*-ového príčastia, ktoré už vtedy navrhoval H. Bartek a ktoré sa kodifikovalo až v Pravidlách slovenského pravopisu r. 1953. J. Škultéty ešte aj pritvrdzuje; „Zatínať do takej budovy, ako je Konštantínov pravopis, v 20. storočí by sotva bola vec primeraná... Začínať v takej veci nie je ťažko — ale, prosím, kde zastať, kde prestať? Veľmi nebezpečné. Dajme my tomu pokoj!" (1932—1933, s. 72—73). Lenže nezabúdajme, že J. Škultéty mal vtedy už 80 rokov a jeho postoje — ako to vidieť prakticky vo všetkých článkoch publikovaných v tomto čase v Slovenskej reči — boli už vzdialené od postojov „mladého" Škultétyho.

Môžeme to ukázať na vzťahu J. Škultétyho k purizmu. Vo svojej najrozsiahlejšej jazykovednej práci *Cudzie slová v slovenčine* (1902 — s. 140) píše: „V cudzích slovách svojho jazyka majú národy vzácne historické svedectvá. Veľké z národov sa ani za ne nehanbia, neprenasledujú ich, nenahrádzajú fabrikátmi, všelijakými divotvormi. Chorobu výstredného, až do krajnosti vedeného purizovania, mávajú malé národy. (Brückner menuje Čechov, Maďarov a Slovincov.) Akoby zachovalosť, plnosť a čistota jazyka vyžadovala mať čím menej cudzích slov!" Alebo r. 1910: „...purifikačné prúdy sa prežili už i u malých národov" (s. 20). Aj neskôr, r. 1916 žiada nepoužívať slová „učbár", „obnos", „pravotár", ako sa šírili z revúckeho gymnázia, ale nahradiť ich internacionálnymi výrazmi *profesor, suma, advokát*: „Všade na svete používajú profesor, prečo by sme sa odtŕhali od sveta používaním nového slova? Veľké národy sa neženú za purizmom; Nemcov nemýli, že i pre náboženstvo majú vo svojom jazyku prevzaté slovo (Religion): a u malých vidíme, že sa nemúdro usilujú zbaviť svoj jazyk aj internacionálnych slov, každému vzdelanejšiemu človeku známych, zrozumiteľných. Vymýšľaním nových slov jazyk nič nezíska — naopak, robí sa bledým a žargónovitým" (s. 177).

V novej jazykovej situácii v 30. rokoch prvé ročníky Slovenskej reči prinášali spolu s Cambłovými aj Škultétyho staršie príspevky, redakcia pri revízii Pravi-

diel slovenského pravopisu z r. 1931 na nich stavala a ďalej ich rozvíjala. Lenže jazykové situácie „sa neopakujú", argumentácie relevantné v predchádzajúcej jazykovej situácii nemožno automaticky prenášať do novej („prítomnej") jazykovej situácie, v ktorej sa už uplatňujú (resp. dominujú) iné vzťahy medzi koexistujúcimi jazykovými útvarmi (formami, varietami, idiomami) ako výsledok sociálnych zmien (resp. nových sociálnych rolí nositeľov jazyka), rozširovania komunikačných sfér (po r. 1918 najmä sféry riadenia a administratívy, ako aj sféry organizovanej výuky).[13]

Rovnako zjednodušené by bolo brať J. Škultétyho len ako „strážcu čistoty slovenčiny", čo niekedy aj sám vyhlasoval o druhých (napríklad v nekrológu za S. Camblom, 1909, s. 267—263). V rozkolísanej jazykovej praxi 20.—30. rokov sa proti organizovanému prílevu bohemizmov mohlo vzdorovať len návratom k martinskému úzu a príklonom k stredoslovenským nárečiam, teda návratom k starším vývinovým fázam slovenčiny.[14] Ak sa totiž spisovná slovenčina po prevrate vyhlasovala za anachronizmus, ktorého sa treba vzdať, nebolo inej cesty. Lenže tu nešlo o staromilský návrat k nárečiam či „ľudovému jazyku", ale k živej, presnejšie — hovorenej reči. Hypertrofia národného prvku bola reakciou na silný (až iritujúci) podnet.

J. Škultéty uskutočňoval zmeny v jazyku v zhode s aktuálnymi spoločenskými potrebami, zámerne a cieľavedome pôsobil na jazyk pri rozširovaní jeho komunikačných funkcií a oblastí používania (veda, publicistika), bol demiurgom aj realizátorom jazykového plánovania. Osobnosti ako J. Škultéty zohrávajú rozhodujúcu úlohu pri zásadných zmenách jazykových situácií, ktoré u nás prebiehali na rozhraní 19. a 20. stor. a potom najmä po r. 1918. Napokon aj formálne „vydal" za jeden inštitút: viedol korešpondenciu s 370 inštitúciami a 1350 jednotlivcami, vlastnil jednu z najväčších súkromných knižníc s úctyhodným počtom 5172 exemplárov (Liba, 1960).

Pri posudzovaní mnohostrannej činnosti J. Škultétyho — z dnešného pohľadu by sme ju mohli označiť ako multidisciplinárnu — je hlavné a rozhodujúce to, že vývin dal za pravdu jemu, nie jeho protivníkom. Svojou aktivitou i autoritou bol „prítomný" vo viacerých vedných disciplínach, no najväčší prínos J. Škultétyho je v uvedomenom a cieľavedomom pôsobení na jazyk, t. j. v jazykovom plánovaní. J. Škultéty rozhodujúcou mierou prispel k utváraniu a ustaľovaniu normy spisovnej slovenčiny a bol jej spolukodifikátorom. Doslova „vyniesol" slovenčinu z po-

[13] Poukázali sme na to v súvislosti so sociolingvistickou interpretáciou kodifikácie Sama Cambla (Bosák, 1993), ako aj v prednáške Metamorfózy purizmu na Slovensku na 30. ročníku seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca 18. augusta 1994.

[14] Argumentačne a triezvo posúdil celú problematiku Ľ. Novák v monografii Jazykovedné glosy k československej otázke (1935). V danej situácii nešlo len o preberanie istých slov, väzieb a syntaktických konštrukcií, ale najmä o vplyv češtiny na zvukovú a morfologickú (tvarovú) rovinu slovenčiny.

slednej štvrtiny 19. storočia až na prah jej súčasnosti. Hoci táto jeho činnosť nebola nijako „transparentná", lež skrytá v redigovaní, korigovaní či radení, zabezpečil ňou prijatie kodifikácie v praxi — jej prestížnu funkciu (podrobnejšie Bosák, 1993). Z dnešného hľadiska nie je dôležité to, ktoré kodifikačné návrhy J. Škultétyho sa ujali a ktoré nie, ktoré Škultétyho etymológie možno aj dnes akceptovať a ktoré nie; jeho význam je predovšetkým v tom, že vystihol smerovanie slovenských dejín v ich zlomovej situácii.

„Po každej recenzii, poznámke alebo samostatnej úvahe pribudlo svetla na Slovensku... Škultéty nikdy nenapísal prázdneho slova. Písal, keď mal čo dôležitého povedať, a povedal len toľko, koľko bolo nevyhnutne treba," napísal z príležitosti životného jubilea J. Škultétyho jeho blízky spolupracovník Š. Krčméry (1923, s. 621). A ak si ešte pripomenieme, že J. Škultéty namiesto škriepok a hádok žiadal poctivú robotu, jeho odkaz je nanajvýš aktuálny aj po toľkých rokoch.

Literatúra

BARTEK, H.: Jozef Škultéty a spisovná slovenčina. Slovenská reč, *2*, 1932—1933, s. 82—85.

BOSÁK, J.: Sociolingvistický pohľad na kodifikáciu Sama Cambla (1856—1909). In: Studia Academica Slovaca. 22. Prednášky XXIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL 1993, s. 26—36.

EIS, Z.: Škultéty a česká literární historie. In: Jozef Škultéty (1853—1948). Red. M. Kocák. Martin, Matica slovenská 1970, s. 160—167.

Jozef Škultéty (1853—1948). Zborník z vedeckej konferencie Ústavu slovenskej literatúry SAV a Literárneho archívu Matice slovenskej v dňoch 23. a 24. mája 1968 v Turč. Tepliciach. Red. M. Kocák. Martin, Matica slovenská 1970. 242 s. + 8 obraz. príloh.

Jozef Škultéty. Dielo. 7. Jazykoveda. Zostavil J. Chovan. Martin, Matica slovenská 1992. 464 s.

JÓNA, E.: Jozef Škultéty ako jazykovedec. In: Jozef Škultéty (1853—1948). Red. M. Kocák. Martin, Matica slovenská 1970, s. 141—148.

JÓNA, E.: Spisovná slovenčina a Matica slovenská. In: Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976, s. 139—159.

KRČMÉRY, Š.: Jozef Škultéty. Na 70-ročné jubileum. Slovenské pohľady, *39*, 1923, s. 617—627.

LIBA, P.: Kniha v živote Jozefa Škultétyho. (Na okraj spracovania jeho knižnice.) In: Knižničný sborník 1960. Red. J. Špetko. Martin, Matica slovenská 1960, s. 101—132.

Listy Jozefa Škultétyho. 1. 1871—1910. Pripravil M. Kocák. Martin, Matica slovenská 1982. 432 s.

Listy Jozefa Škultétyho. 2. 1911-1941. Pripravil M. Kocák. Martin, Matica slovenská 1983. 340 s.

MARTÁK, J.: † Jozef Škultéty. Slovenské pohľady, *64*, 1948, s. 66—72.

MATEJČÍK, J.: J. Škultéty a prvé vydanie Pravidiel slovenského pravopisu. In: Jozef Škultéty (1853—1948). Red. M. Kocák. Martin, Matica slovenská 1970, s. 149—159.

Matica slovenská v našich dejinách. Sborník statí. Red. J. Mésároš — M. Kropiľák. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 440 s.

MRÁZ, A.: Čím slovo žilo. Bratislava, Tatran 1967. 208 s.

NOVÁK, Ľ.: Jazykovedné glosy k československej otázke. Martin, Matica slovenská 1935. 384 s.

RUŽIČKA, J.: Problémy jazykovej kultúry. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 9—22.

ŠIMKOVIČ, A.: Jozef Škultéty. Osobnosť a dielo. In: Jozef Škultéty (1853—1948). Red. M. Kocák. Martin, Matica slovenská 1970, s. 13—31.

Juraj Dolník

TEÓRIA JAZYKOVEJ PRIRODZENOSTI

Cieľom tohto príspevku je podať ucelený obraz o jednej zo súčasných priebojných lingvistických teórií, doplnených autorovými úvahami, ktoré vyplývajú z jeho výskumov v tejto oblasti. Osvojenie teórie jazykovej prirodzenosti a jej rozvíjanie je dobrým predpokladom na systematické vysvetľovanie dynamiky slovenského jazyka. Tento príspevok patrí k tým publikáciám, ktoré sú zamerané na oživenie záujmu slovenskej lingvistickej verejnosti o teoreticko-metodologické otázky odboru.

Úvod. — Teória prirodzenosti je zameraná na systematické uchopenie a vysvetlenie empirických údajov, ktorých spoločným menovateľom je, že informujú o preferenčnom vzťahu medzi jazykovými prvkami v rámci istých štruktúrnych zoskupení. Udáva sa do dvadsať zdrojov empirických údajov. Za prirodzené (bezpríznakové) sa považujú preferované prvky, vo vzťahu ku ktorým sa ostatné prvky javia ako menej prirodzené, t. j. viac alebo menej príznakové. Zdrojom empirických údajov je napr. osvojovanie si jazyka dieťaťom, výsledky percepčných testov, afázia, historická gramatika, jazyková typológia, frekvencia, analógia, neutralizácia atď. Na základe bežných údajov z týchto zdrojov sa vyslovuje hypotéza, že dieťa si za normálnych okolností prednostne osvojuje prirodzené prvky, že prirodzené prvky sa normálne ľahšie percipujú, resp. dekódujú, že afázia sa spravidla prednostne dotýka príznakových prvkov, že pri jazykových zmenách sa spravidla presadzujú prirodzené prvky, že prirodzené prvky sú v jazykoch najviac rozšírené, že sa bezpríznakové prvky vyznačujú vyššou frekvenciou, že sa pri analogickom vyrovnávaní spravidla presadzuje prirodzený prvok atď. Otázka je, aký princíp, resp. aké princípy sú základom tejto preferencie. Súčasne sa kladie aj otázka, z čoho sa dá tento princíp, resp. tieto princípy vyvodiť. Výskum ukazuje, že ide o neobyčajne náročné otázky. Pri našom výklade budeme mať na mysli predovšetkým morfologickú oblasť jazyka; teória prirodzenej morfológie je najviac rozvinutá. Pri riešení týchto otázok teória prirodzenej morfológie pokročila najďalej (porov. Dressler — Mayerthaler — Panagl — Wurzel, 1987).

Univerzalizmus. — Zo semiotického hľadiska sa v tejto súvislosti natíska otázka, či princíp prirodzenosti netreba hľadať v optimálnom kódovaní obsahových prvkov. Na túto otázku reaguje univerzalistická koncepcia prirodzenej morfológie. Východiskovou semiotickou tézou je, že prirodzené morfologické štruktúry sú tie, pri ktorých sú morfologické významy optimálne zakódované. Aké kritérium rozhoduje o optimálnosti kódovania? Hlavným kritériom je konštrukčný ikonizmus, ktorým sa rozumie zobrazenie preferenčnej asymetrie obsahových prvkov ako

konštrukčnej symbolizačnej asymetrie (Mayerthaler, 1981). Stupeň prirodzenosti (príznakovosti) kódovania (teda symbolizácie obsahových prvkov) sa zhoduje so stupňom ikonickosti. Rozlišuje sa päť stupňov ikonickosti:

1. maximálna ikonickosť; príznakovosť sa vyjadruje aditívne, napr. *chlap — chlap-i*,

2. menšia ako maximálna ikonickosť; príznakovosť sa vyjadruje aditívno-modulačne, napr. *Čech — Češi*,

3. minimálna ikonickosť; príznakovosť sa vyjadruje modulačne, napr. *žena — žien*,

4. neikonickosť; asymetria na obsahovej rovine nie je zobrazená ako asymetria na výrazovej rovine, napr. *ataše* (sg.) — *ataše* (pl.),

5. kontraikonickosť; asymetria na obsahovej rovine je zobrazená ako inverzná asymetria na rovine symbolizácie, napr. *čítam — číta*.

Najprirodzenejšie sú teda tie prípady, pri ktorých sa potvrdzuje intuícia, podľa ktorej to, čo je sémanticky „viac", má byť aj konštrukčne „viac". Z čoho môžeme vyvodiť nerovnaký status (asymetriu) obsahov ich prvkov? Prečo sú obsahové prvky, ako singulárnosť, 1. osoba, reálnosť (indikatív), prítomnosť, mužský rod atď., základné, prirodzenejšie v pomere k prvkom: mnohosť, nie 1. osoba, fiktívnosť, neprítomnosť, ženský rod atď.? Prirodzenosť obsahových prvkov ako opozičných členov v rámci kategórií je motivovaná prototypovými vlastnosťami hovoriaceho. Hovoriaci sa stotožňuje s 1. osobou, spravidla hovorí sólovo (nie zborovo), čo sa odráža v obsahu singulárnosti, žije v reálnom svete, v prítomnosti; prototypový hovoriaci (v európskej kultúre) je mužského rodu. Osobitný význam sa pripisuje percepčným vlastnostiam hovoriaceho, najmä jeho vizuálnemu vnímaniu. Zdôrazňuje sa myšlienka, že to, čo je percepčne ľahšie prístupné, je prirodzenejšie.

Popri konštrukčnom ikonizme sa ako ďalšie kritériá optimálneho kódovania berú do úvahy uniformná symbolizácia (jedna funkcia — jedna forma) a transparentnosť paradigmy (mnohofunkčnosť), t. j. prítomnosť, resp. neprítomnosť homo- a polymorfie. Podľa týchto kritérií optimálnym kódovaním sa vyznačujú morfológie, v ktorých dominuje maximálna ikonickosť, uniformná symbolizácia a transparentné paradigmy. To značí, že aglutinačné jazyky sú prirodzenejšie ako flektívne.

Systémovosť. — Kým pri semiotickom prístupe vychádzame zo vzťahu obsah — forma a hodnotíme tento vzťah z hľadiska ikonickosti, resp. diagramatickosti (v zmysle Peirca: diagramatickosť = analógia medzi významom a formou), pri systémovom prístupe si všímame vzťah medzi slovnými tvarmi, ktorý hodnotíme z hľadiska stavu daného jazykovému systému, čiže tu vychádzame z vnútrosystémových charakteristík istého jazyka. V tejto vnútrosystémovej koncepcii jazykovej prirodzenosti sa vyzdvihuje systémová primeranosť ako hlavné kritérium pri určovaní miery prirodzenosti príslušného javu. O tom, či je istá morfologická štruk-

túra normálnejšia, prirodzenejšia ako iná, sa rozhoduje tak, že sa berie do úvahy príslušný flektívny systém. Systémová primeranosť je určená stupňom zhody paradigmy, flektívnej formy či flektívneho príznaku so štruktúrnymi vlastnosťami určujúcimi príslušný systém (Wurzel, 1984). Štruktúrne vlastnosti určujúce systém vyplývajú z realizácie možností, ktoré poskytujú parametre, tvoriace kritériá pre typologickú charakteristiku flektívnych systémov. Ide o parametre, ako počet kategórií a im priradených gramém, výskyt externej či internej flexie, separátna alebo kombinovaná symbolizácia gramém, počet a zreteľnosť formálnej dištinkcie medzi flektívnymi tvarmi v paradigme, typy ukazovateľov pri jestvujúcich kategóriách. Kvalitu príslušného systému určujú tie štruktúrne vlastnosti, ktoré kvantitatívne prevládajú. Miera prirodzenosti istého morfologického javu závisí od toho, ako zodpovedá princípu systémovej primeranosti.

Ak prijmeme všetky doteraz spomínané princípy ako kritériá prirodzenosti, natíska sa, prirodzene, otázka, či sa tieto princípy uplatňujú v súlade. Sú princípy z univerzalistickej koncepcie a princíp systémovej primeranosti kompatibilné? Pozrime sa z tohto hľadiska na niektoré javy z dynamiky súčasnej slovenskej morfológie. Učebnicovým poznatkom je, že sa presadzuje tendencia po uniformite gramatických prípon. Pri odstraňovaní alternácií v tvaroslovnom základe sa zvyšuje stupeň ikonickosti, resp. zvýrazňuje sa morfotaktická motivácia (transparentnosť), ktorá uľahčuje identifikáciu segmentov, a súčasne sa presadzujú systémovo primeranejšie podoby základu. Ide o prípady, ako *trestať — trestá/tresce, brechať — brechaj/breš, brechajúci/brešúci, vlk — vlky/vlci*. Posilňovanie alternácie *Ø/ie* pri deklinácii substantív, ako *číslo — čísiel/čísel, účastníčka — účastníčiek/účastníčok*, sa nedotýka optimalizácie ikonickosti, ale prispieva k uniformite symbolizácie a upevňuje systémovú zakotvenosť tvaru. Podobné je to pri presadzovaní dlhých deklinačných prípon v prípadoch typu *báseň — básniam, básniach, šija — šijám, šijách*, pri ktorých jednotnú symbolizáciu (dlhá prípona) podporuje tendencia po vyššom stupni systémovej primeranosti. Dobrým príkladom súhry princípu systémovej primeranosti a princípu konštrukčného ikonizmu je prenikanie prípony *-ov* do genitívneho tvaru v prípadoch, ako *Tlmače — Tlmačov/Tlmáč, Vráble — Vrábľov/Vrábeľ, Ladce — Ladcov/Ladiec*. Optimalizuje sa tu ikonickosť a súčasne sa prejavuje sila systémovej genitívnej prípony v množnom čísle. Tieto prípady nám však pripomínajú zreteľný prípad negácie konštrukčného ikonizmu, totiž substantíva s nulovou príponou v genitíve plurálu. Príklady, ako *ženy — žien, ulica — ulíc, mestá — miest, srdcia — srdc*, ilustrujú na jednej strane známy protimorfologický účinok fonologických zmien (tvary s nulovou príponou majú svoj pôvod v zániku jerov; porov. Krajčovič, 1988, s. 103) a na druhej strane dominantnosť princípu systémovej primeranosti. Celkove sa dá povedať, že princíp systémovej primeranosti je na vrchole v hierarchii princípov prirodzenosti, čo sa zreteľne prejavuje v prípade konfliktu medzi princípmi.

Ekonómia. — Nápadnými príkladmi príznakových tvarov z hľadiska doteraz spomínaných kritérií sú nepravidelné tvary, najmä supletivizmy (*som, lepší, ľudia* a napr. angl. *worse*, pri ktorom chýba relačná morféma). Súčasne je nápadné, že nepravidelné tvary sa vyznačujú vysokou textovou frekvenciou. Ak sa pozrieme na sústavu morfologických tvarov z hľadiska textovej frekvencie (typová frekvencia je východiskom vnútrosystémovej koncepcie), ukazuje sa, že tento faktor má značný vplyv na voľbu optimalizácie morfológie. V ekonomickej prirodzenosti sa vyzdvihuje idea, že väčšina slov má preto pravidelnú flexiu, lebo slová majú nižšiu frekvenciu, a preto sa riadia konštrukčným morfologickým princípom. Naopak, málo slov sa vyznačuje veľmi vysokou frekvenciou a nepravidelnosťou, čo sa pri nich ukazuje ako výhoda, lebo sú k dispozícii ako „prefabrikáty", ktoré sú ekonomické v tom zmysle, že sú v pamäti uložené ako kompaktné jednotky (zato vyžadujú zvýšenú námahu pri osvojovaní). Ekonomickosť tvarov pri slovách s nižšou frekvenciou spočíva zasa v tom, že sa osvojujú s menším nákladom, pomocou pravidla. Princípom textovej frekvencie sa zdôvodňuje, že prirodzené sú práve typologicky „nečisté", miešané jazyky. Ekonomicky podmienená prirodzenosť vyžaduje nejednotnosť v systéme: jednoduché aj komplexné pravidlá, ale aj izolované tvary (porov. Bybee, 1985; Harnisch, 1988; Werner, 1988). Na prioritu frekvenčného princípu sa poukázalo aj pomocou mimolingvistických poznatkov a hypotézy, vyslovené na základe empirických poznatkov zo zdrojov, ktoré sme naznačili v úvode, sa preformulovali tak, že sa prirodzenosť viaže na textovú frekvenciu; napr. dieťa si prednostne osvojuje prvky s vyššou frekvenciou, frekventovanejšie prvky sa ľahšie percipujú, resp. dekódujú, afázia sa spravidla menej dotýka častejších prvkov, pri paradigmatickom vyrovnávaní sa spravidla prejavuje prevaha frekventovanejšieho tvaru, vysoká frekvencia sa spravidla spája s nepravidelnosťou atď. Frekvencia sa dáva do závislostného vzťahu s „prirodzenou nápadnosťou" (natural salience), pričom osobitnú rolu hrá percepčná nápadnosť, a kultúrnou dôležitosťou entít, na ktoré sa príslušné slová vzťahujú (porov. Fenk-Oczlon, 1991). V univerzalistickej koncepcii platí zásada, že pri bezpríznakovom kódovaní sa vzťah sémanticky jednoduchšie — sémanticky zložitejšie, ktorý sa vyvodzuje z toho, že prototypové vlastnosti hovoriaceho sú jednoduchšie ako iné vlastnosti, prejavuje v izomorfnej symbolizácii (kratšia forma — dlhšia forma); v ekonomickej koncepcii sa naproti tomu uplatňuje Zipfov zákon: čím častejšie sa používa istý znak, tým je kratší (dôvod: úspora času a energie).

Jednoduchosť. — Doterajší výklad ukazuje, že pri vysvetľovaní preferencií v jazyku prichádza do úvahy viac princípov. Pritom sme nespomenuli, že sa počíta aj s ďalšími pragmatickými princípmi (okrem textovej frekvencie), ktoré môžu odporovať niektorému z uvedených princípov; napr. nevyhnutnosťou referenčného zakotvenia 1. a 2. osoby sa zdôvodňuje inverzná ikonickosť symbolizácie 3. osoby pri slovesách: v mene percepčnej zreteľnosti, resp. transparentnosti referenčného

zakotvenia 1. a 2. osoby sa žiada ich príznakové kódovanie. Asymetria sa dosahuje (relatívne) bezpríznakovou symbolizáciou 3. osoby (inverzná podoba ikonizmu; Mayerthaler, 1981, s. 30). Príklad z vnútrosystémovej koncepcie: supletivizmy (porov. angl. *worse*) niekedy nezodpovedajú princípu systémovej primeranosti, ale sú prirodzené z hľadiska pragmatického kritéria „Me-first-Bereich" (Wurzel, 1990, s. 88—89). Tieto príklady súčasne naznačujú nadradenosť pragmatických princípov nad gramatickými. Čo spája princípy, spomínané vyššie? Evidentne je to idea jednoduchosti, resp. zjednodušovania. Ukazujú sa tu tri typy jednoduchosti, resp. zjednodušovania:

1. jednoduchosť v zmysle izomorfného priraďovania formy k významu (zdôvodňuje sa tým, že sa uľahčuje percepcia);

2. jednoduchosť v zmysle redukcie sústavy pravidiel (zdôvodňuje sa funkčne aj kognitívne: taká sústava je v súlade s požiadavkami na funkčné stvárnenie komunikácie a zodpovedá vlastnostiam pamäti);

3. jednoduchosť v zmysle priamočiareho použitia nepravidelných tvarov (zdôvodňuje sa tým, že jednotky z najbližšej skúsenostnej oblasti majú veľmi vysokú frekvenciu, ktorá podporuje existenciu hotových tvarov).

Triviálne povedané, jednoduché má byť výhodné pre nositeľa jazyka. Aj toto triviálne tvrdenie sa však komplikuje, ak zoberieme do úvahy, že nositeľ jazyka je v komunikácii s odosielateľom aj príjemcom. To, čo je výhodné v jednej role, môže byť nevýhodné v opačnej úlohe. Sú pokusy protirečivé javy v jazyku pripísať protikladným záujmom odosielateľa a príjemcu. Spomenieme aspoň jeden príklad. V súčasnej poľštine možno pozorovať protichodné zmeny v genitíve plurálu ženských substantív s formantom *-nia*. Pri niektorých z nich sa odsúva tradičná forma — *tych stajen, sukien* a presadzuje sa nová forma — *tych stajni, sukni*, ktorá je zhodná s gen. sg. — *tej stajni, sukni*, čiže sa podporuje homonymia. Pri iných slovách tej istej triedy dochádza naopak k dehomonymizácii: odsúvajú sa formy *tych piekarni, kawiarni* v prospech *tych piekarń, kawiarń*. Tento jav sa vysvetľuje tak, že homonymizácia je výhodná pre odosielateľa, lebo znižuje počet tvarov a tým aj nebezpečenstvo omylu pri výbere. Dehomonymizácia je zasa výhodná pre príjemcu, lebo mu uľahčuje kódovanie. Jednoduchosť, ktorá sa vtiera do pozornosti pri vysvetľovaní jazykových javov, má teda rozličné aspekty, dá sa vymedziť v rozličných súvislostiach a každý jav sa dá vysvetliť týmto princípom, ak dodáme, že abstraktný princíp jednoduchosti jestvuje v rozličných modoch. Preferencia vo vzťahu k jazykovým javom závisí od dynamiky hierarchizácie týchto modov.

Treba poznamenať, že idea jednoduchosti bola prítomná aj v štrukturalistickej koncepcii príznakovosti, na ktorú teória prirodzenosti vedome nadväzuje (porov. Winter, 1982). Pripomeňme si príznakové a bezpríznakové fonémy v privatívnej opozícii, ktoré sa odlišujú stupňom zložitosti (percepčnej a artikulačnej), a spo-

meňme si súčasne aj na to, že N. S. Trubeckoj pripisoval bezpríznakovým prvkom vyššiu textovú frekvenciu. Azda ešte silnejším impulzom na budovanie teórie prirodzenosti bola známa práca R. Jakobsona Zur Structur des russischen Verbums, v ktorej sa príznakovosť/bezpríznakovosť spája s funkciou tvarov: bezpríznakové štruktúry sú funkčne jednoduchšie.

Motivácia. — Obráťme pozornosť ešte raz na kontrast medzi univerzalistickým a vnútrosystémovým prístupom. Pri prvom prístupe ide o sémantickú motiváciu formálnych štruktúr (konštrukčný ikonizmus, morfosémantická a morfotaktická transparentnosť, 1 : 1 medzi formou a významom). Najprirodzenejšie sú štruktúry s priezračnou sémantickou motiváciou, čiže formálne štruktúry sa ľahko identifikujú na základe sémantických štruktúr (odosielateľ) a naopak (príjemca), pričom formy vyjadrujú aj príznakovosť, resp. bezpríznakovosť daných významov. Pri druhom prístupe ide o štruktúrnu motiváciu foriem (systémová primeranosť, založená na typovej frekvencii). Najprirodzenejšie sú štruktúry s priezračnou štruktúrnou motiváciou, čiže forma aj význam sa ľahko indentifikujú pravidlom o príslušnosti k triede. Sémantická motivácia je tu sekundárna. Ekonomická koncepcia založená na textovej frekvencii zasahuje do univerzalistickej teórie korigujúco: krátkosť, resp. dĺžka výrazu závisí od frekvencie, ktorá môže, ale nemusí korelovať s prototypovými vlastnosťami hovoriaceho. Do vnútrosystémovej teórie zasahuje vysvetľujúco: čím nižšia je frekvencia slova, resp. tvaru, tým viac sa spája s bežným, jednoduchým vzorcom a naopak.

Teraz je už evidentné, že pri skúmaní princípu prirodzenosti v jazyku treba brať do úvahy tri typy parametrov ako preferenčných kritérií:

1. sémantická motivácia: prirodzenosť, t. j. bezpríznakovosť sa viaže na optimálnu sémantickú motivovanosť;

2. štruktúrna motivácia: prirodzenosť sa vyvodzuje z optimálnej štruktúrnej motivovanosti;

3. pragmatická motivácia: najdôležitejším pragmatickým faktorom je textová frekvencia; popri ňom treba počítať s faktorom empirickej blízkosti javov (najmä v súvise so suplevitizmami; už sa totiž poukázalo na to, že princíp krátkosti výrazov s vysokou textovou frekvenciou nemôžeme mechanicky spájať so supletivizmami; vysoká textová frekvencia zreteľne motivuje výskyt skrátenín typu *DIK, TANAP, osobák* atď., ale nemusí byť relevantná pri istých supletívnych tvaroch; porov. Wurzel, 1990); treba počítať aj s ďalšími pragmatickými faktormi.

Prvé preferenčné kritérium — sémantická motivácia — sa dotýka paradigmatickej osi jazyka a hyposyntaxe: ide o motivovanosť foriem, vzťahujúcich sa na opozičné členy (gramémy) morfologických kategórií a segmentovateľnosť týchto foriem. Štruktúrna motivácia sa vzťahuje taktiež na paradigmatickú os, ale v inom aspekte: ide o kvantitatívnu stránku štruktúrnych vlastností, určujúcich morfologický systém, t. j. o to, v koľkých flektívnych triedach sa daná štruktúrna vlastnosť

realizuje a aký je objem týchto tried, resp. v akej miere sa realizuje v týchto prípadoch príslušná štruktúrna vlastnosť, čiže pri koľkých tvaroch sa táto vlastnosť vyskytuje. Pragmatická motivácia — textová frekvencia — sa dotýka syntagmatickej osi (v širokom zmysle), teda použitia paradigmatických jednotiek: ide o to, aký vzťah je medzi frekvenciou výskytu slova, resp. formy a jeho, resp. jej vlastnosťami, a to dĺžkou výrazu a jeho pravidelnosťou.

K týmto trom typom treba priradiť ďalší typ s pracovným názvom komponentová motivácia, ktorý sa vzťahuje na existenciu flektívnych tried a podtried. Flektívne triedy sú motivované mimomorfologickými vlastnosťami, výrazy sa grupujú na základe zhody v istých komponentoch (fonologických, sémantických, resp. syntaktických). Je to prejav nášho sklonu rovnako narábať s príbuznými objektmi.

Podobnosť. — Ako sa dá vysvetliť, že motivácia funguje ako preferenčné kritérium? Motivácia v tom zmysle, ako sa uplatnila v spomínaných súvislostiach, je založená na podobnosti, resp. na napodobňovaní. Pri sémantickej motivácii výrazová štruktúra napodobňuje významovú štruktúru, pri štruktúrnej motivácii štruktúra istého výrazu napodobňuje štruktúru iných výrazov a pri komponentovej motivácii sa výrazy zoskupujú na podklade podobnosti, ktorú spôsobujú relevantné mimomorfologické príznaky. V týchto prípadoch máme do činenia s diagramatickou podobnosťou v Peircovom zmysle. Pragmatická motivácia, spätá s textovou frekvenciou, je založená na sprostredkovanej diagramatickej podobnosti: vo vzťahu podobnosti sú výrazy prostredníctvom ich frekvencie (idealizovane vyjadrené: výrazy s vysokou frekvenciou sú relatívne krátke, kondenzované a nepravidelné, kým výrazy s nízkou frekvenciou sú relatívne dlhé a pravidelné). Fakt, že podobnosť hrá takú významnú rolu v stavbe jazyka, resp. v jazykových procesoch, vyplýva z toho, že jazyk, jazykové procesy sú komponentom kognitívnych procesov, v ktorých jedným z riadiacich a organizačných princípov je princíp podobnosti. Princíp podobnosti je prítomný pri identifikácii entít, pri organizovaní aj uchovávaní znalostí o svete, ako aj pri myslení. Napodobňovanie je dôležitým komponentom správania človeka, jeho činnosti a bolo by prekvapujúce, keby sa neprejavilo v jazykovom správaní, v jazykovej činnosti. Predpokladáme, že imitačný princíp je fundamentálnym riadiacim faktorom kognitívnejj a praktickej činnosti človeka a že tento princíp je fundamentálnym komponentom interpretačných konštruktov, pomocou ktorých štruktúrujeme poznaný, resp. spoznávaný svet. Ďalej predpokladáme, že okrem jazykových znalostí (teda znalostí jazykových pravidiel) nositeľ jazyka disponuje aj intuitívnymi metajazykovými znalosťami, ktoré sa vzťahujú na motiváciu ako na kritérium prirodzenosti, resp. príznakovosti jazykových javov. To značí, že paralelne s osvojovaním materinského jazyka si vytvára preferenčný interpretačný konštrukt, ktorý uplatňuje pri intuitívnom prisudzovaní preferenčných atribútov jazykovým výrazom v prípade, keď sa od neho vyžaduje, aby vo svojom jazykovom správaní uplatnil metajazykovú intuíciu.

Výskumný program. — Treba zdôrazniť, že hoci jazyk je zložitý systém, zložitý nástroj myslenia a komunikácie, nositelia jazyka s ním narábajú bez ťažkostí, a to preto, lebo má takú stavbu, ktorá je prispôsobená orientačným schopnostiam človeka. Stavba jazyka umožňuje bezproblémovú intuitívnu znalostnú aj metaznalostnú orientáciu. Pre znalostnú orientáciu v stavbe jazyka je podstatné, že sú v nej základné (prvotné) a odvodené (druhotné) prvky, resp. jednotky, čo zodpovedá prirodzenej štrukturácii osvojovania sveta (od jednoduchého k zložitému). Jazyk z tejto stránky je už dobre opísaný, nie už tak dobre vysvetlený, avšak explanačná lingvistika je na rýchlom postupe. Bezproblémovú metaznalostnú orientáciu umožňuje jednoduchý princíp motivácie, ľahko identifikovateľné, optimálne motivované (teda prirodzené) a príznakové (teda menej prirodzené) štruktúry. Teória prirodzenosti sa buduje ako explanačná teória vo vzťahu k tejto stránke jazyka. Do výskumného programu sa nateraz dostávajú tieto kľúčové otázky:

1. Odhalenie celého rozsahu potenciálnych parametrov ako metajazykových preferenčných kritérií (potenciálnym zdrojom nových parametrov je pragmatika).

2. Korelácia parametrov, resp. ich hierarchizácia, ale aj kompatibilita údajov získaných z empirických heuristických zdrojov, ktoré sme spomínali v úvode.

3. Najdôležitejšia otázka: Z čoho vyplýva, že príslušné (odhalené) princípy sú základom metajazykového správania nositeľov jazyka?

4. Opis stavby a fungovania metajazykového interpretačného konštruktu.

Literatúra

BYBEE, J. L.: Morphology. A study of the relation between meaning and form. Amsterdam, John Benjamins 1985.

DRESSLER, W. U. — MAYERTHALER, W. — PANAGL, O. — WURZEL, W. U.: Leitmotifs in Natural Morphology. Amsterdam, John Benjamins 1987.

FENK-OCZLON, G.: Frequenz und Kognition — Frequenz und Markierheit. Folia Linguistica XXV/3—4, 1991, s. 361—394.

HARNISCH, R.: Natürliche Morphologie und morphologische Ökonomie. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, *41*, 1988, s. 426—437.

KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988.

MAYERTHALER, W.: Morphologische Natürlichkeit. Wiesbaden, Athenaion 1981.

WERNER, O.: Sprachökonomie und Natürlichkeit im Bereich der Morphologie. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, *42*, 1989, s. 34—47.

WINTER, V.: O markirovannosti, sootvetstvii norme i „jestestvennosti". Voprosy jazykoznanija, 1982, č. 4, s. 72—79.

WURZEL, W. U.: Flexionsmorphologie und Natürlichkeit. Studia Grammatica XXI. Berlin 1984.

WURZEL, W. U.: Gedanken zur Suppletion und Natürlichkeit. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, *43*, 1990, s. 86—91.

Ladislav Dvonč

NÁZVY POLITICKÝCH STRÁN A HNUTÍ A ICH SKRATKY

Medzi vlastné mená ako pomenovania jedinečných osôb, zvierat alebo neživých predmetov, ktoré sa v spisovnej slovenčine píšu s veľkým začiatočným písmenom, patria aj názvy politických strán a hnutí. V Pravidlách slovenského pravopisu (PSP) z roku 1991 sa v rámci výkladu o písaní veľkých písmen pomenovania politických strán a hnutí spomínajú v časti o písaní jednotlivých druhov vlastných mien spolu s názvami spolkov, spoločností, zväzov, športových, vojenských a iných organizácií. Ako príklady na názvy politických strán a hnutí sa uvádzajú názvy zahraničných politických strán: *Socialistická strana Rakúska, Kresťanskodemokratická únia* (NSR), *Demokratická strana, Republikánska strana* (v USA), *Labour Party, Ľudový front* (spojenie viacerých strán), *Front národného oslobodenia* (PSP, 1991, s. 72). Názvy takýchto politických strán, príp. aj hnutí sa bežne používajú v slovenskej podobe, ide teda o slovenské ekvivalenty cudzích názvov, napr. *Sozialistische Partei Österreichs — Socialistická strana Rakúska, Christlich-Demokratische Union — Kresťanskodemokratická únia, Partido popular socialista — Ľudová socialistická strana* (Španielsko), *Partja e punes štiperise — Albánska strana práce*. Iba celkom výnimočne sa cudzí názov používa aj u nás vo svojej pôvodnej podobe, napr. *Labour Party* (názov politickej strany vo Veľkej Británii), menej často sa používa príslušný slovenský ekvivalent *Strana práce*, príp. voľnejší ekvivalent *Robotnícka strana*. Zaužívalo sa aj pomenovanie *labourista* na označenie člena tejto strany. V našich hromadných oznamovacích prostriedkoch sa dosť často používajú aj názvy politických strán alebo hnutí iných krajín alebo štátov, napr. z oblasti Blízkeho východu, Afriky, Afganistanu a pod. Veľmi často sa u nás spomína názov *Hizballáh* alebo iné podobné názvy. Takýmto a podobným názvom takmer nikto u nás nerozumie, lebo znalosť arabčiny alebo napr. rozličných afrických alebo ázijských jazykov je u nás minimálna. V takýchto a podobných prípadoch za vhodnejší pokladáme taký postup, pri ktorom sa používajú slovenské ekvivalenty, napr. *Hizballáh — Alahova strana* (Dvonč, 1993). Nazdávame sa, že aj v prípade názvu *Labour Party* je vhodnejšie používať príslušný slovenský ekvivalent alebo slovenské ekvivalenty, ktoré sme už spomenuli. V prospech takéhoto postupu hovorí aj bežné používanie slovenských ekvivalentov iných britských politických strán, resp. strán na území Veľkej Británie, napr. *Konzervatívna strana, Liberálna strana, Škótska národná strana, Waleská národná strana, Národný front* atď., príp. namiesto názvu *Labour Party* možno používať skôr názov *Labouristická strana*, v ktorom slovo *strana* vyjadruje to, že ide o označenie politickej strany, o politickú stranu.

Špecifický problém v spisovnej slovenčine predstavuje používanie názvov českých strán a hnutí. Problému českých vlastných mien v slovenskom kontexte venoval pozornosť Š. Peciar (1958). Autor konštatuje, že pri narábaní s českými vlastnými menami v slovenskom kontexte (i naopak — so slovenskými menami v českom kontexte) vládne v praxi nejednotnosť. Vyskytujú sa jednak chyby pri ich skloňovaní, jednak chyby opačné, ako to formuluje Š. Peciar, t. j. nenáležité poslovenčenie českých vlastných mien. Potom si podrobnejšie všíma základnú podobu českých vlastných mien, ďalej skloňovanie českých vlastných mien v slovenskom kontexte a konečne české názvy umeleckých diel a publikácií v slovenskom kontexte. Podľa neho pravopis a hlásková stavba českých vlastných mien v slovenskom kontexte sa nemení, české vlastné mená si v slovenskom kontexte zachovávajú takú pravopisnú a hláskovú podobu, akú majú v českom jazyku, napr. *Tůma, Říha, Jiří Wolker, Božena Němcová, Jaroměř, Bechyně, Vrchmezí, Skály, Špičák* atď. Pri niektorých typoch českých odvodených zemepisných vlastných mien pozorujeme však podľa Š. Peciara tendenciu k poslovenčovaniu. Vlastne tu podľa autora ani nejde o poslovenčovanie českého znenia, ale o paralelné tvorenie slovenského znenia, napr. *Polabie, Povltavie, Poohřie*. Tento výklad autor uzatvára konštatovaním, že české vlastné mená v slovenskom kontexte nie sú rovnako odolné proti poslovenčovaniu. Na rozdiel od autora musíme pripustiť dôslednejšie poslovenčovanie českých vlastných mien.

Kolísanie v poslovenčovaní vlastných mien sa prejavuje pri názvoch politických strán a hnutí, ktorým tu venujeme osobitnú pozornosť. Raz sa české názvy používajú aj v slovenskom kontexte, napr. *Občanská demokratická strana, Občanská demokratická aliance*, inokedy sa používajú slovenské ekvivalenty, teda *Občianska demokratická strana, Občianska demokratická aliancia*. Pri používaní českých názvov politických strán a hnutí v slovenskom kontexte vznikajú podobné ťažkosti z hľadiska ich skloňovania, aké spomína Š. Peciar pri iných druhoch českých vlastných mien. Napríklad názov *Občanská demokratická strana* musí dostať v pádoch okrem nominatívu singuláru slovenské pádové prípony: *z Občanskej demokratickej strany, Občanskú demokratickú stranu*. Pri takejto adaptácii sa zdá, že sa tu namiesto podoby *Občianskej* chybne uvádza podoba *Občanskej*. Podobne je to aj v prípade používania českého názvu *Občanské hnutí*. Preto je tu podľa našej mienky vhodné používanie slovenských podôb *Občianska demokratická strana, Občianske hnutie, Občianska demokratická aliancia*.

Popri úplných podobách vlastných mien existujú pri niektorých vlastných menách aj ich kratšie podoby. Vznikajú vynechávaním istých slov a osamostatnením ostávajúcich slov alebo spojení slov (porov. PSP, 1991, s. 50—51), napr. *Štúrova ulica — Štúrova, Slovenské národné divadlo — Národné divadlo — Národné, Barbier zo Sevilly — Barbier, Bratislavský hrad — Hrad, Slovenská akadémia vied — Akadémia* atď. Kratšie podoby existujú aj pri niektorých názvoch politických strán

a hnutí, napr. popri názve *Kresťanská sociálna únia Slovenska* sa používa aj kratšia podoba *Kresťanská sociálna únia*. Táto kratšia podoba sa dokonca používa častejšie. Podobne popri úplnom názve *Demokratická únia Slovenska* sa taktiež používa aj kratšia podoba *Demokratická únia*.

Čo sa týka názvov politických strán a hnutí, resp. stručnejšie názvov politických strán, používajú sa v nich nielen podstatné mená *strana* alebo *hnutie*, ale aj iné slová. Uvedieme niektoré prípady:

a k c i a: *Národná demokratická akcia* (Bolívia); a l i a n c i a: *Aliancia demokratov Slovenskej republiky;* f a l a n g a: *Libanonská falanga;* f r o n t: *Bolívijský národný front, Národný pokrokový front* (Irak), *Demokratický front Albánska, Front národného oslobodenia* (Alžírsko); k o n g r e s: *Ľudový národný kongres* (Guayana), *Indický národný kongres;* k o n v e n c i a: *Zjednotená národná konvencia* (Ghana); l i g a: *Bangladéšska moslimská liga;* s i l a: *Jednotná sila* (Guayana); s t r e d: *Demokratický a sociálny stred* (Portugalsko); ú n i a: *Kresťanská sociálna únia Slovenska;* ú s t r e d i e: *Organizované aranistické ústredie* (Guatemala); z d r u ž e n i e: *Združenie robotníkov Slovenska;* z h r o m a ž d e n i e: *Demokratické zhromaždenie* (Cyprus); z v ä z: *Radikálny občiansky zväz* (Argentína), *Ľudový zväz* (Island), *Kamerunský národný zväz, Kenský africký národný zväz.*

V súčasnosti možno pozorovať ústup pomenovania *strana* a rozširovanie pomenovania *hnutie*. Súvisí to s ústupom klasických politických strán ako pevne organizovaných politických subjektov v prospech hnutí ako voľnejších zoskupení. Slovo *front* sa využíva v pomenovaniach niektorých politických strán, zväčša však v názvoch politických zoskupení, zoskupení viacerých politických strán či koalícií. Vzorom tu bol *Ľudový front*, ktorý vznikol najprv vo Francúzsku (1935) a potom v Španielsku (1936), neskôr sa tento názov používal aj na pomenovanie iných politických strán alebo koalícií strán a podľa tohto názvu boli utvorené aj niektoré ďalšie názvy koalícií, napr. *Národný front* (býv. ČSR a ČSSR), *Vlastenecký ľudový front* (Maďarsko), *Front národnej jednoty* (Poľsko). Neúspech takýchto koalícií u nás viedol k tomu, že slovo *front* sa už dnes v názvoch politických strán alebo koalícií nepoužíva. Koalície dostávajú dnes neraz veľmi voľné pomenovania, ktoré presnejšie neoznačujú zameranie takýchto koalícií, napr. *Ruská voľba, Spoločná voľba* (Strana demokratickej ľavice a ďalšie tri ľavicové subjekty na Slovensku). To, že sú aj názvy politických strán alebo hnutí a koalícií veľmi dôležité, možno ukázať na názve *Spoločná voľba*. Sám názov *Spoločná voľba* veľa nehovorí o zameraní alebo cieľoch koalície. Neúspech koalície *Spoločná voľba* vo voľbách, ktoré boli u nás v roku 1994, vidia mnohí v tom, že voliči nevedeli, koho koalícia Spoločná voľba reprezentuje.

Označenia *strana, hnutie* a ďalšie výrazy, ktoré sme uviedli, bývajú bližšie určené prídavnými menami ako zhodnými prívlastkami, zriedkavejšie bývajú určené nezhodnými prívlastkami.

Zhodnými prívlastkami bývajú na prvom mieste prídavné mená, ktoré vyjadrujú vlastné politické zameranie strany alebo hnutia a ktoré by sme mohli označiť

ako politické alebo ešte širšie ako ideologické prívlastky. Najčastejšie to býva jeden takýto prívlastok, niekedy aj ďalší podobný prívlastok. Uvedieme niektoré prípady:

d e m o k r a t i c k ý: *Demokratická strana* (USA, Slovensko), *Jednotný demokratický vlastenecký front* (Kórea); k o n z e r v a t í v n y: *Konzervatívna strana* (Veľká Británia), *Konzervatívna ľudová strana* (Dánsko); k r e s ť a n s k ý: *Kresťanská ľudová strana* (Nórsko); k r e s ť a n s k o d e m o k r a t i č k ý: *Kresťanskodemokratické hnutie* (Slovensko), *Kresťanskodemokratická strana* (Haiti, Chile, Taliansko), *Kresťanskodemokratická únia* (Nemecko), *Sanmarinská kresťanskodemokratická strana*; l i b e r á l n y: *Liberálna strana* (Veľká Británia, Kanada, Kolubia); l i b e r á l n o d e m o k r a t i c k ý: *Liberálnodemokratická strana* (Rusko, Japonsko); ľ u d o v ý: *Hlinkova slovenská ľudová strana, Ľudové hnutie za národnú jednotu* (Madagaskar), *Ľudové hnutie* (Maroko), *Socialistická ľudová strana* (Mexiko), *Kresťanská ľudová strana* (Nórsko); m o s l i m s k ý: *Bangladéšska moslimská liga;* n á b o ž e n s k ý: *Národná náboženská strana* (Izrael); n á r o d n ý: *Slovenská národná strana;* p o k r o k o v ý: *Ľudová pokroková strana* (Guayana); r a d i k á l n y: *Radikálny občiansky zväz* (Argentína); *Radikálna liberálna strana* (Dánsko); r e f o r m á t o r s k ý: *Národná reformátorská strana* (Guatemala); r e v o l u č n ý: *Revolučné národné hnutie* (Bolívia), *Inštitucionálna revolučná strana* (Mexiko); s o c i á l n y: *Talianske sociálne hnutie;* s o c i a l i s t i c k ý: *Socialistická strana* (Portugalsko), *Socialistická strana Rakúska;* s o c i á l n o d e m o k r a t i c k ý: *Sociálnodemokratická strana Slovenska, Česká sociálnodemokratická strana.*

Niektoré prívlastky vyjadrujú zameranie na istú skupinu voličov podľa zamestnania, napr. r o b o t n í c k y: *Brazílska robotnícka strana, Maďarská socialistická robotnícka strana;* r o ľ n í c k y: *Roľnícka strana Slovenska.*

Najčastejšie používanými prívlastkami tohto druhu sú v súčasnosti prídavné mená *demokratický, kresťanskodemokratický, sociálnodemokratický, liberálny,* do istej miery sa obmedzuje používanie prídavných mien *socialistický* alebo *komunistický*, veľmi obmedzené je používanie názvov s prídavným menom *radikálny* alebo *revolučný*.

V menšej miere sa používajú prívlastky, ktorými sa vyjadruje vzťah k forme štátneho zriadenia, napr.: r e p u b l i k á n s k y: *Republikánska strana* (USA); m o n a r c h i s t i c k ý: *Konzervatívna monarchistická strana* (Gruzínsko).

Zriedkavé bývajú názvy politických strán s prídavnými menami, ktorými sa vyjadruje vzťah k zakladateľovi strany alebo k inej osobe na jej počesť. Ide tu o dedikačné prívlastky, napr. *Hlinkova slovenská ľudová strana, Organizované aranistické ústredie* (stúpenci prezidenta Manuela Araňu Osoria v Guatemale), *Alahova strana* (Palestína). Sem nakoniec patria aj názvy s prívlastkom *kresťanský* alebo *kresťanskodemokratický*.

Ako zhodné prívlastky sa v názvoch strán a hnutí používajú aj prídavné mená vyjadrujúce vzťah k nejakej krajine, územiu a pod., napr. *Slovenská národná strana, Česká sociálnodemokratická strana, Libanonská falanga, Bangladéšska moslimská liga, Kamerunský národný zväz, Talianske sociálne hnutie, Indický národný kongres.*

Zriedkavejšie sa ako zhodné prívlastky využívajú prídavné mená s ideovým nábojom, napr. *federálny* (*Pokroková federálna strana,* Juhoafrická republika), *inštitucionálny* (*Inštitucionálna revolučná strana,* Mexiko), *jednotný* (*Jednotný demokratický vlastenecký front,* Kórejská ľudovodemokratická republika), *ústavný* (*Guatemalská ústavná strana; Pokroková ústavná strana,* Malta), *zjednotený* (*Zjednotená národná strana,* Ghana).

Popri názvoch so zhodnými prívlastkami sú známe aj názvy s nezhodnými prívlastkami, napr. *Strana slobody* (Slovensko), *Strana spravodlivosti, Strana národnej záchrany* (Turecko), pričom nezhodný prívlastok môže byť rozvitý zhodným prívlastkom. Ako nezhodné prívlastky sa často používajú názvy krajín, napr. *Demokratická únia Slovenska, Kresťanská sociálna únia Slovenska, Komunistická strana Číny, Roľnícka strana Slovenska,* zriedkavo názov štátu, napr. *Aliancia demokratov Slovenskej republiky.* V niektorých názvoch politických strán býva zhodný aj nezhodný prívlastok, napr. *Srílanská strana slobody, Komunistická strana Číny, Komunistická strana Čiech a Moravy.* Tento typ názvov sa uplatňoval najmä v prípade komunistických strán. Prejavovala sa pritom tendencia, že názvy so zhodným prívlastkom, vyjadrujúcim vzťah ku krajine alebo územiu, teda názvy so zhodným „geografickým" prívlastkom, boli názvami politických strán, ktoré sa chápali ako úplne samostatné, napr. *Talianska komunistická strana, Francúzska komunistická strana,* kým názvy s nezhodným prívlastkom, ktorým je názov krajiny, sa chápali ako názvy strán, ktoré sú súčasťou jednotnej celosvetovej strany, napr. *Komunistická strana Sovietskeho zväzu, Komunistická strana Číny* a pod. Časom sa tento rozdiel zotrel, zostali však názvy so zhodnými alebo nezhodnými prívlastkami, ktoré sa viažu na istú krajinu, príp. vznikli aj novšie názvy s nezhodnými prívlastkami, napr. *Komunistická strana Čiech a Moravy.* O akýchkoľvek názvoch s nezhodným prívlastkom možno vcelku konštatovať, že sú omnoho zriedkavejšie ako názvy so zhodnými prívlastkami. Ak je však v názve názov krajiny ako nezhodný prívlastok, vždy je aj (na začiatku názvu) zhodný prívlastok vyjadrený prídavným menom, napr. *Kresťanská sociálna únia Slovenska.*

Namiesto názvov politických strán a hnutí sa veľmi často používajú skratky. Ide tu o iniciálové skratky, ktoré sa tvoria podobne ako skratky iných vlastných mien — zachytávajú sa začiatočné písmená slov. Je to jeden z prípadov písania veľkých písmen v spisovnej slovenčine, o ktorom sa hovorí v PSP (1991, s. 75—77). Prax pritom nebýva vždy rovnaká, lebo niekedy sa slová, ktoré nemajú vlastný lexikálny význam, akými sú spojky a predložky, neberú do úvahy, inokedy sa do úvahy berú, porov. *Slovenská akadémia vied a umení — SAVU* (nebrala sa do úvahy spojka *a*), *Ministerstvo školstva a národnej osvety — MŠANO* (brala sa do úvahy spojka *a*), a to zrejme preto, aby sa skratka mohla vyslovovať ako slovo (Horecký, 1947). Takto to býva aj v skratkách cudzích názvov, napr. *United States of America — USA* (neberie sa ohľad na predložku *of*). Niekedy, ak je to po-

trebné na odlíšenie od inej skratky, sa priberá ďalšie písmeno, ako to bolo v prípade skracovania slova *český* pomocou písmena *Č* a slova *československý* alebo *česko-slovenský* pomocou písmen *ČS*, napr. *Česká národná rada — ČNR*, ale *Československá akadémia vied — ČSAV*. Takto sa postupuje aj pri skratkách politických strán a hnutí. Zvyčajne sa zapisuje iba prvé písmeno, pri prídavných menách, ktoré súvisia s dvojslovnými pomenovaniami, sa priberá ďalšie písmeno, napr. *Demokratická strana — DS, Kresťanskodemokratické hnutie — KDH, Sociálnodemokratická strana Slovenska — SDSS*. Najnovšie sa pri skratkách slovenských politických strán a hnutí stretávame s tým, že sa neberie do úvahy niektoré plnovýznamové slovo. Napr. k názvu *Kresťanská sociálna únia Slovenska* sa používa skratka *KSÚ*, pri ktorej sa neberie do úvahy názov *Slovensko*. Môžeme to interpretovať aj tak, že skratka nezodpovedá úplnému, ale skrátenému názvu. Nazdávame sa, že skratka by vždy mala zodpovedať úplnému názvu, nie jeho skrátenej podobe. Zaujímavá je epizóda skratky názvu *Demokratická únia Slovenska*. Najprv to bola skratka *DEÚS*, prípadne *DEUS*, pri ktorej sa nebrala do úvahy dĺžka. Pribratie písmena *E* tu nebolo ničím odôvodnené. Skratka *DEÚS*, najmä však *DEUS* vyvolala ostré námietky aj preto, že tu išlo o stotožnenie skratky s latinským slovom *DEUS* s významom „Boh". Namiesto skratky *DEÚS* alebo *DEUS* sa potom začala používať skratka *DÚ* alebo *DU*. V tomto prípade nejde však o skratku úplného názvu *Demokratická únia Slovenska*, ale skrátenej podoby *Demokratická únia*. Nazdávame sa, že by sa mala používať skratka, zodpovedajúca úplnému názvu *Demokratická únia Slovenska*, teda skratka *DÚS*. Tejto skratke sa jej tvorcovia chceli vyhnúť preto, aby sa nestotožňovala s imperatívnym tvarom slovesa *dusiť*, teda s tvarom *dus*. Treba tu uviesť, že fantázia politických protivníkov býva niekedy priam obdivuhodná a vie vo svoj prospech využiť aj skratky, ktoré na prvý pohľad nevzbudzujúci nijaké podozrenie, napr. k názvu *Občianska demokratická únia* ako názvu bývalej strany na Slovensku sa podľa platných pravidiel utvorila skratka *ODÚ*. Táto skratka sa stala východiskom na utvorenie pomenovania *odutý* alebo *odutí* na označenie stúpencov strany s názvom, ktorému zodpovedá skratka *ODÚ*. Tento príklad ukazuje, že pri názvoch politických strán a hnutí treba myslieť aj na vhodnosť alebo nevhodnosť príslušnej skratky. Treba voliť názov, ktorého skratka nevedie k jej využívaniu proti politickej strane alebo hnutiu.

Na záver môžeme konštatovať, že v názvoch politických strán a hnutí býva základným výrazom slovo *strana* alebo *hnutie*, popri nich sa uplatňujú aj niektoré ďalšie podstatné mená, napr. *kongres, liga, únia* a pod. V súčasnosti sa azda najviac začína používať slovo *únia*. V názvoch koalícií ako zoskupení politických strán a hnutí sa v minulosti často používalo slovo *front*, v súčasnosti dostávajú koalície niekedy veľmi voľné pomenovania, ktoré neraz nehovoria o podstate alebo smerovaní koalície, čo sme ukázali na prípade názvu *Spoločná voľba*. Tieto pod-

statné mená bývajú bližšie určené predovšetkým prídavnými menami ako zhodnými prívlastkami. Akési základné alebo kľúčové postavenie majú prívlastky, ktoré sme charakterizovali ako politické alebo ideologické, napr. *demokratický, revolučný, radikálny, kresťanskodemokratický,* ďalej sú to prívlastky, ktoré môžeme označiť ako geografické, napr. *slovenský, maďarský* atď. (vzťah ku krajine alebo obyvateľom krajiny), pričom geografické prívlastky sú na začiatku názvu, za nimi sú prívlastky politické alebo ideologické. V menšej miere sa využívajú aj niektoré iné prívlastky. Popri názvoch so zhodným prívlastkom sa používajú, ale omnoho menej, názvy s nezhodnými prívlastkami. Tak ako pri iných vlastných menách, aj pri názvoch politických strán a hnutí rozlišujeme úplnú a skrátenú alebo kratšiu podobu názvu. K úplným názvom strán a hnutí sa rovnako ako pri iných vlastných menách používajú skratky, novšie sa u nás stretávame so skratkami, ktoré zodpovedajú kratším názvom alebo podobám (vyjadrili sme názor, že skratka by mala zodpovedať úplnému názvu).

Literatúra

DVONČ, L.: Večerní Praha. Večerník, 28. 3. 1980, s. 3.
DVONČ, L.: Strany a hnutia. Večerník, 16. 7. 1993, s. 3.
HORECKÝ, J.: O skratkách a značkách v slovenčine. Slovo a tvar, *3*, 1947, s. 9—14.
PECIAR, Š.: České vlastné mená v slovenskom kontexte. Slovenská reč, *23*, 1958, s. 249—266.
Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

Igor E. Kutlík

JÚLIUS A. LADZIANSKY-LEDÉNYI A JEHO NOMINA ANATOMICA*
(Venované profesorovi Victorovi S. Mamateyovi, D.Ph.)

Naturalia non sunt turpia
(Euripides)

Ledényiho dielo *Nomina anatomica* (Slovenské telovedné názvoslovie), ktoré vydala Matica slovenská pred šesťdesiatimi rokmi, svojím podnetovým vplyvom, pôsobiacim hlboko do budúcnosti, znamená nielen v anatómii, ale aj v celej slovenskej medicíne, ako sa po rokoch ukázalo, viac než nejaký medzník: Nomina

* Prednáška na I. Ladzianskeho večere 27. 9. 1993 v Bratislave, doplnená niekoľkými dodatkami.

patella / čéška / jabĺčko

Čéška je vlastne „čiaška", teda akoby matrica pre patelu. V stč. je *čieška* deminutívum od *čiešě*. Zaujímavé je, že aj v rus. sa táto malá kosť nazýva *чашка коленная*. Toto prirovnanie obstojí, len ak si predstavíme čiašku obrátenú hore dnom.

crus / bérce / predkolenie

Názov pochádza z rus. *бёрце/берцó*, čo je v lat. *crus*, a toto zasa pochádza z rus. *бедро* (= stehno). *Бёрце* by sa dalo odvodiť z **бедрце* = stehienko, porov. nem. *Schenkel, Unterschenkel*. Pravda, vecne by bolo správnejšie hovoriť o podkolení ako o predkolení, lebo aj topografickým opozitom predkolenia je zákolenie, porov. názov *zákolenná jama* pre termín *fossa poplitea*.

tibia / kost holenní / píšťal

Názov *holeň* sa používa skôr v slov. veterinárnom názvosloví. Ledényiho termín *píšťal* sa veľmi nevžil. Názov *dúčel, (konská) dúčela*, známy napr. z Dobšinského Prostonárodných slov. povestí, ostal nevyužitý.

fibula / kost lýtková / ihlica

Fibula znamená v lat. skôr „spona, skoba" (*ihla* je lat. *acus*). Ledényiho termín *ihlica* sa veľmi nevžil.

malleolus / kotník, hlezno / členok

Na južnej a východnej Morave je *kot* podľa MCH *tibia* = bravčová noha. Na Záhorí v hovorovej reči počuť *ten cukr je tvrdý jak kot;* slovom *kot* sa označuje tvrdosť niečoho. Inak je pre členok najmä na západnom Slovensku podnes živý termín *kotník*, ale tak je to aj inde pod vplyvom staršej generácie lekárov, pamätajúcej prednášky českých profesorov na univerzite a odovzdávajúcej svoju terminológiu strednej generácii.

articulatio (BNA, PNA) / *articulus* (JNA) / *kloub / zhyb, klĺb*

V rus. znie tento termín *сустав*, v poľ. *przegub stawowy, staw*. Termín *zhyb* (v pôvodine *shyb* podľa starého pravopisu) má nevýhodu, že sa z neho nedá odvodiť názov *sklĺbenie*.

tarsus / nárt / priehlavok

MCH vidí súvislosť čes. *nárt* s nem. *Rist*. Obidva názvy znamenajú „priehlavok" a v nem. aj „spakručie". Z toho možno podľa MCH spätne „odvodiť" stč. *nártie* označujúce sandálu. Súvislosť s rus. *нарты*, t. j. s dlhými saňami, ťahanými psím záprahom (KOP) ani s poľ. *narty* (= lyže) je viac než nepravdepodobná. LED šiel tu vari ešte o krok ďalej, keď hádam na základe jednoduchého súznenia termínom *rys* označil *dorsum pedis*, teda obdobu „spakručia". Názov pre „priehlavok" v rus. znie *подъём*, v poľ. *przygubie*. Tak ako nesprávny názov *kotník* má aj rovnako nesprávny termín *nárt* v lekárskej a pacientskej hovorovej reči značnú vitalitu.

Myológia

musculus glutaeus / sval hýžďový / sedací (zadnicový) sval

Názov pochádza z gréc. ὁ γλουτός. Súčasný čes. názov *hýždě* vznikol podľa MCH zo stč. *hýže, hyždice* s tým istým významom. V 15.—16. stor. malo slovo

za ním slovenský názov podľa Ledényiho a za ním bude nasledovať patričný analyzujúci komentár.[2]

***

Osteológia

columna vertebralis / páteř / chrbtica

Stč. *páteř* znamenalo „otčenáš", „ruženec" a potom aj všetko, čo sa podobá ružencu so zaokrúhlenými, tvrdými článkami alebo aj výčnelkami. Poľ. *pacierz* značí „modlitba" aj „chrbtica". Rus. *позвонок* označuje „zvonček na postroji alebo obojku". *Звено* je „ohnivo na reťazi" a to by bola druhá možnosť odvodiť uvedený rus. názov. LED tu pripúšťa dva názvy: *chrbtová kosť* i *chrbtica;* druhý termín sa ujal nastálo.

vertebra / obratel / stavec

V slov. sa slovom *stavec* označuje plné miesto v dutom steble travín v úrovni kolienkovitého nodu stebla. V botanickom vedeckom názvosloví sa takéto miesta nazývajú *stržeň* (lat. *medulla*). V staršej slov. literatúre sa však ako stavec označoval zhyb, kĺb (*articulatio*). Názov *stavec* v zmysle vertebra sa vžil natrvalo.

coccyx / kostrč / kostrč

Slovo pochádza z rus. *кострец,* čím sa rozumie krížová kosť. Slov. pozná termíny *kostrba, kostrb,* ktorými sa pomenúva tvrdý zvyšok rastliny. Príbuzné je slovo *ostrm, ostrva.* To sú žŕdky zložené do tvaru ihlanu alebo len jedna žŕdka s priečne trčiacimi vetvovými výrastkami, slúžiacimi na sušenie ďateliny alebo trávy. Nie bez humoru je označenie, pochádzajúce z gréc. ὁ κόκκυξ (= kukučka), v lat. *cucūlus,* ale aj z gréc. prevzaté *coccyx.* LED tu nevyužil slov. *trtáč* ani jeho chorv. tvar *trtica* azda pre jeho expresívnosť.

os pubis / kost stydká / lonová kosť

Poľ. má pre túto kosť a jej sponu s protiľahlou kosťou toho istého pomenovania termín *spojenie łonowe.* Je tu teda istá analógia, ale je málo pravdepodobné, že by bol LED tento názov prevzal z poľ.

---

de do čes. názvoslovia (*j* > *t*, ďalej hlásková skupina *hsz* > *š* a napokon *g* > *j*). Lenže *juhszalag* nie je kalina, v maď. nazývaná *labdaró zsa* (Viburnum lantana), ale v skutočnosti *plamienok plotný* čiže Clematis vitalba; to je však lapsus calami V. Machka. V zoologickej terminológii sa vyskytujú omyly tohto druhu pravdepodobne zriedkavejšie. No vyhnúť sa takýmto úskaliam bez ujmy na podstate veci nie je, pravda, ani dnes vždy ľahké.

[2] Skratky používané v texte (porov. aj zoznam literatúry):

bulh. — bulharsky, bulharčina; čes. — česky, čeština; gréc. — (staro)grécky, gréčtina; chorv. — chorvátsky, chorvátčina; lat. — latinsky, latinčina; maď. — maďarsky, maďarčina; nem. — nemecky, nemčina; perz. — perzsky, perzština; poľ. — poľsky, poľština; rus. — rusky, ruština; stč. — staročesky, staročeština; tur. — ţurecky, turečtina; ukr. — ukrajinsky, ukrajinčina.

ALA — ALAVI (porov. JUNKER — ALAVI), BNA — BASELER NOMINA ANATOMICA, FIL — FILIPOVIĆ, HAL — HALÁSZ, JNA — JENAER NOMINA ANATOMICA, KOP — KOPECKÝ — HAVRÁNEK — HORÁLEK, LED — LEDÉNYI-LADZIANSKY, MEN — MENGE, MCH — MACHEK, PAS — PASSOW, PNA — PARISIENSIA NOMINA ANATOMICA, SCH — SCHENKL, STW — STEUERWALD, VAS — VASMER.

čiže na *duodeni digiti*. Lat. má len podielové číslovky (*duodeni* = po dvanásť). Slov. má naproti tomu aj rozčleňovacie číslovky (*dvanástoro*). Ani jedny, ani druhé číslovky sa nehodia na tvorbu názvu pre duodenum tak v slov., ako aj v čes. jazyku — nedávalo by to nijaký zmysel. Stačí si postaviť otázku: Akých dvanástoro? Na rukách ich máme len desať, ibaže by šlo o polydaktylika — povedzme so šiestimi prstami na každej ruke! LED uviedol všetko na pravú mieru, keď odmietol termín *dvanástorník* a utvoril nový názov pomocou základnej číslovky *dvanásť*, teda *dvanástnik*. Aj čes. terminológia opustila zastaraný názov *dvanácterník* a kodifikovala názov *dvanáctník*. Len v rečovom úze mnohých slov. lekárov, najmä chirurgov, neústupne pretrváva terminologická fosília *dvanástorník* a udržiava sa pri živote aj vďaka ich pacientom, ktorí tento termín považujú za posvätný.

pankreas / slinivka břišní / slinivka

LED tu nemohol použiť poľ. termín *trzustka* a tým menej rus. *поджелудочная железа*. Čes. a potom aj rus. termín bol do slov. názvoslovia prevzatý pomýlene z nedostatku vhodnejšieho názvu a pre nekritické preberanie sovietskej terminológie (netýka sa to, samozrejme, vtedy už dávno mŕtveho Ledényiho). Klinická terminológia sa orientuje totiž zväčša podľa hlavných smerov, daných v podmienkach ortoskelie (porov. BNA, PNA oproti JNA): *subclavius, subglotticus, sublingualis, submandibularis, suboccipitalis, subtrochantericus* atď.

Z hľadiska topografickej anatómie je totiž „pod" žalúdkom nie pankreas, ale bursa omentalis, čo je za normálnych okolností štrbinovitý priestor, ktorého steny sú vystlané pobrušnicou; tento priestor sa môže za patologických podmienok vyplniť zápalovým alebo nezápalovým výpotkom a i. Preto by bol tak z morfologického, ako aj z funkčného hľadiska priliehavejší názov *pridvanástniková žľaza*, utvorený podobne ako *prištítna žľaza*. (Hlava a z menšej časti aj telo tejto žľazy sú fixne spojené s vnútorným oblúkom dvanástnika, stáčajúceho sa podkovovito aborálnym smerom.)

colon / tračník / hrubé črevo

Stč. *traky, tračec* podľa MCH etymologicky súvisí s lat. *torquis, torques* (= náhrdelník, obojok, veniec z kvetín). V súčasnej čes. *trak* znamená „popruh". Hrubé črevo má vcelku tri takéto popruhy, tzv. *taeniae coli* (LED ich nazýva *pásma*). Z toho potom pochádza synekdochicky utvorený čes. názov *tračník*. LED vynechal tento názov zo svojich Nomina anatomica ako v slov. zbytočný.

anus / otvor řitní / zadný otvor

Poľ. termín je delikátny: *odbyt*. Rus. názov *задный проход* mohol byť hádam aj vzorom pre Nomina anatomica. LED sa rozhodol zaviesť pre *anus* termín *zadný otvor*, ktorý sa v slov. pociťuje ako menej drsný než čes. pomenovanie *otvor řitní*, používané ako slovo vcelku nie „neslušné" práve tak v čes. spisovnej reči, ako aj v ľudovej reči (tu však okrem pôvodného významu aj v poľnohospodárskej terminológii, napr. *řít' snopu*, MCH).

hyžka > *chyška* význam „bravčová šunka". V známom Loosovom slovníku nachádzame pre tento sval a jeho vonkajšie obrysy termíny *obritok, ritňa*; druhý názov je podnes veľmi živý. LED ustálil ako ekvivalent pre lat. názov *nates* termín *zadok, zadnina,* kým pre singulár *natis, clunis* zaviedol názov *zadnica*. Spojenie *sedací sval* bolo však mylným prekladom nem. *Gesäßmuskel*. Človek nesedí na tomto svale (pre tlakovú ischémiu by to dlho nevydržal; kruté silné bolesti by mu to znemožňovali!), ale sedí na oboch tubera ischiadica: sval sa totiž pri sadaní trocha odhrnie bokom, teda laterálne. Sval má inú funkciu: udržiava pozitúru pri vzpriamenom postoji tela (preto v nem. terminológii *Stehmuskel*). Funkčne sa uplatňuje pri chôdzi (zanoženie) alebo — pri fixovanej polohe dolnej končatiny — spôsobuje záklon panvy a tým aj trupu, napr. pri orgazme, orgiastických tancoch ako lambada atď. To si uvedomil LED ešte pred dokončením tlače svojho diela a svoj omyl opravil na nepaginovaných Doplnkoch a opravách na konci diela Nomina anatomica. Lenže kto si dnes dá a aj v tridsiatych rokoch dal námahu čítať errata? A tak sa nesprávny termín *sedací sval* dostal do širokého rečového úzu. Za úvahu by stálo ponechať pre názov *nates, clunes* slov. ekvivalent *zadok* a namiesto názvu *zadnica* používať názov *zadnina* (pod vplyvom češtiny nadobudlo slovo *zadnica* istý expresívny, až hanlivý odtienok). *M. gluteus maximus*, ktorý má spomínané funkcie, by sa potom nazýval *najväčší* (alebo lepšie *veľký*) *zadninový sval.*

inguen / třísla / slabina

V stč. slovo *třiesla* malo význam „bránica" (MCH), kým v súčasnej čes. sa pod termínom *třísla* rozumie „slabina, slabiny"; slovo sa používa väčšinou ako plur. tantum, podobne ako *záda, prsa, bedra*. Singulár *tříslo*, v slov. *trieslo*, označuje „látky používané v garbiarstve pri vyčiňovaní koží na usne". Pri používaní týchto pomenovacích prostriedkov sa dopúšťajú chýb najmä športovci, športoví redaktori, telocvikári atď.

Splanchnológia

oesophagus / jícen / pažerák

Názov je na prvý pohľad málo priezračný. Tvar οἴσω je futúrum slovesa φέρω (= nesiem), kým tvar ἔφαγον je aktívny aorist slovesa ἐσθίω (= jedol, žral, hltal). Pažerák je teda dutý, rúrovitý orgán, ktorý nesie, posúva to, čo ústa pripravili žutím pre aborálnejšie úseky tráviaceho traktu. V stč. *jícen, jiecen* znamenalo „pažravec, žráč". Bolo to teda sloveso *jísti*, od ktorého bolo odvodené slovo *jícen*, v slov. dosť málo priezračné čo do obsahu a významu. Slov. *požerák, pažerák* hovorí tu oveľa jasnejšou, zrozumiteľnejšou rečou (porov. termín *prežierať* napr. sliny v zmysle „prehltávať" sliny). Pravda, tu treba tiež povedať, že v hovorovej reči sa tým rozumie skôr *isthmus faucium* a *fauces* a napokon aj hĺbka (zvieracej) tlamy.

duodenum / „dvanácterník" / dvanástnik

Nem. názov *Zwölffingerdarm* má pôvod v tom, že starí anatómovia rátali dĺžku tohto črevného úseku na 12 hrúbok tesne vedľa seba uložených prstov ruky

Perz. (ALA): *čučule, farzaǧe* (čapík vulvy), *xorusak* (kohútik, predkožka, čapík vulvy); tur. (STW): *dılak, bızır.*

vulva / hrma / —

LED stotožňuje — aj to len v latinsko-slovenskom telovednom slovníku na konci diela Nomina anatomica (s. 243) — vulvu s vagínou (podobne ako dávnejší anatómovia) zrejme len preto, že sa mu práve tu nepodarilo nájsť vhodný slov. názov. Stredoveká terminológia má korene v názvosloví starých Rimanov, ktoré ešte menej presne rozlišovalo veci. Rimania nazývali vagínu spolu s maternicou jediným názvom *volva, vulva*. Stč. má pre vulvu názov *kep* (gen. *kpu/kpa;* MCH). Termín *hrma*, používaný tak v stč., ako aj v súčasnej čes., patrí dnes vlastne už len do rečového úzu veterinárnej medicíny. Menej známe je rus. pomenovanie *куна, кунка* (= vulva); z neho pochádza (VAS) podľa všetkého termín *кунное* (= veno). V starorus. totiž slovo *куна* okrem názvu pre kunovité šelmy (Mustelidae) znamená aj „peniaze", zvyčajne v pluráli *куны*, a to až do 15. stor. (VAS) — podobne ako znie staronový názov pre chorv. platidlo *kuna*. Ale ani tu sa nedá vylúčiť etymologická súvzťažnosť medzi pojmami a názvami *kuna — peniaze — vulva* (kúpa nevesty, aj inde!), ako to možno napokon doložiť chorv. názvom pre vulvu *kundra* (FIL), blízkym rus. termínu *куна, кунка* a čes. názvu pre ženské ohanbie *kunda*. Poľ. *srom* sa vymyká tomuto kruhu názvotvorby. Orient aj tu oplýva množstvom názvov.

Perz. (ALA): *čuz, kos, farǧ, xoš-gāh, šafatejn* (= labia majora), *šolle;* tur. (STW): *am, ane* (= mons Veneris), [*ana* (= matka)], *enginar* (= aj artičoka), *ferç, şeriatevi* (doslovný preklad = dom, príbytok náboženskej [islamskej] legitimity).

uterus / děloha / maternica

V čes. sa od 14. stor. vžil názov, ktorého pôvodcom je Claretus de Solentia (skrátene Klaretus), vlastným menom Bartoloměj z Chlumce, profesor teológie v Prahe. Etymológiu termínu MCH objasňuje takto: *Děto-loha* vzniklo zo stč. *lože* (= uterus); haplológiou (skrátením) vznikol názov *dě/loha*. Tento termín sa ujal v slov. viac-menej z núdze a bol vždy vnímaný ako niečo cudzie (porov. iný taký príklad: *dřez* z pôvodného *zřez*, t. j. podľa MCH „na nižšie zrezaná kaďa", a vžité slov. *drez*); termín *děloha* bol vytlačený na okraj rečového úzu LED terminológiou. Slov. názvu je bližší rus. termín *матка* alebo poľ. názov *macica*.

penis / pyj / mužský (pohlavný) úd

Pre penis jestvujú v rôznych indoeurópskych jazykoch početné, neraz pestré metaforické názvy, ako *prút, tyč, palica* a ďalšie (porov. nižšie). Napríklad gréc. ὁ φαλλός značí aj „drevený kôl" (PAS, MEN) alebo v poľ. *pręt, pręcik* znamená „prút", „prútik"; *prątek* je odborný termín pre bakteriálnu tyčinku v mikrobiológii, čomu je slovotvorne blízky anatomický názov *prącie*, ktorý by sa dal preložiť do slov. ako *prútec*. Obdobne sú odvodené termíny v nem.: *die Rute* a vo francúzštine: *la verge*. Francúzske *la bite* a nem. *der Schwanz* stojí medzi touto a nasledujúcou skupinou názvov pre penis.

hepar / játra / pečeň

I keď sa v niektorých západoslov. nárečiach uchováva ako živé veľmi staré slovo *játra* (a v iných slov. nárečiach aj od neho odvodené *jaternica*), v Nomina anatomica ostáva pre tento orgán ustálený rozšírenejší názov *pečeň*. Tento termín sa v hovorovej reči nezriedka nesprávne používa v podobe *pečienka*. Slovanské jazyky majú dosť odlišné názvoslovie: rus. *печень*, ale aj *печёнка*, ukr. *печинка*, poľ. *wątroba*, slovinsky *jetra*, podobne aj chorv. *jetra*, ale aj *crna džigerica* (z tur. *karaciğer* = čierna vnútornosť) a pod. aj bulh. *черен дроб*.

ren / ledvina / oblička

Slov. názov je odvodený od vonkajšieho vzhľadu — orgán má totiž celkovo oblý povrch okrem hilu, ktorým vstupujú a vystupujú cievy a močovod. Postnatálne zavše sa ešte vyskytujúca renkulizácia orgánu sa u človeka stráca zväčša veľmi skoro. Pri niektorých cicavcoch však pretrváva po celý život (dutorohé prežúvavce, medveď, veľryby). Odtiaľ by mohol pochádzať termín *pokrutky* vo východoslov. nárečiach.

Čes. *ledvina* je podľa MCH pokračovateľom praslovanského názvu *lędvьja*; súvisí s lat. *lumbus* (nem. *Lende*). Ako archaizmus jestvuje toto slovo aj v slov. *ľadvie* (= driek, bedro). V iných slovanských jazykoch sú názvy tohto orgánu dosť odlišné: rus. *почка*, ukr. *нирка*, poľ. *nerka*, chorv. *bubreg* (z tur. *böbrek*), bulh. *бъбрек*, ale *ledvica* v slovinčine. Povšimnutiahodný je pokus odvodiť termíny *печень*, resp. *печёнка* i *почка*, teda názvy (zvieracích) vnútorností pripravovaných kulinárne ako jedlo, od slovesa *печь* = piecť (VAS).

Organa genitalia

Toto ústrojenstvo od nepamäti pútalo veľkú pozornosť ľudstva v rôznych kultúrach všetkých vekov, a preto má aj rozvinutejšiu terminológiu — niekde viac, niekde menej v závislosti od stupňa vyspelosti kultúr, ktorých produktom takéto názvoslovia sú.

clitoris / poštěváček / dráždec

Názov pochádza z gréc. ἡ κλειτορίς a ten pravdepodobne z κλείς (= kľúč). Starí Gréci mali pre dráždec aj termín τό μύρτον (= plod myrtovníka; SCH). V stč. sa pod slovom *ščváti* rozumelo slov. *štvať*. Z neskoršieho obobia pochádzajú slová *poštívati*, *poštěváč* (= poburovať, burič) a z toho umelo vytvorené slovo *poštěváček* (MCH). Kalk z nem. *Kitzler* nepovažoval LED za primeraný z viacerých dôvodov. Pri voľbe termínu *dráždec* mal však šťastnú ruku, názov výstižne vyjadruje funkciu klitorisu.

Vysoká erotická kultúra národov Blízkeho a Stredného východu, historicko-geograficky blízka Európe, vypestovala nielen pre dráždec, ale aj pre iné časti genitálií bohatšie názvoslovie než v tomto smere zaostávajúca Európa; je to názvoslovie oplývajúce neraz metaforami, použiteľnými mutatis mutandis azda aj v slov. Niekoľko príkladov to ozrejmí nielen pri tomto, ale najmä pri neskoršie uvádzaných heslách najlepšie.

Perz. (ALA): *čučule, farzağe* (čapík vulvy), *xorusak* (kohútik, predkožka, čapík vulvy); tur. (STW): *dılak, bızır*.

vulva / hrma / —

LED stotožňuje — aj to len v latinsko-slovenskom telovednom slovníku na konci diela Nomina anatomica (s. 243) — vulvu s vagínou (podobne ako dávnejší anatómovia) zrejme len preto, že sa mu práve tu nepodarilo nájsť vhodný slov. názov. Stredoveká terminológia má korene v názvosloví starých Rimanov, ktoré ešte menej presne rozlišovalo veci. Rimania nazývali vagínu spolu s maternicou jediným názvom *volva, vulva*. Stč. má pre vulvu názov *kep* (gen. *kpu/kpa;* MCH). Termín *hrma*, používaný tak v stč., ako aj v súčasnej čes., patrí dnes vlastne už len do rečového úzu veterinárnej medicíny. Menej známe je rus. pomenovanie *куна, кунка* (= vulva); z neho pochádza (VAS) podľa všetkého termín *кунное* (= veno). V starorus. totiž slovo *куна* okrem názvu pre kunovité šelmy (Mustelidae) znamená aj „peniaze", zvyčajne v pluráli *куны*, a to až do 15. stor. (VAS) — podobne ako znie staronový názov pre chorv. platidlo *kuna*. Ale ani tu sa nedá vylúčiť etymologická súvzťažnosť medzi pojmami a názvami *kuna — peniaze — vulva* (kúpa nevesty, aj inde!), ako to možno napokon doložiť chorv. názvom pre vulvu *kundra* (FIL), blízkym rus. termínu *куна, кунка* a čes. názvu pre ženské ohanbie *kunda*. Poľ. *srom* sa vymyká tomuto kruhu názvotvorby. Orient aj tu oplýva množstvom názvov.

Perz. (ALA): *čuz, kos, farğ, xoš-gāh, šafatejn* (= labia majora), *šolle;* tur. (STW): *am, ane* (= mons Veneris), [*ana* (= matka)], *enginar* (= aj artičoka), *ferç, şeriatevi* (doslovný preklad = dom, príbytok náboženskej [islamskej] legitimity).

uterus / děloha / maternica

V čes. sa od 14. stor. vžil názov, ktorého pôvodcom je Claretus de Solentia (skrátene Klaretus), vlastným menom Bartoloměj z Chlumce, profesor teológie v Prahe. Etymológiu termínu MCH objasňuje takto: *Děto-loha* vzniklo zo stč. *lože* (= uterus); haplológiou (skrátením) vznikol názov *dě/loha*. Tento termín sa ujal v slov. viac-menej z núdze a bol vždy vnímaný ako niečo cudzie (porov. iný taký príklad: *dřez* z pôvodného *zřez*, t. j. podľa MCH „na nižšie zrezaná kaďa", a vžité slov. *drez*); termín *děloha* bol vytlačený na okraj rečového úzu LED terminológiou. Slov. názvu je bližší rus. termín *матка* alebo poľ. názov *macica*.

penis / pyj / mužský (pohlavný) úd

Pre penis jestvujú v rôznych indoeurópskych jazykoch početné, neraz pestré metaforické názvy, ako *prút, tyč, palica* a ďalšie (porov. nižšie). Napríklad gréc. ὁ φαλλός značí aj „drevený kôl" (PAS, MEN) alebo v poľ. *pręt, pręcik* znamená „prút", „prútik"; *prątek* je odborný termín pre bakteriálnu tyčinku v mikrobiológii, čomu je slovotvorne blízky anatomický názov *prącie*, ktorý by sa dal preložiť do slov. ako *prútec*. Obdobne sú odvodené termíny v nem.: *die Rute* a vo francúzštine: *la verge*. Francúzske *la bite* a nem. *der Schwanz* stojí medzi touto a nasledujúcou skupinou názvov pre penis.

Tu trochu prekvapuje, že termíny zo živočíšnej ríše absentujú v značnej miere ako odvodzovacie základy na pomenovanie tohto orgánu. Len ojedinele sa v slovanských jazykoch vyskytujú ako názvy pre túto časť mužských genitálií odvodeniny od dvoch apelatív pre samce bažantovitých kúr, najmä pre Gallus domesticus v týchto podobách: 1. kohút a 2. *spevec (ustálená metonymia v niektorých slovanských jazykoch). Zrejme pritom zohrala svoju úlohu známa sexuálna apetencia kohúta ako symbol samčích a prenesene aj mužských výkonnostných schopností. Pokiaľ ide o prvý názov v pôvodnom a v slov. aj na *phallos* prenesenom význame slova, VAS poukazuje na staroslovienske *кокотъ* (= kohút) ako na slovotvorný základ spoločný viacerým slovanským jazykom, diferencujúcim sa v ich neskoršom vývoji. Aj chorv. a čes. dobre pozná tento názov s tým istým významom, kým v ukr. jestvuje v podobe slova *kokoš*, tak ako je to v podaktorých slov. nárečiach. V danej súvislosti stojí hádam za zmienku, že v rus. *кокот* znamená „tyč so železným hákom na zachytenie rybárskych sietí" (VAS). Či by v tomto prípade mohlo ísť o časovo značne posunutú a obsahovo celkom invertovanú metaforickú príbuznosť odvodzovania, nie je jasné.

Do druhej z oboch uvedených skupín apelatív treba zaradiť chorv. *pijevac, pijetao* — porov. idiomatizmus *da pustimo pijetlu krv* (= aby sme sa vymočili); rečový úzus tu žartovne naráža na jednu z obidvoch základných funkcií penisu. (Sem patrí aj bulh. *петел*, slovinské *petelin*, ukr. *півень* a aj rus. *петух*, avšak len vo význame lat. *gallus*.) Stč. termín *pyj* (od 12. stor.; MCH), podnes živý nielen v čes. anatomickej terminológii, mohol preto hádam vzniknúť zánikom posledných spoluhlások a samohlások v chorv. názve *pijetao* alebo v jeho staršej podobe *pijetal* (= *spevec čiže kohút). Slovo *pyj* MCH mylne odvodzuje od *pysk*. Do čes. sa mohlo toto slovo dostať (pre tabuizáciu iných pomenovaní v stč.?) v pozmenenej forme z hovorovej reči križiakov navrátilcov, k čomu mohlo dôjsť v historickom časovom rozpätí križiackych výprav medzi rokmi 1096—1270 po Kr. To by bolo v súlade aj s vyššie uvedeným Machkovým časovým údajom. V tejto súvislosti hodno uviesť také známe príklady zániku spoluhlások medzi dvoma samohláskami na konci i vnútri slova s prípadnou ich vokalizáciou, akými sa vyznačuje vyvíjajúca sa staršia francúzština (zjednodušene): *vir(i)du* > *vert* alebo *frig(i)du* > *froid* a pod.

Ako bolo už prv doložené pri iných termínoch, v jazykoch bližšieho Orientu, ktoré sú relevantné so zreteľom na danú tému, jestvuje prekvapujúce množstvo názvov pre penis na rozdiel od terminologickej striedmosti až chudoby slov. v tomto smere.

Perz. (ALA): *alfine, čor* (= detský penis), *čol* (= penis dospelého), *dul* (= aj „sťažeň"), *faġare, ġazib* (= aj „tyč"), *hamdān, hašafe, ir, kir, zakar* a i.; tur. (STW): *babatorik* (doslovný preklad = otcova hlava, rozum), *kadip* (= aj „prút"), *kamış* (= aj „trstenica"), *madde* (= aj „vec"), *matrakuka* (*matrak* je homonymum pre

1. kyjak, 2. radovánky), *pantalon balıġı* (doslovný preklad = ryba nohavíc), *similya, sinkēf maddesi, zeker, zurna* (= aj „hoboj", najmä typu *corno inglese* alebo *oboe d'amore*) a i.

LED asi pri tvorbe názvu podľa svojich vlastných predstáv narazil na určitý odpor lingvistov v Matici slovenskej, a tak muselo ostať pri pomenovaní *mužský úd*, resp. pri dlhšom pomenovaní *mužský pohlavný úd* (tak v II. časti diela Nomina anatomica, Latinsko-slovenský telovedný slovník). Je to kalk z lat. *membrum virile*.

Dva preklady zo Shakespearovho Hamleta, kráľoviča dánskeho (IV/5) vari najlepšie ukazujú ťažkosti s hľadaním vhodného názvu pre orgán, o ktorom je reč.

Ophelia: *By Gis and by Saint Charity, / Alack, and fie for shame! / Young men will do't, if they come to't; / By cock, they are to blame.*

Preklad P. O. Hviezdoslava: *Pri svätých troch, ba prisámboh / fuj! hanba! Mládenec, / priam zrobí ten, keď môže len; / hyš, kokoš! mrzká vec.*

Preklad B. Štěpánka: *Ví Bůh a všichni svatí s ním / fuj, to je hřích a lest! / Nás může brát, kdo na nás pad, / ví Bůh, to volá trest!*

Obaja básnici preložili, ako vidieť, spev nešťastnej Ofélie po svojom. P. O. Hviezdoslav narážal svojím chápaním úslovia *by cock* na situáciu zvedenej, oklamanej a zúfajúcej si panny post actum: slovo *cock* znamenalo totiž aj vtedy rovnako ako dnes „kohút", „kokoš", ale aj „penis". Inak videl celú situáciu B. Štěpánek, vychádzajúci z daností shakespearovskej i súčasnej hovorovej reči, že slovné spojenie *by cock* je účelovo skorumpované *by God*, aby takéto zaprisahanie sa, vyznievajúce v opisovaných súvislostiach ako zahrešenie, nemalo až natoľko rúhačský ráz. Teda dva eufemizmy, a aký to rozdiel!

testis / varle / vajce

Aj pri názve *varle, varlata* jestvovali v slov. podobné rozpaky ako pri názve *děloha*. Podľa MCH je čes. termín *varle* abstrahovaný z poľ. *warchlę, warchlak* (= diviača). Ani súvis s poľ. *warchoł* (= burič, nespokojenec) nemožno celkom vylúčiť. V rus. ustupuje termín *яичко* v súčasnosti pomaly, no stále viac názvu *семенник*. V poľ. anatomickej terminológii je pre *testis* ustálený názov *jądro*. V chorv. je to názov *jaje* (plur. *jaja*) alebo aj *mudo*, no *mudo* môže znamenať aj „penis". V stč. názov pre mužskú gonádu znie *múd, múdec*. Dnes má tento termín v čes. podobu *moudí*. V slov. jestvuje starý ľudový botanický termín *kňazove múde* (MCH: *múdy*), pod čím treba rozumieť červenoružový plod bršlena (Euonymus europaeus), tvaru kňazského kvadrátu s ovoidnými bielymi semenami v mieškoch oranžovej farby. Synekdochicky vznikol potom asi názov *múď* pre bršlen.

V jazykoch k nám bližšieho Orientu sa tento orgán pomenúva opäť početnými odlišnými názvami.

Perz. (ALA): *bejze* (= aj „vajce"), *chāje* (= aj „vajce"), *xosjatejn, ġur* (= aj „zbrane"), *gand* (= aj „smrad"); tur. (STW): *erkekli bezi* (= mužské žľazy), *hāya, husye, taşak*.

LED navrhoval termín *vajce*, ten sa však v odbornom názvosloví neujal a musel ustúpiť názvu *semenník*, pravdepodobne nevedome prevzatému z botaniky. Lenže v botanike znamená *semenník* „ovarium", teda „vaječník". Silno zjednodušene možno veci opísať takto: z peľových zrniek, predstavujúcich samčí princíp, ktoré prilipnú na povrch blizny, vyklíčia a vyrastajú cez čnelku dlhé peľové vrecúška (obr.1) do vnútra piestika, do jeho časti nazývanej *semenník*, pokým

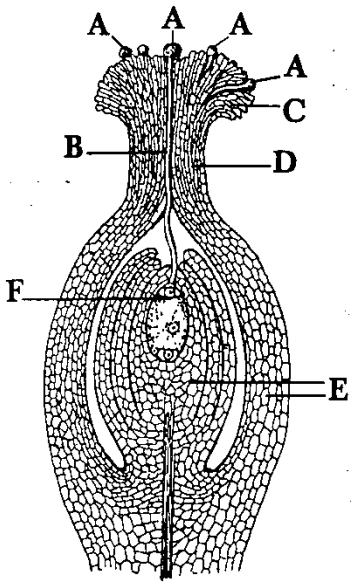

Obr. 1. Oplodnenie kvetu (zjednodušene podľa Schmeila); *A* — peľové zrnká, *B* — peľové vrecúško, *C* — blizna, *D* — čnelka, *E* — semenník (ovarium) v dolnej časti piestika, *F* — vajcová bunka v zárodočnom miešku.

jedno z vrecúšok neprenikne až k vajcovej bunke v zárodočnom miešku, predstavujúcej samičí princíp, a potom už rýchlo vnikne do jej vnútra, čím sa začína a tým aj uvádza do pohybu dej oplodnenia. Teda botanický semenník je pojmoslovne i terminologicky skutočným, pravým sexuálnobiologickým „antipódom" živočíšneho alebo humánneho „semenníka"!

Testis znamená v lat. „svedok" a potom aj „mužská gonáda". To je z terminologického hľadiska povšimnutiahodná homonymia. O tom, že už starí Izraelci

kládli kedysi pri prísahe ruku na gonádu, hovorí sa v I. Mojžišovej knihe Genesis, kap. 24, verš 2. a 3. takto: „Tedy řekl Abraham služebníku svému staršímu v domě svém, kterýž spravoval všecky věci jeho: Vlož nyní ruku svou pod bedro mé, abych tě zavázal přísahou skrze Hospodina, Boha nebe a Boha země...".

Pravda, rímske právo hovorí: Testis unus, testis nullus. Starí Rimania netrpeli zrejme nedostatkom humoru, keď dvojicu mužských gonád pomenovali obrazne dvoma svedkami, ktorí sa iba zvonka prizerajú vyčíňaniu „vinníka" vnútri lona ženy.

ductus deferens / chámovod / semenovod

Čes. anatomická nomenklatúra ustálila pre *ductus deferens* názov *chámovod*, ale pre *vesiculae seminales* a pre *funiculus spermaticus* stanovuje už názvy inak utvárané, a to *váčky semenné*, resp. *provazec semenný*, a nie *váčky chámové* alebo *provazec chámový*, ako by sa dalo očakávať. Vzniká tak otázka, aké pomenovanie má slov. pre mužskú spermu. Dlhé roky sme bezvýsledne po takomto termíne pátrali dopytovaním sa u ženských lekárov a u starších pôrodných báb, ktorým bola ešte ľudová reč, nenarušená cudzími vplyvmi, svojimi špecifikami životne blízka.

Čes. názov *chám*, pochádzajúci z 15.—16. stor., odvodzuje MCH od nem. *Kahm*, čo je „birza" čiže povlak na povrchu zle ošetrovaných vín, zapríčinený mikróbom Mykobacterium vini; birza klesá časom čím ďalej tým viac ku dnu náloby s vínom, ktoré sa v dôsledku toho začína celkovo kaliť, ale sa nezahusťuje. Birza sa teda ani svojím vzhľadom, ani konzistenciou vôbec nepodobá na spermu. Nem. názov pre spermu *der blaue Heinrich* (Bruns) je dvojnásobnou metaforou, lebo tento termín má aj význam „krúpová polievka" pre istú, pravda, iba povrchnú podobnosť vzhľadu spermy a tejto polievky. Inými slovami, nem. hovorová reč nevidí tu nijakú podobnosť s birzou.

Slovo *chám* sa mohlo vytvoriť z tur. *kaymak* (= mliekom riedená smotana, podávaná v spenenej forme s kávou alebo k sladkostiam). Uvedený názov sa vyskytuje v jazykoch všetkých balkánskych národov okrem slovinského jazyka. V novoperz. jestvuje názov *chāme* (= smotana); etymologický vzťah k turckým jazykom sa tu nedá vylúčiť (fonetická blízkosť *[ḫ]* a *[ḳ, q]!*), najmä ak sa berie do úvahy starotur. *qajaq, qanaq* (= smotana). Inak tur. slovo *kaymak* značí aj „kĺzať sa, pokĺzavať sa, pošmyknúť sa". *Birisine kaymak, ileri geri kaymak* znamená „súložiť"; je tu teda istý dvojzmysel, vzniknutý zo zvukovej asociácie. Možno sa domnievať, že slovo sa po zániku oboch koncových hlások (*kaymak* > *chám*) v takto pozmenenej forme dostalo do čes., zanesené z Balkánskeho polostrova čes. a inými žoldniermi v časoch vrcholiacej expanzie Osmanskej ríše.

V tejto súvislosti treba poukázať na to, že viaceré indoárijské i turkické i ugrofínske jazyky presne rozlišujú pomenovanie pre zoologické semeno od

pomenovaní pre botanické semeno, ako to v skratke ukazuje zostava súčasných názvov:

Hindī	Paňdžābī	Urdū	Perz.	Tur.	Maď.	Estón.
			Mužské semeno			
vīrja dhātu	vīradž saňī	manī dhāt	mani āb	mai dafık meni bel suyu kafa yaği nutfe	ondó geci	[ind = ruja]
			Botanické semeno			
bīdž	bī bīdž	bīdž dānā tuchm	toxm (aj „vtáčie vajce"!)	tohum	mag (növényi)	

Povšimnutiahodná je osobitosť, že vaječník ženy má v perz. názov *toxm-dān,* ako keby tento orgán produkoval rastlinné semená! (Toto slovo je aj homonymom pre stromovú škôlku.)

Myšlienka, že by christianizácia mnohých národov a národností Európy bola mohla byť príčinou zániku alebo — menej pravdepodobne — nevzniknutia denotatívneho rozlišovania mužského alebo samčieho semena od rastlinného semena, nie je až taká nereálna, ako by sa azda na prvý pohľad mohlo vidieť. V I. knihe Mojžišovej Genesis sa totiž v kap. 38, v 8. verši hovorí: *Tedy řekl Juda Ónánovi: „Vejdi k ženě bratra svého, a podlé příbuznosti pojmi ji, abys vzbudil s í m ě** (= tu „plod") *bratru svému.*" A v kap. 38, vo verši 9: *Věděl pak Ónán, že to s í m ě*** (= tu „potomok") *nebude jeho. Protož kdykoli vcházel k ženě bratra svého, vypouštěl símě** (= tu „sperma") *na zem, aby nesplodil synů bratru svému...*

(V biblickej hebrejčine je *s í m ě** זֶרַע *zera; s í m ě*** je הַזֶּרַע *zára* [kvôli vetnému prízvuku], čo je tvar s členom *haz-*.)

V Starej zmluve sa teda nerozlišuje *símě* v zmysle „mužská sperma" a *símě* vo význame „plod, fetus, potomok, dieťa". Tieto názvy sa však nerozlišujú ani v Septuaginte, gréckom preklade Starej zmluvy z hebrejčiny, o ktorého začiatky a zložité pokračovania sa pričinilo 72 učencov prekladateľov (odtiaľ názov LXX) pri stredomorskom pobreží Egypta v 3. stor. pred Kr. Naproti tomu v texte Vulgáty, prijatom na Tridentskom koncile roku 1546, teda s odstupom takmer 18 storočí, sa tieto veci jasne od seba rozlišujú: *Dixit ergo Iudas ad Onan: Ingredere ad uxorem fratris tui et sociare illi, ut suscites semen* (= plod) *fratri tuo. Ille sciens non sibi nasci hunc filium* (= syn), *introiens ad uxorem fratris sui semen* (= sperma) *fundebat in terram, ne proles* (= potomok) *fratris nomine nasceretur...* Aj Biblia, Písmo sväté Starej a Novej zmluvy, ktorú vydala Slovenská evanjelická cirkev a. v. v r. 1990, náležito rozlišuje spomínané pojmy.

Takéto terminologické quid pro quo sa odrážalo akosi aj v biologických vedách, ktoré sa v tom čase ešte len rozvíjali. Obr. 2 názorne ukazuje, ako si niektorí bádatelia oných čias predstavovali vnútornú subtílnu morfológiu spermia, že

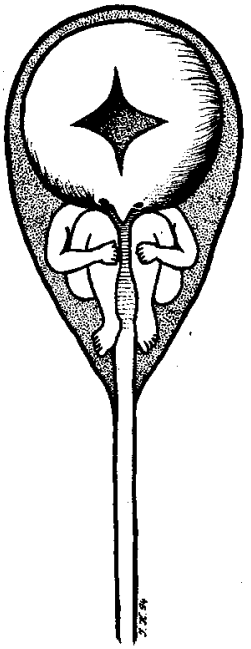

Obr. 2. Znázornenie predstáv 17. stor. o štruktúre hlavičky spermie podľa van Hartsoekera (1694).

totiž vnútri jeho hlavičky sa mal chúliť v kvalitatívne už úplne preformovanom stave, t. j. vo všetkých svojich orgánoch a príslušných tkanivách vyvinutý miniatúrny plôdik (avšak nie embryo v dnešnom zmysle slova!). Podľa týchto predstáv z druhej polovice 17. stor. mal takýto plôdik (*homunculus, animalculum seminis*), usídlený vnútri hlavičky spermie, začať po tom, čo hlavička splynie s vajíčkom (objaveným až o poldruha storočia neskôr než spermium!) už len proporciálne kvantitatívne dorastať do veľkosti plodu tesne pred pôrodom. (Za vajíčko mylne považovaný de Graafov folikul, objavený o päť rokov skôr ako spermium r. 1672, iba uchovával a vyživoval vo svojej nástennej výstelke skutočné vajíčko!) Podobenstvo, ktorým sa tento dej prirovnával k siatiu semena do oráčiny — mylné ako nejedno podobné podobenstvo — sa tu núkalo samo od seba, a to tým viac, že hádam aj šlo v ústrety vtedajším predstavám niektorých náboženstiev o úlohe muža a ženy pri zachovaní ľudského rodu.

Neurologia

corpus callosum / svalek mozkový / svorové teleso

Slovo *svalek* (u Klareta *svala*; MCH) malo pôvodne význam „hrboľ, hrča, guča, gundža". Tento názov sa už v novšom čes. názvosloví nepoužíva, pretože názov *svalek* bol prisilno spätý s názvom *sval*, ktorý je anatomickým termínom pre *musculus* (slovotvorný základ majú totiž obe pomenovania rovnaký). LED si na utvorenie slov. názvu vybral vhodnejšie slovo *svor* (= oblúk, klenba).

Organa sensuum

auricula / ušní boltec / ušnica

Pochybné slovo *boltec*, prevzaté z čes., zapustilo dosť pevné, hlboko siahajúce korene v slov. odbornom rečovom úze a aj dnes sa používa vari ako „vedeckejší" termín, stojaci vyššie (ak totiž ľudia dajakému termínu nerozumejú, väčšina z nich sa spravidla nazdáva, že za tým predsa musí niečo byť, čo by mohlo alebo malo mať nejaký hlbší zmysel a význam). Pritom je pravda oveľa prozaickejšia. Rus. *болтушка* (= varecha, habarka) a sloveso *болтать* znamená „rozmiešať, vzmútiť". Okrem toho toto rus. sloveso má aj význam „tárať dve na tri". *Болтать ногами, ушами* značí (KOP) naproti tomu „hompáľať nohami" a o psovi, že sa mu „plantajú uši". Taký termín by bol pre človeka už pre svoju komickosť nevhodný a Rusi ho sami vo svojej terminológii nepoužívajú.

***

Endokrinné žľazy sú tak v BNA, ako aj JNA a PNA zaradené aj s týmusom a šuškovitým telesom do splanchnológie. Dnes sa už taká systematizácia orgánov, i keď ju treba rešpektovať ako normu nomenklatúry, javí značne obsolétnou, ba až archaickou, najmä čo sa týka týmusu a corpusu pineale. To sa žiada povedať na úvod k ďalším dvom odsekom, ktoré boli vedome a úmyselne vyčlenené z kapitoly Splanchnológia a zaradené až na koniec článku.

corpus pineale, epiphysis, conarium / šišinka / šuškovité teleso

Gréc. ἐπιφύομαι značí len „rásť pri, nad..." a nič viac. Tejto okolnosti spolu s istým nedopatrením vďačí anatomická nomenklatúra za homonymiu dvoch termínov, ktoré nemajú anatomicky ani histologicky nič spoločné. To, čo tu poznamenávame, sa týka jednak názvu pre šuškovité teleso, jednak názvu osteológie pre epifýzu čiže *nákončie* dlhých kostí (LED). Dohady bádateľov minulých čias o význame tohto malého, nenápadného orgánu, pomenovaného takisto *epifýza*, spôsobovali v tomto prípade, ako aj v iných podobných prípadoch, nemalú názvoslovnú neistotu. Súčasná medicína však v posledných rokoch nahromadila také množstvo nových poznatkov o endokrínnej povahe funkcií tohto orgánu, že dostal epiteton „regulátor regulátorov" (Kappers). Teliesko sa inak podobá sploštenej, na povrchu celkom hladkej šiške čiže latinskému *conus* ihličnanov, v botanike nazývaných *konifery*; odtiaľ teda pochádza názov *conarium*. Botanika pozná, ako treba v tejto súvislosti doplňujúco pripomenúť, vo svojom názvosloví len termín *šiška*, ale Pravidlá slov. pra-

vopisu uznávajú aj podobu *šuška* za správnu a rovnocennú (k tomu porov. slov. *šušlať* a čes. *šišlati* alebo slov. *šudiť* a čes. *šiditi*). Názov *corpus pineale* má zase iný, synekdochický pôvod, vecne veľmi blízky predchádzajúcemu termínu. Lat. *pinus* je totiž po slovensky *borovica* a *borovicová šuška* alebo *šiška* vstupuje tu ako slovotvorný základ do anatomickej terminológie vlastne ako pars pro toto.

Thymus / brzlík / kojenecká žľaza

Niekdajšie nejasnosti o význame tohto orgánu, trvajúce do začiatkov druhej polovice 20. stor., kým neboli dostatočne objasnené širšie súvislosti postavenia a poslania týmusu v imunologickom dianí, boli príčinou mnohých neistôt v tvorbe názvosloví. Najlepšie to vidieť na rozkolísanosti rus. odbornej terminológie: *зобная железа* (*зоб* je „hrvoľ"!), ďalej názov *вилочковая железа* = vidličkovitá žľaza, ktorý sám osebe nič nehovorí, a napokon je tu aj rus. názov *тимус* prevzatý priamo z gréc. Čes. termín *brzlík* má pôvod v nem. *Bries, Bröschen*. F. Kluge (1910) uvádza ešte niekoľko ďalších nem. nárečových názvov tohto orgánu: *Milchfleisch* z oblasti Altmark alebo *Kalbsmilch* (= teľacie mlieko!)[3]. Tieto názvy vznikli na základe skúseností, že sa z reznej plochy týmusu ostrím noža ľahko stiera mliekovitá tekutina, ktorej mútnosť podmieňuje mikroskopom zistiteľná záplava lymfocytov. Týmus sa považoval aj za akýsi druh vnútrohrudnej prsnej, teda mliečnej žľazy (porov. *Brust* > *Bries!*). Ľudová terminológia týmusu v rôznych nem. nárečiach je v skutočnosti bohatšia, než ukazujú vyššie uvedené príklady, čo svedčí o jej ešte väčšej roztrieštenosti a názvoslovnej neistote, než s akou sa stretávame v oficióznom rus. názvosloví. Nuž a poľ. termín *grasica* (= týmus) je etymologicky, ale aj inak pre nás natoľko nepriezračný, že jeho použitie v slov. názvosloví neprichádza do úvahy. Nečudo teda, že sa LED hádam ani dlhšie nepokúšal nájsť priliehavé pomenovanie pre týmus pre nedostatok vhodných informátorov, alebo ak sa takí našli, nepodarilo sa mu získať od nich náležité materiály, vhodné na utvorenie vlastného názvu. LED musel teda zostať poplatný vtedajším veľmi vágnym názorom na význam orgánu a týmus voľky-nevoľky nazvať *kojeneckou* (= dojčenskou) *žľazou*. Na jedno tu však treba poukázať: LED totiž v Latinsko-slovenskom telovednom slovníku na s. 236 uvádza už iba termín *týmus* ako slov. ekvivalent názvu *thymus*. Len názov *glandula (thymi)* — termín bol už vtedy dosť zastaraný — dostal tu ešte mylný slov. názov *kojenecká žľaza*. V slov. preklade Borovanského diela Soustavná anatomie člověka došlo k názvoslovnej zmene jedine v tom, že sa tu hovorí nie o *kojeneckej*, ale o *detskej žľaze*, a to ešte aj v roku vydania 1979! V slov. by bolo preto namieste obmedziť sa v terminológii orgánu na názov *týmus*. Gréc. ὁ θῦμος má okrem iného význam „životná sila, chuť (do jedla), žiadza, vôľa, živelnosť, odvaha", ale aj „nevôľa, odpor proti niečomu" (SCH), čo vystihuje do istej miery podstatu vecí, najmä pokiaľ ide o slov. ekvivalenty uvedené na prvých dvoch miestach, ako aj na poslednom mieste.

[3] V Sliezsku pred vysídlením Nemcov.

***

Pohľadom späť na šesťdesiat rokov, ktoré uplynuli od vydania Ledényiho diela Nomina anatomica v Matici slovenskej, sme chceli ukázať, že dielo prežilo autora vo svojej podstate nezmenené — Opus superabat magistrum! S netajeným obdivom sa i dnes pozeráme na jazykové celiny, vtedy ním ťažko rozorávané, a rovnako aj na jeho prvovýstupy, ktoré neohrozene podnikal v horstvách nového názvoslovia s jemu vlastnou vytrvalosťou. V predkladanom článku však šlo aj o čosi iné: dozvedieť sa, ako slov. lekárska verejnosť s odstupom viac než polstoročia prijala tieto jeho pre anatómov nespochybňovateľné skutky a výkony. Slováci sú totiž na rozdiel od Čechov a ešte väčšmi od Poliakov dosť zdržanlivý národ, ak ide o prijímanie novôt, vytváraných zo šperkov vlastnej jazykovej klenotnice. Slovenskí lekári (a nielen oni), žiaľbohu, často siahajú radšej po terminologických internacionalizmoch alebo aspoň po výpožičkách z iných jazykov, i keď načim objektívne pripustiť, že kedy-tedy to môže byť na ozvláštnenie názvu nového pojmu aj potrebné; často sa však možno bez takého poškuľovania po cudzom celkom dobre zaobísť. Július Ladziansky-Ledényi obstál však aj v tejto imaginárnej súťaži s terajšími prevládajúcimi novými prúdmi dobre, i keď nemožno popierať, že kde-tu by sa dalo ešte niečo v jeho diele vylepšiť. A o toto ide teraz a malo by aj v budúcnosti ísť terajším generáciám, aby v mútnych vodách súčasnej bezuzdnej liberalizácie odborného rečového úzu nestratili z očí cieľ, ktorý tak jasnozrivo videl pred sebou nezabudnuteľný nebohý Majster.[4]

Literatúra[5]

ANUFRIJEV, F. F.: Russko-pandžabskij slovar. Moskva, Russkij jazyk 1979.

BESKROVNYJ, V. M. — BARANNIKOV, A. P.: Chindi-(Hindi-)russkij slovar. Moskva, Gosudarstvennoje izdateľstvo inostrannych i nacionaľnych slovarej 1953.

BOROVANSKÝ, L. a kol.: Sústavná anatómia človeka (slovenský preklad). Martin, Osveta 1979.

BRUNS, G.: Osobná informácia.

Drevneťurkskij slovar. Leningrad, Nauka 1969.

FILIPOVIĆ, I.: Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika II. Zagreb, L. Hartmán 1875.

HALÁSZ, E.: Magyar-német szótár. 7. vyd. Budapest, Akadémiai kiadó 1986.

JUNKER, H. F. J. — ALAVI, B.: Wörterbuch Persisch-Deutsch. 3. vyd. Leipzig, VEB Verlag Enzyklopädie 1977.

---

[4] Autor ďakuje doc. ThDr. Jurajovi Bandymu za preklady s transkripciou hebrejských biblických textov a za cenné rady k ich štúdiu, ďalej Dr. med. Maxovi Rauchenbergovi, doc. MUDr. Anne Holomáňovej, CSc., pani Marici Wagenhoferovej, pánu Vladimírovi Dérerovi a RNDr. Ivanovi Pišútovi, CSc., za pomoc a podporu pri získavaní nedostupnej literatúry.

[5] V zozname literatúry sa uvádzajú len slovníky, ktoré majú takú obsiahlosť rozpätia významového výkladu svojich hesiel, že informujú aj dostatočne podrobne o všetkých otázkach, vznikajúcich v skúmaných súvislostiach, a o priľahlých témach.

KAPPERS, J. A.; The mammalian pineal gland, a survey. Acta Neurochir. 34: 109—149 (1976); cit. podľa REMMELE, W.: Pathologie. Zv. 4. Berlin — Heidelberg — New York — Tokyo, Springer Verlag 1984, s. 42.

KLUGE, F.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 7. vyd. Straßburg, K. J. Trübner 1910.

KĽUJEV, B. I. — AKIMOV, A. I. — GLEBOV, N. V. — MEREŠ, V. S.: Russko-urdu slovar'. Moskva, Gosudarstvennoje izdateľstvo inostrannych i nacionaľnych slovarej 1959.

KOPECKIJ, L. — HAVRÁNEK, B. — HORÁLEK, K.: Bolšoj russko-češskij slovar'. Praha, Nakladatelství Československo-sovětského institutu 1952.

KUTLÍK, I. E.: K polstoročnému výročiu smrti Júliusa Alexandra Ladzianskeho (1903—1943). Bratislavské lekárske listy, *95*, 1994, s. 133—135.

LEDÉNYI, J.: Nomina anatomica. Slovenské telovedné názvoslovie. Turč. Sv. Martin, Matica slovenská 1935.

LOOS, J.: Wörterbuch der deutschen, ungarischen und slovakischen Sprache. Zv. 2. Pest, W. Lauffer 1870.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1957.

MENGE, H.: Taschenwörterbuch der griechischen und deutschen Sprache. 2. prepracované vyd. 1. časť. Berlin — Schöneberg, Langenscheidt 1910.

ORSZÁGH-HVIEZDOSLAV, P.: V. Shakespeare, Hamlet, kráľovič dánsky (preklad). Turč. Sv. Martin, nákladom Slovenských pohľadov 1903.

PASSOW, F.: Handwörterbuch der griechischen Sprache. II/2. 5. vyd. Leipzig, F. Ch. W. Vogel 1857.

SCHENKL, K.: Griechisch-deutsches Schulwörterbuch. 11. vyd. Wien, C. Gerold's Sohn 1905.

SHAKESPEARE, W.: The Complete Works of William Shakespeare (sine editore), 25th impr. Twickenham — Middlesex, the Hamlyn Publishing Group 1987.

ŠTĚPÁNEK, B.: William Shakespeare, kralevic dánský (preklad). Praha, F. Borový 1926.

STEUERWALD, K.: Türkçe-Almanca sözlük. Wiesbaden, O. Harrasowitz 1972. — Deutsch-türkisches Wörterbuch. Wiesbaden, O. Harrasowitz 1974.

VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch I.—III. Heidelberg, C. Winter 1953, 1955, 1958.

Šimon Ondruš

SLOVENSKÉ **VODERADY**, VÝCHODOSLOVANSKÉ **ODERADY** A ETYMOLÓGIA SLOVA **VÔDOR**

Voderady ležia na ľavom brehu rieky Gidry. Podľa Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku III (1978, s. 277) Voderady ležia na východnom okraji Trnavskej pahorkatiny, na širokej nive potoka Gidry. Obec je v podobe *Voderady*, graficky *Voderadj* písomne doložené až roku 1773, lebo predtým ju maďarskí pisári zaznamenávali v podobe s maďarskou vokalickou harmóniou. Roku 1241 *Wederad*, 1243 *Wedered*. Tieto formy so samohláskovou asimiláciou sa ustálili aj v maďarskom oficiálnom názve *Verdöd*. Poloha na nive rieky Gidry je pre pôvod mena *Voderady* veľmi indikatívna, hoci nie v takom zmysle, ako sa to v doterajších výkladoch prezentuje.

Staré predhistorické slovanské slovo *vodrъ* sa po desiatom storočí svojím hláskovým zakončením menilo podobne ako slová *koprъ, vätrъ, svekrъ : svokrъ*. Cez prechodnú fázu takzvaných druhotných jerov má stredná slovenčina podoby *kôpor, vietor, svokor*, kým západná a východná slovenčina podoby *koper, veter : víter, sveker : śviker*. Stredná slovenčina má v podobných hláskových sekvenciách zakončenie *-or* aj v prevzatých slovách, ako ukazuje turčianske priezvisko *Pietor*, čo je vlastne *Peter*. V Novohrade sa dokonca asimilovala prvá samohláska k druhej, čím vzniklo osadné meno *Pôtor*, čo je tiež *Peter*. Forma *Peter* je západoslovenská podobne ako *koper, svoker, veter* (porov. české *Petr*, poľské *Piotr* z gréckeho *petros*, resp. latinského *Petrus* s pôvodným významom „skala"). Podľa uvedenej zákonitosti sa aj praslovanské *vodrъ* na západnom Slovensku zmenilo na *voder* podobne ako *koprъ* na *koper*, kým na strednom Slovensku je *vôdor* podobne ako *kôpor*. V niektorých slovanských oblastiach začiatočné *v-* v slove *vodrъ* zaniklo. Vznikla podoba *odrъ*. Podobná eliminácia nastala v slove *vosa* (porov. litovské *vapsa*) na *osa, vǫsъ* (porov. staropruské *vanso*) na *onsъ*, po desiatom storočí *vus : us*, ako ukazuje české *vous* proti ruskému *us, usy*. Zo staršej podoby *vus* vzniklo aj naše *fúz, fúzy*. Z predponového útvaru *pa-vǫsъ*, po desiatom storočí *pavús, pa-jús*, po prevzatí do maďarčiny vzniklo *pajús, bajúz(y)*.

Začiatočné *v-* sa eliminovalo v slove *vodrъ* na veľkej časti slovanského územia, ako svedčí české *odr*, ruské *odr : oder*, chorvátske *odar*. V českých nárečiach

je však podoba *vodra* a na území východných Slovanov popri menách riek *Odrina* je aj *Vodrina* pri rieke Jalchovke v oblasti Kalugy. O alternovaní podoby *vodrъ: odrъ* svedčí aj gemerské *oder*. Sporadický zánik začiatočného *v-* nastával už pred desiatym storočím, ako svedčí staroslovienske *odrъ* vo význame „lectus, lecticulus". Významová škála praslovanského *vodrъ: odrъ* je v historickom vývine slovanských jazykov pomerne široká, pestrá.

Kým päťzväzkový Slovník slovenského jazyka V (1965, s. 153) v hesle *vôdor* uvádza iba význam „povala v stodole", Kálal (1924, s. 775) dal na prvé miesto význam „plot, ohrada", až na druhom mieste je „patro nad mlatem". Pri eliminovanej podobe *ôdor* uvádza Kálal (1924, s. 407) na prvom mieste význam „mladý les". Ide tu o očividnú metonymiu k významu „plot, ohrada". Mladé stromčeky sa ako ochrana vysádzali v ohradách, v oborách. Aj slovo *obora* pôvodne označovalo „plot, ohradu", ktorá slúžila nielen na sústredenie zveri, ale aj na ochranu mladej stromčekovej výsadby. Slovo *obora* malo po predpone *ob-* základné slovo *vor* vo význame „plot, ohrada", ako svedčí ruština. Preto vytláčanie slova *obora* slovom *zverník (zvernica)* nie je celkom opodstatnené. Stredoslovenskému *ôdor* zodpovedá východoslovenské *oder, odry*. V. Machek (1968, s. 409) uvádza z východného Slovenska podobu *odry*, označujúcu hate na ryby v rieke, zostrojené z kolov prepletených prútmi. Aj tu ide o akýsi plot v rieke. Gemer, ktorý je nárečovo stredoslovensko-východoslovenský, má slovo *oder* označujúce drevenú policu na sušenie hrncov (Orlovský, 1982, s. 210). Podobný význam ako gemerské *oder* má juhočeské *vodra*. Sú to žŕdky v hrnčiarskej dielni na sušenie hrncov. Iné v Čechách značia *odry*, sú to zariadenia na lapanie vtákov, ale aj kolíky (šteky) vo vinohrade (Machek. 1968, s. 409).

Veľmi pestrú významovú škálu má ruské *odr : oder*, bieloruské *adzer*. Podľa M. Vasmera (1966) *odr, oder* označuje 1. ležovisko, posteľ, 2. košinu na voze, 3. oplotenie bútľavých stromov vo funkcii úľov (ochrana proti medveďom), 4. poľovnícky posed. Odvodená forma *odrina* označuje prútený alebo doštený podklad kopy sena, ale aj maštaľnú dlážku, ba aj miesto na spanie. Bieloruské *adzer, adzor* označuje pletený základ na sušenie ďateliny, hrachu a pod., mostiny, na ktoré sa kladú úle, ale aj oplotenie stromu-úľa (Martynaŭ, 1978). Odvodené *adryna* je „budynak dľa sena, salomy, chleu" (tamže, s. 90).

Slovinské *oder* označuje 1. zastrešenú konštrukciu, 2. podklad pod kopu sena, slamy, 3. povalu v stodole, 4. policu na ovocie, 5. maštaľnú dlážku, 6. divadelné pódium. *Sramotnj oder* je klietka hanby, *mrtvaški oder* sú máry (Pleteršnik 1894, s. 765). Pri neodvodenom slove *odar* P. Skok (1972) zaznamenal významy: 1. posteľ, 2. ležovisko, 3. katafalk v márnici, 4. vyvýšené miesto v byte, 5. osady pri riekach. Odvodené podoby *odrina, odrinja* označujú vysunutú pavlač v prednej časti domu alebo viničové pletivo na verande. Aj odvodeniny *odrinica, odrinište* sú známe ako toponymá. Macedónske *odar, oder* označuje vyvýšené miesto pri

stene v izbe na ležanie aj sedenie, ale aj drevené, doštené ležadlo. *Smrten odar* sú máry, *oderka* je viničová pavlač (porov. Rečnik na makedonskiot jazik II, 1965, s. 27, 36).

Bulharské *odъr* označuje primitívnu posteľ, širokú lávku na spanie, doštenú dlážku (Bernštejn, 1953, s. 476). F. Miklosich (1862—1865, s. 492) má v hesle *odrъ* grécke slová *kliné, klinidion, koitón, krabbatos,* latinské *lectus, lectulus, cubile.*

Praslovanské *vodrъ : odrъ* využili Slovania na označenie osád a riek, na slovanskom juhu v základnej aj odvodenej podobe, ako uvádza P. Skok (1972, s. 453). Na slovanskom východe sú v zemepisných názvoch iba odvodené podoby. M. Vasmer — H. Bräuer (1972, s. 356—360) uvádzajú tieto názvy: *Odrina* — dedina v oblasti Mogileva, *Odrinka* — dedina pri ústí rieky Oľšanky v okolí Grodna, *Odrino* — obec pri jazere Odrenok v oblasti Novgorodu. Také meno má aj dedina pri rieke Odrinka v okolí Orela. *Oderichino* je názov troch dedín. Jedna je v okolí Pskova, druhá pri Riazani, tretia pri rieke Remži v oblasti Vladimira. Bieloruský názov *Adzerki* označuje lokalitu v okolí Minska. Pri rieke Jalchovke je *Vodrina* so zachovaním začiatočného *v-*.

Slovenské *Voderady* na nive Gidre majú očividnú responziu vo východoslovanskom *Oderady*. Takto sa nazývajú dve osady, obidve pri riekach. Jedna pri rieke Putilovke, druhá pri rieke Polonke. Obidve sú v oblasti Volyne.

Nie je náhoda, že slovanské osady pomenované praslovanským *vodrъ : odrъ* ležia pri riekach. Podobnú polohu majú aj slovanské osady, pomenované praslovanským apelatívom *vork- : vrk-* vo význame „plot, ohrada". Svedčí o tom ruské *vorok*, označujúce plot, ohradu, oboru; slovo pozná južná ruština (Vasmer, 1953, s. 228). V Slovenskej reči (*55*, 1990, s. 26—34) som uviedol, že v praslovanskom *vork : vrk-* má pôvod nielen apelatívum *vrkoč* (pletenec vlasov), ale aj miestne meno *Vrakuňa* pri Bratislave a *Vrakúň* pri Gabčíkove. Rovnaký slovansko-slovenský pôvod majú aj mená maďarských osád *Sajovárkony*, čo je *Vrakuňa* pri rieke Slanej, aj *Tiszavárkony*, čo je *Vrakuňa* pri rieke Tise. Pretože starí Maďari nepoznali pôvodnú slovanskú motiváciu Vrakúne pri Gabčíkove, „obohatili" ju o svoje slovo *nyék* vo význame „plot, ohrada", preto majú *Nyékvárkony* (o význame „plot, ohrada, obora" v maďarskom *nyék* porov. Benkő, 1970, s. 1039). Pôvod zemepisných názvov *Várkony* v Maďarsku netreba hľadať ani u Avarov, ani na Kaukaze, ako sa to doteraz snažila maďarská historická onomastika (porov. Kiss, 1988, s. 655 v hesle *Tiszavárkony*). Ide očividne o slovansko-slovenský názov *Vrakuň(a)* z praslovanského *vork-* „plot, ohrada". U východných Slovanov je *Vorok* pri Černigove, *Vorokušino* pri Jaroslavli, *Vorokšino* pri Kostrome. Z nulového stupňa *vrk-* sú názvy *Vorkoň* pri Novgorode, *Vorkulevo* pri Pskove aj Vitebsku, *Vorkuta* pri rieke Vorkuta v oblasti Komi (Vasmer — Bräuer, 1966, s. 181, 186).

Praslovanské *vork- : vrk-* „plot, ohrada" je derivát indoeurópskeho koreňa *ver- : vor-* vo význame „spletať, spájať, zväzovať", v substantívnom význame „pletivo,

plot, ohrada". V nederivovanej podobe žije v ruskom *vor*, v litovskom predponovom *api-varas* — *obora*, čo zodpovedá praslovanskému *ob-vor-a*, historicky *obora*.

Popri deriváte *vork : vrk-*, ktorý kontinuuje nielen v slove *vrkoč* (pletenec vlasov), ale aj v nárečovom *vrček, vrčok, vrčisko*, čo označuje prútené pletivo (bližšie o ňom písal Ľ. Králik, 1994), a v množstve toponým, mala praslovančina aj iné indoeurópske jazyky viacej iných odvodení. Jedným z nich bol derivát *vort- : vrt-*, zastúpený južnoslovanským *vrt* vo význame „ohrada, záhrada". Kým bulharské *vrъt* bolo vytlačené synonymom *gradina*, chorvátske a srbské *vrt* je živé a veľmi produktívne. V macedónskej oblasti už nebolo slovo *vrt* významovo veľmi priezračné, preto vzniklo zložené aditívne *vrtogradъ*, doložené v staroslovienčine. Druhá časť *grad-* mala „zviditeľňovať" významový obsah slova *vrt*, preto *vrtogradъ*. Južnoslovanské *vrt* vo význame „ohrada, záhrada" nemá pôvod v latinskom *hortus*, ako predpokladá P. Skok (1973, s. 631).

Derivát *vort- : vrt-* mal aj zvučnú podobu *vord- : vrd-*. Tá je reziduálne zachovaná v miestnych názvoch. Na Slovensku je to *Vradište*, ktoré leží na nive a terase Moravy. U východných Slovanov je to *Vordevo* pri Vitebsku, *Vordovka* ako osada aj rieka pri Vitebsku, *Vorodunovo* je pri Tule, *Vorodľkov* je pri rieke Rekta.

Vo vývine jazykov nie sú výnimočné prípady, že pôvodná forma apelatíva žije iba v jeho využití ako propria, kým apelatívum sa hláskovo mení. Za takýto prípad pokladáme aj vnútroslovnú spoluhláskovú metatézu v deriváte *vord-*, čiže jeho zmenu na *vodr-*. To je praslovanské slovo *vodrъ :odrъ* v pôvodnom význame „pletivo, plot, ohrada, obora". Prútené alebo doštené pletivo mohlo plniť rozličné praktické funkcie. Zastúpené sú historickými významami slova *vodrъ : odrъ* a jeho odvodenín v slovanských jazykoch a nárečiach. Vnútroslovná spoluhlásková metatéza *vord-* na *vodr-* je podobná ako praslovanská a baltská metatéza *voks-* na *vosk-*. Na pôvodnú podobu *voks-* jednoznačne poukazuje nemecké *Wachs* „vosk" a jeho genetická väzba s nemeckým slovesom *wichsen* vo význame „leštiť, natierať, mazať" (porov. Kluge, 1967, s. 856).

Okolnosť, že na západnom Slovensku nie je zachované apelatívum *voder*, iba stredoslovenské *vôdor*, nie je prekážkou genetického spájania názvu *Voderady* a jeho východoslovanských responzií *Oderady* s praslovanským *vodrъ* „pletivo, plot, ohrada". Apelatívum môže v určitej nárečovej oblasti zaniknúť, ale jeho starú existenciu dokazujú zemepisné názvy. V onomastike je to dávno známy poznatok.

Treba upustiť od doterajšieho výkladu osady *Voderady* ako kompozita zo substantíva *voda* v lokálnej forme *vodä* a základu slovesa *raditi* vo význame „robiť", vraj „robiaci pri vode". Sloveso *raditi* v uvedenom význame je výlučne južnoslovanské, aj to iba chorvátske a srbské. Ani morfologicky nie je druhý komponent *radi : rady* „robiaci" systémový. Na juhu slovo *rad* má iba význam „robota, práca", nie nomen agentis *robiaci, pracujúci*. Uvedený výklad bol iba východiskom z núdze (porov. Krajčovič, 1957).

Spletaním prútov, kolov, dosák robili starí Slovania konštrukcie pri riekach, najmä na ohyboch, aby prúd nepodmýval brehy, aby neodplavoval zem. Takéto ohrady mohli byť akýmisi predchodcami riečnych prístavov. Osady založené na takýchto miestach dostali svoje meno podľa ohrád, oplotení. Preto sú slovanské osady pomenované synonymami *vodrъ : odrъ* a *vork- : vrk-* pri riekach, na nivách riek. *Voderady* aj *Vradište* majú rovnakú motiváciu ako *Koplotovce*, ktoré sú na nive Váhu.

Na východnom Slovensku a v časti Gemera kontinuuje praslovanské *vodrъ : odrъ* reziduálne v podobe *oder*. Je veľmi pravdepodobné, že z neho bolo odvodené meno *Oderin*, asimiláciou samohlások zmenené na *Odorín*. Stará podoba *Oderin* je pozitívne doložená roku 1299. Dedina *Odorín* leží v doline potoka Odorica východne od Spišskej Novej Vsi.

To, že od synonymných apelatív *vodrъ : vorkъ* boli odvodené pomenovania nielen osád pri riekach, ale aj rieky, vedie k hypotéze, že moravská osada *Odry* a rieka *Odra* majú východisko v praslovanskom *odrъ* ako variante *vodrъ*. Doterajší výklad názvu *Odra* z apelatíva *voda* je málo pravdepodobný z dvoch dôvodov: 1. niet stopy po predpokladanom starom *Vodra*, 2. neprerývaná existencia a veľká frekvencia slova *voda* by „nedovolili" zmenu *Vodra* na *Odra*.

Prípona *-ad-* v názve *Voder-ad-y* a vo východoslovanskom *Oder-ad-y* je rovnaká ako v mene *Pečeňady*. Príponu *-ad* máme v slovách *hromada, jahňada*, ale aj antroponyme *Svor-ad*. O mene *Svorad* a prípone *-ad* bude výklad v osobitnej štúdii.

Literatúra

BENKŐ, L. et al.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II. Budapest 1970.
BERNŠTEJN, S. B.: Bolgarsko-russkij slovaŕ. Moskva 1953.
KÁLAL, K. — KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica 1924.
KISS, L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára I—II. Budapest 1988.
KLUGE, G.: Etymologisches Wörterbuch der deutscher Sprache. 20. Auflage. Berlin 1967.
KRAJČOVIČ, R.: K etymológii slovenského názvu *Voderady*. Onomastica, *3*, 1957, s. 88—92.
KRÁLIK, Ľ.: Poznámky k výkladu niektorých slov. Slovenská reč, *59*, 1994, s. 339—342.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha 1968.
MARTYNAŬ, V. U. et. al.: Etymalahičny sloŭnik belaruskaj movy. Zv. 1. Minsk 1978.
MIKLOSICH, F.: Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae 1862—1865.
ONDRUŠ, Š.: *Rača, Brača, Vrakuňa* a *vrkoč*. Slovenská reč, *55*, 1990, s. 26—34.
ORLOVSKÝ, J.: Gemerský nárečový slovník. Martin 1982.
PLETERŠNIK, M.: Slovensko-nemški slovar I. Ljubljana 1894.
Rečnik na makedonskiot jazik II. Red. B. Koneski. Skopje 1965.
SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I—III. Zagreb 1971—1973.
Slovník slovenského jazyka. Zv. 2, 5. Bratislava 1960, 1965.
VASMER, M.: Ruissisches etymologisches Wörterbuch. Zv. 1. Heidelberg 1953.
VASMER, M. — BRÄUER, H.: Russisches geographisches Namenbuch II. Wiesbaden 1966; VI. Wiesbaden 1972.
Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I—III. Red. M. Kropilák. Bratislava 1977—1978.

SPRÁVY A RECENZIE

Profesor Ján Horecký 75-ročný

8. januára 1995 sa dožil sedemdesiatich piatich rokov jedna z vedúcich osobností slovenskej jazykovedy prof. PhDr. Ján H o r e c k ý, DrSc. Pri príležitosti tohto polookrúhleho jubilea sa žiada predovšetkým vyjadriť potešenie nad tým, že konštatovania o nepoľavujúcej vedeckej aktivite a dobrom zdraví, ktoré sa objavili v jubilejných článkoch venovaných Horeckého sedemdesiatke, možno zopakovať aj teraz. Keďže pri predchádzajúcom jubileu hodnotitelia komplexne ocenili neobyčajne rozsiahlu vedeckú produkciu J. Horeckého, zameranú na slovakistiku, všeobecnú jazykovedu, konfrontačný výskum jazykov aj viaceré aplikačné disciplíny (v časopise Slovenská reč, 55, 1990, s. 42—45, porov. jubilejný článok z pera Slava Ondrejoviča), pri príležitosti 75. jubilea sa sústredíme najma na to, čím prof. J. Horecký obohatil svoje jazykovedné dielo a slovenskú jazykovedu za posledných päť rokov. Početné štúdie a články publikované v našich periodikách a zborníkoch ukazujú, že nie je toho málo.

Zo všeobecnojazykovednej a metodologickej problematiky možno zaznamenať, že J. Horecký ďalej rozpracúva svoj systém verbálneho správania, porov. *Systémový základ jazykovej komunikácie* (1991). Okrem troch podsystémov (jazykový vo vlastnom zmysle, konceptuálny a interakčný) predpokladá osobitnú axiologickú zložku jazykového vedomia, obsahujúcu zásady hodnotenia výrazových prostriedkov aj pravidlá rozvíjania jednotlivých podsystémov. Zdôrazňuje tak kreatívnu silu systému verbálneho správania, ako aj potrebu mať na pamäti, že jazyková komunikácia prebieha v istom komunikačnom, resp. jazykovom spoločenstve, pričom medzi členmi tohto spoločenstva funguje pri dorozumievaní spätná väzba. Do rámca rozpracúvania systému verbálneho správania patrí aj Horeckého záujem o problematiku výpovedných aktov, porov. *Výpovedné akty v súčasnej slovenčine* (1991). Metodologicky závažná je aj štúdia *Language Consciousness and its Types* (Human Affeirs, 1991).

Vo výskume slovotvornej problematiky sa J. Horecký venoval v posledných rokoch niektorým špecifickejším problémom, ktorých riešenie sa ukázalo ako aktuálne. Kulturologickú dimenziu má príspevok *Slovotvorná motivácia ako odraz kultúrneho pozadia* (1992), v ktorej autor ukázal, že isté paralely a rozdiely v motivácii slov, najmä termínov, na jednej strane v nemčine a v češtine a na druhej strane v slovenčine a v maďarčine, sú dôsledkom historického vývoja. Poznatky o fungovaní kategórie vidu vo viacerých typoch deverbatívnych odvodenín prehl-

buje Horeckého diskusne ladený príspevok *Vidové dvojice pri odvodzovaní* (1992). J. Horecký tu ukázal, že niektoré odvodeniny sa tvoria od vidovo neutrálnych tvarov, resp. základov, preto tu nemožno priamočiaro odporúčať iba odvodzovanie od nedokonavej či iteratívnej podoby slovesného základu. Dosah na normatívne a kodifikačné odporúčania má aj štúdia, v ktorej sa J. Horecký usiluje odhaliť zákonitosti, platiace o obligátnej prítomnosti a možnosti vynechávať zvratné zámeno *sa* pri slovesných podstatných menách (1992). Vzťahu systému, normy a úzu pri variantnosti typu *profesijný, profesionálny, profesiový, profesný* sa týka príspevok *Prídavné mená k podstatným menám na -ia* (1992). Do objasňovania zložitej problematiky určujúcich princípov slovosledu v slovenčine sa J. Horecký zapojil príspevkom diskusného charakteru *Poznámka k slovosledným tendenciám* (1992).

Súčasné obdobie transformácie slovenskej spoločnosti po novembri 1989 a po vzniku samostatnej Slovenskej republiky sprevádza nebývalý nárast veľkého počtu nových slov ako výraz komunikačnej potreby pomenúvať rozličné nové javy a skutočnosti v hospodárskej, politickej, sociálnej aj duchovnej sfére (vrátane vzniku pomenovaní, súvisiacich s prehodnocovaním postojov k javom, typickým pre predchádzajúce obdobie našej spoločnosti). Táto situácia znamená pre prof. J. Horeckého výrazný impulz a široké pole pôsobnosti. Svoje bohaté vedomosti a skúsenosti z aplikácie slovotvornej teórie a z teoretických základov terminologickej práce vhodne uplatňuje pri výkladoch formálnej a významovej stránky tvorenia početných neologizmov v slovenčine. Takmer v každom čísle časopisu Kultúra slova z hodnoteného päťročného obdobia možno nájsť Horeckého kratší či rozsiahlejší príspevok o domácom alebo prevzatom termíne z okruhu trhovej ekonomiky, bankovníctva, finančníctva, sociálnych vzťahov a pod. Značná časť týchto príspevkov komentuje cudzí výraz, prevzatý do slovenčiny prostredníctvom (americkej) angličtiny. Záslužná práca J. Horeckého, majúca dosah na jazykovú kultúru, tu spočíva v tom, že autor spravidla uvádza aj vhodný slovenský ekvivalent, ktorý sa v budúcnosti môže uplatniť či už ako alternatívny synonymný prostriedok, alebo ako výlučné pomenovanie.

Nemožno nespomenúť Horeckého trvalý záujem o štylistickú a komunikačnú problematiku. Materiál na analýzu poskytuje autorovi dnes bohato diferencovaná žurnalistika, porov. charakteristiky politických komentárov J. Gembického, fejtónov M. Hrica či príspevok o výpovednej sile inzerátov v novinách. Individuálnemu autorskému štýlu v textoch umeleckej literatúry a v odborno-popularizačných textoch sú venované články publikované v Kultúre slova o jazyku románu Petra Pišťanka *Rivers of Babylon* (1991), o formálnych prostriedkoch Krupovho štýlu (1992) a o rozprávačských postupoch Blahoslava Hečku v diele *Dobrodružstvo prekladu* (1993).

J. Horecký vstúpil viackrát aj do diskusie o aktuálnych pravopisných problémoch, ktoré sa vynorili pri uplatňovaní nových Pravidiel slovenského pravopisu (1991).

V neposlednom rade treba zaznamenať, že prof. J. Horecký je aktívnym účastníkom vedeckých jazykovedných konferencií, porov. jeho referáty na „komunikačných" konferenciách, usporiadaných Univerzitou M. Bela v Banskej Bystrici (1991, 1994), na prešovskej konferencii Text a kontext (1993) aj na budmerickej konferencii Spisovná slovenčina a jazyková kultúra (1994). V sérii *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae* vyšla Horeckého monografia *Semantics of derived Words* (1994), ktorej podkladom sú autorove štúdie zo 70. rokov. Univerzita P. J. Šafárika nedávno ocenila zásluhy prof. J. Horeckého o slovenskú jazykovedu, ako aj o vedecký profil Filozofickej fakulty UPJŠ tým, že mu udelila čestný doktorát.

Redakcia Slovenskej reči, spolupracovníci aj bývalí kolegovia ďakujú pri príležitosti 75. narodenín prof. PhDr. Jánovi Horeckému, DrSc., za všetko, čím obohatil slovenskú jazykovedu. Do ďalších rokov mu želajú veľa zdravia a pracovnej pohody. Ad multos annos!

K. Buzássyová

Pavol Kušnír šesťdesiatročný

PhDr. Pavol K u š n í r, CSc., odborný asistent katedry slovenského jazyka a literatúry na Pedagogickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika, patrí od januára 1995 medzi šesťdesiatnikov. Narodil sa 13. januára 1935 v Trebišove, tam roku 1953 aj maturoval. Po maturite študoval v rokoch 1953—1957 na Fakulte spoločenských vied Vysokej školy pedagogickej v Bratislave slovenský jazyk a históriu. Po piatich rokoch pôsobenia na Jedenásťročnej strednej škole v Rožňave (1957—1961) prešiel za odborného asistenta na katedru slovenského jazyka Pedagogického inštitútu do Košíc. Po dvojročnom účinkovaní v Košiciach (1961—1963) sa pracovne usadil v Prešove, kde sa venuje výchove nových učiteľských generácií už viac ako tri desaťročia. R. 1983 po obhájení dizertácie *Sufixácia prevzatých substantív v spisovnej slovenčine* získal vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied.

Popri pedagogickej práci sa P. Kušnír venuje výskumnej činnosti v oblasti súčasnej spisovnej slovenčiny, publikuje štúdie a články najmä z výskumu slovnej zásoby spisovného jazyka (predovšetkým z oblasti odborného štýlu, tvorenia slov a terminológie), zo sféry jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Nevyhýba sa ani správam o odborných publikáciách a podujatiach. P. Kušnír začal publikovať pomerne neskoro, až r. 1968. V jazykovedných časopisoch publikuje menej, viac v zborníkoch Pedagogickej fakulty UPJŠ, v odbornom časopise Mineralogia Slo-

vaca a vo Východoslovenských novinách. Jeho štúdie a články sa vyznačujú úsporným, vecným a presným vyjadrovaním myšlienok.

Nemožno zamlčať ani jubilantovho koníčka, ktorý s jeho láskou k slovnej zásobe slovenčiny úzko súvisí. Viac ako štyridsať rokov sa P. Kušnír venuje lúšteniu a tvorbe hádaniek. Výborne mu pri tom pomáha nielen jazykovedné vzdelanie, ale najmä intímne poznanie slovnej zásoby slovenského jazyka a veľmi dobrý jazykový cit.

Na seba a na svoju vedeckú a odbornú prácu je P. Kušnír prísny, hádam až priprísny. Preto bibliografický výpočet jeho prác azda ani nezodpovedá tomu, čo za takmer štyri desaťročia vykonal pri vzdelávaní a pri výchove učiteľov slovenského jazyka na východnom Slovensku.

Skromnému, svojej práci oddanému jubilantovi treba zaželať, aby v dobrom zdraví mohol ďalej rozvíjať a završovať svoje plány a zámery na prospech slovenčiny a slovenskej jazykovedy.

M. Majtán

Súpis prác Pavla Kušníra za roky 1968—1994

Bibliografia prác P. Kušníra je usporiadaná chronologicky a v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú vedecké štúdie a odborné články v odborných jazykovedných a iných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) referáty, drobné príspevky a správy. V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť.

1968

O slovenských *džúsoch*. — Kultúra slova, *2*, 1968, s. 54—56. — Tamže: *Alicám, Sidóniam, Zojám?* (s. 84—86).

1972

O určovaní gramatického rodu a skloňovacieho typu pomnožných substantív. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *18*, 1971/1972, s. 206—208.

1975

Morfológia slovenčiny pre učiteľov. [Jacko, J.: Slovenská morfológia v škole. Bratislava 1974.] — In: Východoslovenské noviny, *23*, 1975, príl., s. 2 (ref.).

O *džude* a *džudistoch*, *bedmintone* a *bedmintonistoch*. — Východoslovenské noviny, 31. 10. 1975, príl., s. 2.

Správa o jazykovednej vedeckovýskumnej činnosti katedier slovenského jazyka na filozofických a pedagogických fakultách na Slovensku za rok 1974. — Slovenská reč, *40*, 1975, s. 241—245 (spoluautor).

1978

Prvá slovenská frazeológia. [Mlacek, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava 1977.] — In: Východoslovenské noviny, 1. 9. 1978, príl., s. 2 (ref.).

Dr. Jozef Jacko päťdesiatročný. — Slovenská reč, *43*, 1978, s. 111—112.

1979

Antimónové (bizmutové) *okrex*, nie *okry*. — Mineralia Slovaca, *11*, 1979, s. 172.

Desiata a jej odvodeniny. — Východoslovenské noviny, 23. 2. 1979, príl., s. 2.

1980

Kde sa podelo dvadsať rokov? — Východoslovenské noviny, 4. 4. 1980, príl., s. 2.

Úspešná medzinárodná konferencia. — Zora Gemera, 26. 6. 1980, s. 1 (správa o 8. slovenskej onomastickej konferencii, konanej v dňoch 2.—6. 6. 1980 v Banskej Bystrici a Dedinkách).

1982

Východiská derivatologického opisu prevzatých slov v spisovnej slovenčine. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 16. Zv. 3. Slavistika. Red. M. Novák et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 27—44, slov., rus. a angl. res. s. 44, nem. res. s. 45.

Dvojaký pohľad na slová. — Východoslovenské noviny, 22. 1. 1982, príl., s. 2.

1983

Geografické apelatívne názvy v odborných geologických textoch. — In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava — Banská Bystrica — Prešov, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV — Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici — Pedagogická fakulta Pavla Jozefa Šafárika v Prešove 1983, s. 114—126.

1986

Tvorenie prevzatých činiteľských názvov osôb v spisovnej slovenčine. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 20. Zv. 3. Slavistika. (Jazykoveda.) Red. J. Muránsky et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986, s. 27—38, rus. res. s. 38—39, nem. res. s. 39.

1988

Tvorenie prevzatých názvov prostriedkov v spisovnej slovenčine. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 22. Zv. 3. Slavistika. Red. J. Muránsky et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 131—138, rus. a angl. res. s. 139.

1989

Starosti so zámenom *svoj*. — Východoslovenské noviny, magazín, 7. 4. 1989, s. 4. — Tamže: Nie je pamäť ako pamäť (6. 5., s. 2). — *Nakoľko* neznačí *pretože* (21. 8., s. 2). — Čo si treba zapamätať (2. 10., s. 2). — Nadmerné používanie predložky *pre* (17. 11., s. 2).

Kedy a *keď*. — Východ, príl. Víkend, 4. 5. 1989, s. 12.

1990

Prevádzať a *previesť*. — Východ, príl. Víkend, 4. 5. 1990, s. 12. — Tamže: Subštandard a planý zvyk (17. 8., s. 12).

1993

Tvorenie prevzatých názvov osôb podľa predmetu činnosti v spisovnej slovenčine. — In: Studia Philologica. 1. 1993. Zv. 3. (Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae.) Red. Z. Stanislavová et al. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 14—30, angl. res. s. 30.

Termíny so zloženými prídavnými menami. — Mineralis Slovaca, *25*, 1993, č. 5, príl. Geovestník, s. 21. — Tamže: Geologické termíny so zhodným prívlastkom (č. 6, príl., s. 19).

1994

O hypertrofii plurálu. — Mineralia Slovaca, *26*, 1994, č. 1, príl. Geovestník, s. 15. — Tamže: Spojovník a spojenia typu *Au mineralizácia* (č. 1, s. 15). — *Valún, okruhliak* a *obliak* (č. 2, s. 3). — O termíne *hrast* (č. 3, s. 15).

Redakčná činnosť

Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Roč. 26. Zv. 3. Slavistika (jazykoveda). Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991, 148 s. (člen red. rady).

Zborník. Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae. Roč. 28. Zv. 3. Slavistika. Onomastika a škola. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1992. 102 s. (člen red. rady).

Zostavil *L. Dvonč*

Cudzojazyčný slovník M. Janotu

V bohatom súkromnom archíve Dušana Janotu sa nachádza rukopis, verejnosti doteraz neznámy slovník cudzích slov a výpovedí v slovenčine, ktorého autorom je Milan J a n o t a. Slovník s názvom *Cudzie slová a výpovede* je zapísaný úhľadným rukopisom a má dovedna 698 strán.

Autor slovníka pochádza zo starej kysuckej, národne uvedomenej rodiny. Narodil sa 19. augusta 1896 ako druhý z 9 detí čadčianskeho starostu, písmara Viliama Janotu. Po absolvovaní učiteľského ústavu v Spišskej Novej Vsi študoval do roku 1919 na Vysokej škole pedagogickej v Budapešti a v rokoch 1920—1925 študoval na Karlovej univerzite v Prahe. Po krátkom pôsobení v školskej správe v Bratislave pracoval ako redaktor vo viacerých časopisoch. Založil prvý slovenský obrázkový časopis Slovenský svet a ako jediný Slovák spolupracoval s poprednými svetovými agentúrami, ako boli Reuter, Havas a iné. Bol vynikajúcim jazykovým talentom, ovládal 7 jazykov. Ako diplomatický spravodajca, absolvent vysokej novinárskej a diplomatickej školy La Haute École Sociale et du Journalisme v Paríži, zúčastňoval sa na rozličných európskych a svetových medzinárodných konferenciách najmä Spoločnosti národov, Malej dohody, Paneurópy a iných. Tesne pred 2. svetovou vojnou sa stal šéfredaktorom zahraničného vysielania pražského rozhlasu. Po nástupe fašizmu emigroval najprv do Francúzska, kde viedol rozhlasovú stanicu Slobodné Československo a stal sa členom Hodžovej Slovenskej národnej rady v zahraničí. Po páde Francúzska odišiel najprv do severnej Afriky, odtiaľ neskôr na ostrov Martinique a na Kubu. Tu pôsobil ako kultúrny a tlačový atašé. Po skončení 2. svetovej vojny bol delegátom na mierovej konferencii v Paríži. Po februári 1948 ho väznili a prešiel niekoľkými pracovnými tábormi. Po prepustení s podlomeným zdravím pôsobil ako redaktor závodného časopisu v Kysuckom Novom Meste. Zomrel 21. júna 1957 v Žiline.

Bol publikačne činný v oblasti politológie, pedagogiky, esejistiky a reportáží, prekladal zo svetových jazykov a z maďarčiny. V rukopise zanechal významné dielo *Druhý odboj*, ktoré hneď po jeho smrti zhabala Štátna bezpečnosť. Zachovali sa iba niektoré časti, ktoré sú v archíve jeho synovca D. Janotu.

V jeho pozostalosti sa zachoval aj spomínaný slovník. V krátkom úvode autor odôvodňuje, prečo sa podujal zostaviť slovník. Po prevrate, keď slovník vznikol, sa pociťoval citeľný nedostatok väčšieho slovníka „cudzojazyčných" slov. Uvedomuje si, že takýto slovník nemôže byť úplný, lebo sa ustavične tvoria nové medzinárodné slová. Do slovníka pojal nové slová, ktoré vznikli počas prvej svetovej vojny, ako aj slová typu *tango, fox-trott* a pod. Cudzie slová, ako uvádza ďalej, píše tak, ako sa píšu v príslušnom jazyku, ale v zátvorke uvádza výslovnosť. Len židovské, perzské a turecké slová sú písané foneticky. Pri názvoch peňazí zaznačil iba to, z ktorej krajiny sú, a nie ich hodnotu, „poneváč otázka valuty nie je ešte sriadená". V prameňoch sa uvádzajú tri české a dva maďarské slovníky. Vo vysvetlivkách sú skratky 13 jazykov, z ktorých cudzie slová pochádzajú. Ďalej autor vysvetľuje, ako prepisuje grécke a latinské slová a osobitne „inorečové" slová, t. j. talianske a francúzske, ako aj skratky rímskych autorov (Hor., Cic., Virg., Ovid.) a Bib(lie).

Uvedieme niekoľko ukážok heslových slov a ich významov (heslové slová sú písané červeným atramentom, ich slovenské ekvivalenty čiernym atramentom):

asphalt g zemská smola; *aspiruje* snaží sa; *assiette* f [asiet] tanier, obrus; *aviso* t ohlásenie, oznámenie, zpráva; *bacillus* huba, ktorá zapríčiňuje nákazlivé choroby; *backfisch* n mladé dievča; *bárd* ir básnik, spevák; *chevreaux* f [ševro] remeň z kozej kože; *chignon* f [šiňon] falošné vlasy; *chinchilla* šp [činčijja] kožušina južno amerického zvera.

Pri niektorých heslách sa uplatňuje čiastočné hniezdovanie, napr.: *antipathia* g odcudzovanie, protiva, nechuť, *antipatický* odporný; *medica* lekárska veda, poslucháčka lekárstva, *medicamentum* lebo *medicina* liek, *medicus* alebo *medic* poslucháč lekárstva; *import* lebo *importatia* dovoz, prívoz, *importovať* doviesť, dovážať tovar z cudzej zeme.

Citáty (výroky) sú pomerne zriedkavé, napr. *barba non facit philosophum* brada nerobí múdrca(!); *bonum vinum laetificat cor hominis* dobré víno rozveselí srdce človeka; *misera plebs contribuens* (Corpus iuris 1751) biedny ľud daň platiaci.

Pri citátoch sa v zátvorke uvádzajú niekde autori, inde sú citáty bez autorov.

Lexikograficky je slovník spracovaný veľmi jednoducho. Neuvádzajú sa nijaké gramatické ani iné kvalifikátory, pôvod slova sa označuje, ale nie vždy.

D. M. Janota — K. Palkovič

Oprava. V 6. čísle SR 1994 sa v článku Š. Švagrovského Slovenská lexika v slovníku ruskej cárovny Kataríny II. podstatné meno *cárovná* neskloňovalo dôsledne podľa vzoru *gazdiná*. Za tento nedostatok sa redakcia ospravedlňuje.

ROZLIČNOSTI

Malatíny, Malatiná a Malanta sú čisto slovenské miestne názvy. — Tvrdenia, že v názve *Malatiná* je keltský základ sú zjavne celkom pochybené. Pokladám za vrcholne naivné etymologizovanie ináč vzdelaného a nadšeného keltistu Štefana Šmálika (zo Šuňavy, 1908—1991), ktorého ako veľmi nadaného žiaka levočského gymnázia poslali študovať na lýceum do francúzskeho Dijonu, kde si osvojil francúzsku kultúru a stal sa nadšeným keltistom (Francúzi sú od čias Júlia Cézara romanizovaní Kelti). Kelti sú aj prvými známymi praobyvateľmi Slovenska, ale na zlome letopočtu ich premohli germánski Kvádi, ktorí sa aj s inými zvyškami plemien r. 406 po Kr. odsťahovali do lákavých končín rímskej provincie Panónie. Medzi Keltmi a našimi slovenskými predkami je takmer 100-ročný časový rozdiel (hiát), lebo slovenskí predkovia prichádzali na východné a západné rovinaté Slovensko do ľudoprázdnych priestorov v 5. stor. (ešte pred Avarmi). Z Ponitria postupne osídľovali Turiec a z Turca v 9. stor. aj Liptov a Oravu od čias vlády kráľa Svätopluka.

Historik Oravy Andrej Kavuljak v Historickom miestopise Oravy (1955) už v úvode spomína *Malatinú* od r. 1398. *Malatíny* v Liptove (sú tri: *Nižný, Prostredný, Vyšný*) sa spomínajú aj v roku 1341 a neskôr (porov. šúdiu F. Uličného Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia. Liptov. Vlastivedný zborník. 8. 1985). *Malanta* je dvor, majer na juhovýchod od Nitry v bývalom chotári Hrnčiaroviec; Maďari ju po obsadení Slovenska v 10. alebo 11. stor. poznali s praslovanskou nosovkou *-ę-*. V súčasnej slovenčine by mal názov znieť *Malaťa* alebo *Malata;* o tom píše J. Stanislav v diele Slovenský juh v stredoveku (Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1948). Podľa neho v názve *Malanta* je osobné meno vlastníka, ktoré je súčasne aj miestnym názvom (o tom píše J. Stanislav v osobitnej kapitole 1. dielu a v štúdii Zo slovenského sociálneho zemepisu. Odraz rozkladu rodového zriadenia v miestnych menách na Slovensku. Jazykovedný zborník SAVU. 5. 1951, s. 58—96).

Tieto miestne názvy sú zo základu *mal-*, ktorý je v priezviskách, napr. *Malý, Malec, Malíček*[1]. Základ *mal-* je rozvitý slovotvornou príponou *-ata,* porov. priezviská *Machata, Mišata,* české *Slavata, Kubata;* tieto osobné mená vlastníkov sú rozvité prisvojovacími príponami *-in, -ina,* ktoré sa v starej slovenčine pripájali aj

[1] Osobné meno *Malý (Malata)* neoznačuje podľa J. Stanislava vždy výšku postavy, ale v rodovej spoločnosti aj nižšie postavenie (vedľajšia línia vládnuceho rodu). *Malatíny* v Liptove ležia v úzkej doline Malatínskeho potoka (Malatianky naľavo od širokej a teda bohatej rodiny Ľupče). *Malatiná* je v úzkej doline potoka Sestrče; na dolnom konci je bývalá významná osada Sestrč už na rovine Liptovskej kotliny (neďaleko Sielnice).

k mužským osobným menám zakončeným samohláskou, napr. *Una* — miestn názov *Unín, Tvrdoša — Tvrdošín, Budata — Budatín,* tak aj *Malata — Malati* (dvor), *Malatiná* (osada, dedina).

Jozef Kútnik vo významnej štúdii o pôvode pustovníka Svorada K počiatkor kultúrnych dejín Liptova. Nové Obzory. 11. Prešov 1969 na s. 92 v poznámke 18 z vďačnosti, že mu Šmálik pomáhal, uvádza: „Samo meno Malatinej je starobyl Š. Šmálik má preň vysvetlenie z keltčiny: *mál* je po írsky knieža; *týn* je z keltské ho *tun-dun* = vyvýšené miesto, to sa vzťahuje podľa neho práve na blízky hradn vrch; obdobne ako na Spiši *Maldur* = pevnosť, ktorá bola nad Krígom a Maldu rom" (ale treba pamätať, že Spiš od r. 1200 hojne kolonizovali nemeckí Sasi z dol ného Porýnia).

Miestne názvy *Malatín, Mlatiná* a *Malanta* sú teda čisto slovenského pôvod a tak ich výklad netreba zaťažovať pochybným uvádzaním dosahu starých Keltov

Zahraničná Matica slovenská (Zürich) vydala knižočku Š. Šmálika Nezvyčaj né pohľady do slovenskej histórie, v ktorej sa odvoláva na Keltov a spomína ic premožiteľov na Slovensku — germánskych Kvádov, ktorí patrili k veľkému ná rodu Suévov čiže Svébov; nepochopiteľne ich pokladá za Slávov — Slovanov V ďalšej časti knihy v skratke podáva úryvky zo svojich Cirkevných dejín v 49 po koleniach. Knižočku Š. Šmálika na pokračovanie odtláča dvojtýždenník Ružom berský hlas v stálej prílohe Matičný hlas od č. 11.

V. Uhlá

MIČ 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 60, 1995, číslo 1. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: F. Kočiš. Výkonná redaktorka A. Oravcová. Technický redaktor: V. Radik.
Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Sk 102,-; jednotlivé číslo Sk 17,-. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.
Podávanie novinových zásielok povolené RPP Bratislava, pošta 12, 8. 8. 1994, č. j 344-RPP/94.

Distributed by SAP — SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 15 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B.34 01 08, D - 8000 München Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1995
Sk 17,-

INFORMÁCIE AUTOROM

V súvislosti so zmenenými technickými podmienkami pri vydávaní časopisu redakcia bude od začiatku roku 1994 prijímať príspevky spracované na počítači — textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

V celom texte používať jednotné riadkovanie 1,5; prípadný petit vyznačiť len na vytlačenom príspevku.

V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. R. Auty; s. 312 a pod.).

Tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov!

Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.

Pri riedení použiť najprv jednu normálnu medzeru (medzerovník) a jednu tvrdú medzeru (pri stlačení klávesu ALT stlačiť aj kláves M); na obrazovke sa medzi jednotlivými písmenami objaví malý bod. Po skončení riedenia postupovať opačne. (Napr. Treba vždy vyznačiť aj toto ·v·š·e·o·b·e·c·n·e ·p·l·a·t·n·é· pravidlo.)

Pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci; medzery nedávať pri označovaní stranového a číselného rozsahu (napr. s. 3--12; v r. 1886--1889; G. Altmann -- V. Krupa; spojovníky: T. Slama-Cazacu; sociálno-komunikačný a pod.).

Znaky, ktoré neobsahuje textový editor T602 (poľské písmená, praslovanské a pod.), písať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno. Napr.

#Z = Ź	#z = ź	&Z = Ż	&z = ż
#N = Ń	#n = ń	#L = Ł	#l = ł
#E = Ę	#e = ę	#A = Ą	#a = ą

Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.

Poznámky pod čiaru používať iba v nevyhnutných prípadoch. V texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,[1] ktorý . . .), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky. (Napr. [1] Synergia znamená spolupôsobenie . . .).

Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).

Do redakcie treba poslať dva vytlačené exempláre príspevku. Po posúdení a redakčnom spracovaní redakcia vráti autorovi jeden exemplár. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou 5¼″ alebo 3½″ a opraveným vytlačeným príspevkom.